

Tema 1

L'EVOLUCIÓ DE L'ECONOMIA ESPANYOLA EN EL LLARG TERMINI

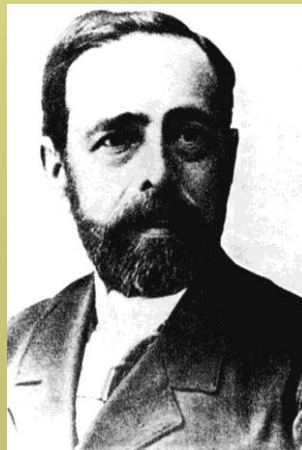
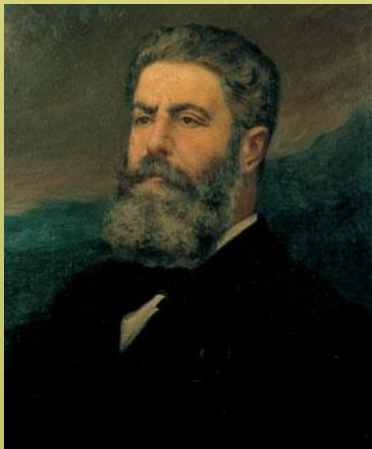
- 1. El debat sobre l'endarreriment espanyol**
- 2. Dos-cents anys d'història econòmica: Espanya el 1800 i el 2000.**

1. El debat sobre l'endarreriment espanyol

1.1. Pessimisme, crítica i reforma: el «desastre» del 98 i el regeneracionisme.

- ▶ Crisi moral en el moment en què Europa dominava el món.
- ▶ Joaquín Costa, *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España* (1901): una mirada crítica al segle XIX.

Joaquín
Costa

Miguel de
Unamuno
Lucas
Mallada

▶ Reformes: «Escuela, despensa y siete llaves al sepulcro del Cid»:

- política hidràulica,
- petita propietat agrària,
- millora educativa: formació dels mestres, més escolarització, atenció a secundària i universitat,
- → «europeïtzació» d'Espanya.

▶ Parcialment assumides pel poder polític: José Canalejas, Eduardo Dato, Santiago Alba.

Creació del Ministeri d'Instrucció Pública (1900); de l'Institut de Reformes Socials (1903); Primer Pla Nacional d'Obres Hidràuliques (1902): creació del Ministeri de Treball (1920).

▶ La construcció del nacionalisme espanyol i l'aparició de nacionalismes perifèrics.

▶ El reformisme en tots els àmbits: la II República.

1.2. La historiografia científica sota el franquisme: l'exceptcionalitat d'Espanya projectada al passat.

- ▶ El context sociopolític de la recerca històrica: la dictadura franquista en el context de l'Europa democràtica.
- ▶ Miguel Artola, Josep Fontana, Pierre Vilar, Jordi Nadal, Borja de Riquer: fracàs polític, econòmic i com a nació.
 - Una revolució burgesa mancada: aliança entre burgesia i aristocràcia. Marginació de la resta de la societat.
 - L'immobilisme agrari (grans propietaris semifeudals) va provocar el fracàs de la revolució industrial.
 - Un estat oligàrquic que no aconsegueix les funcions bàsiques de l'estat modern.
 - Una «nacionalització feble» a l'època del triomf dels estats nació.

- Unes oligarquies poc dinàmiques en la inversió i la modernització.
- El fracàs de la II República, la Guerra Civil i el franquisme com a resultats d'aquesta trajectòria prèvia.

1.3. La visió més ponderada dels darrers vint anys:

- ▶ el context: la «normalització» de l'Espanya democràtica i integrada a Europa,
- ▶ quantificació del creixement: absència d'estancament,
- ▶ comparacions europees,
- ▶ la història agrària descobreix dinamismes i diversitat,
- ▶ a l'altre extrem: «Espanya normal», «miracle espanyol».

1.4. Davant d'un nou pessimisme?

2. Dos-cents anys d'història econòmica:

Espanya el 1800 i el 2000

1800

2000

10,5

Població (milions)

40,5

20,6

Densitat de població
(habitants/km²)

91,4

24,3

Taxa d'urbanització (%)

65

264

Mortalitat infantil (‰)

4

Senegal 87

Ruanda 118

28

Esperança de vida
(anys)

80

Senegal 55

Ruanda 43

75

Taxa d'analfabetisme (%)

2

1800

25,6

PIB (1950 = 100)
(preus de 1980)

2000

926

1.129

PIB *per capita* (\$ 1990)

15.251

Distribució sectorial (%)

62,1

Agricultura

4,4

15,2

Indústria i construcció

29,2

22,7

Serveis

66,6

11,4

Superfície cultivada
(milions d'hectàrees)

18

12,5

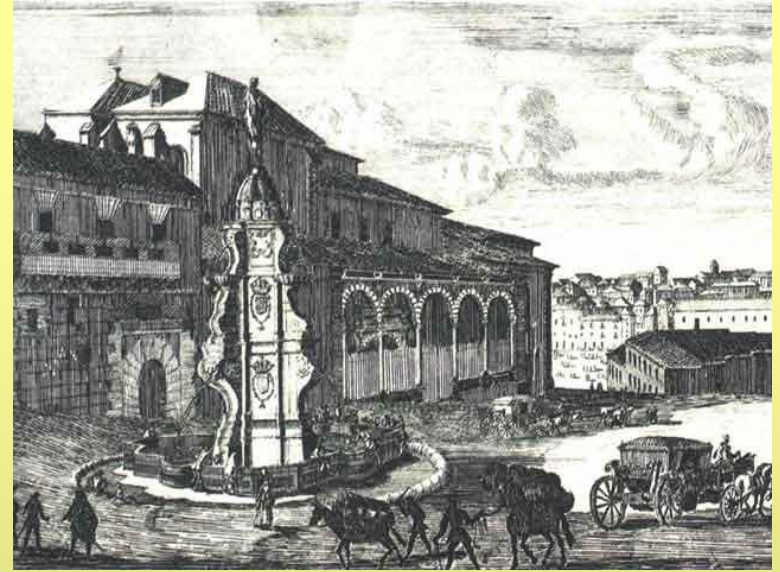
Índex producció industrial
(1950 = 100)

1.988,5

65

Despesa en aliments
(% del pressupost familiar)

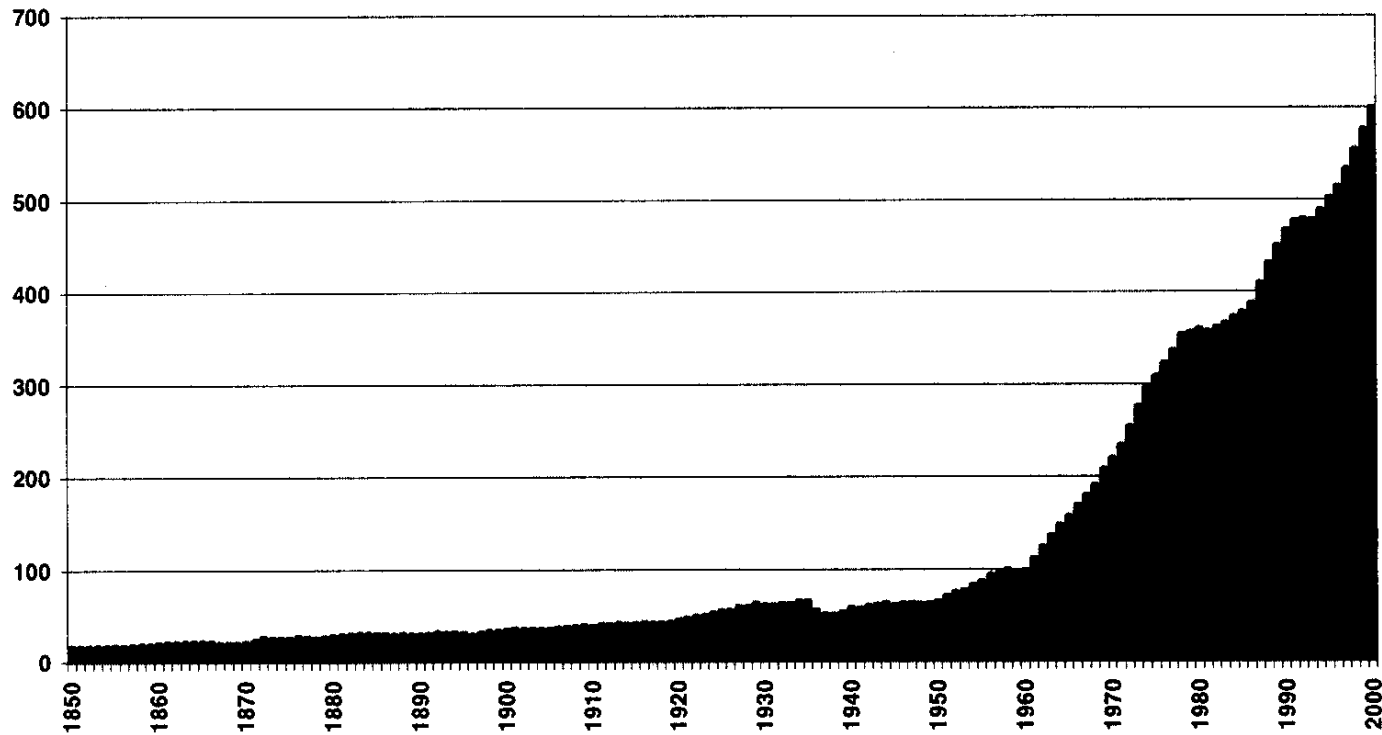
18

L'evolució del PIB, 1850-2000

(una representació convencional)

EVOLUCIÓ DEL PIB D'ESPANYA, 1850-2000 (A PREUS DEL 1980, 1958=100)

El creixement del PIB, 1850-2000

Gráfico 1.2 PIB real, 1850-2000 (1958=100)

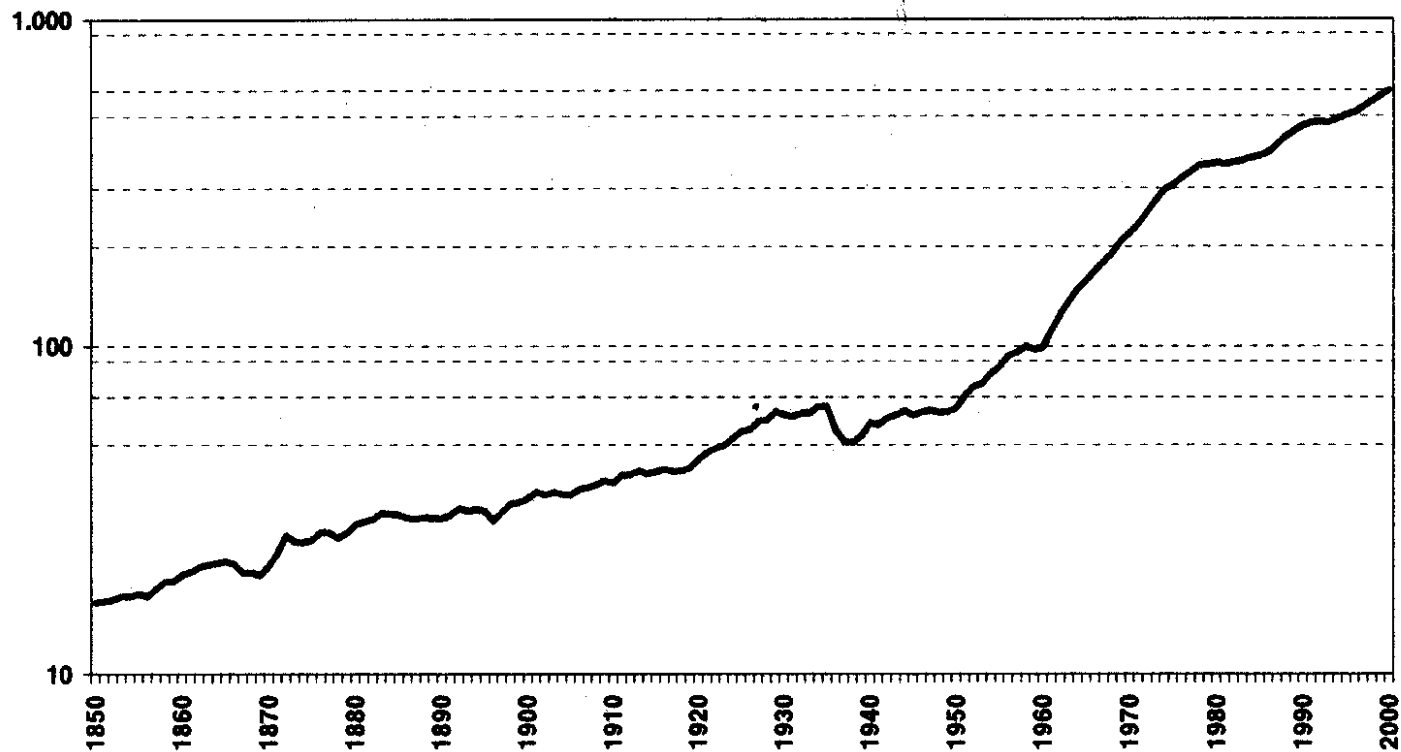
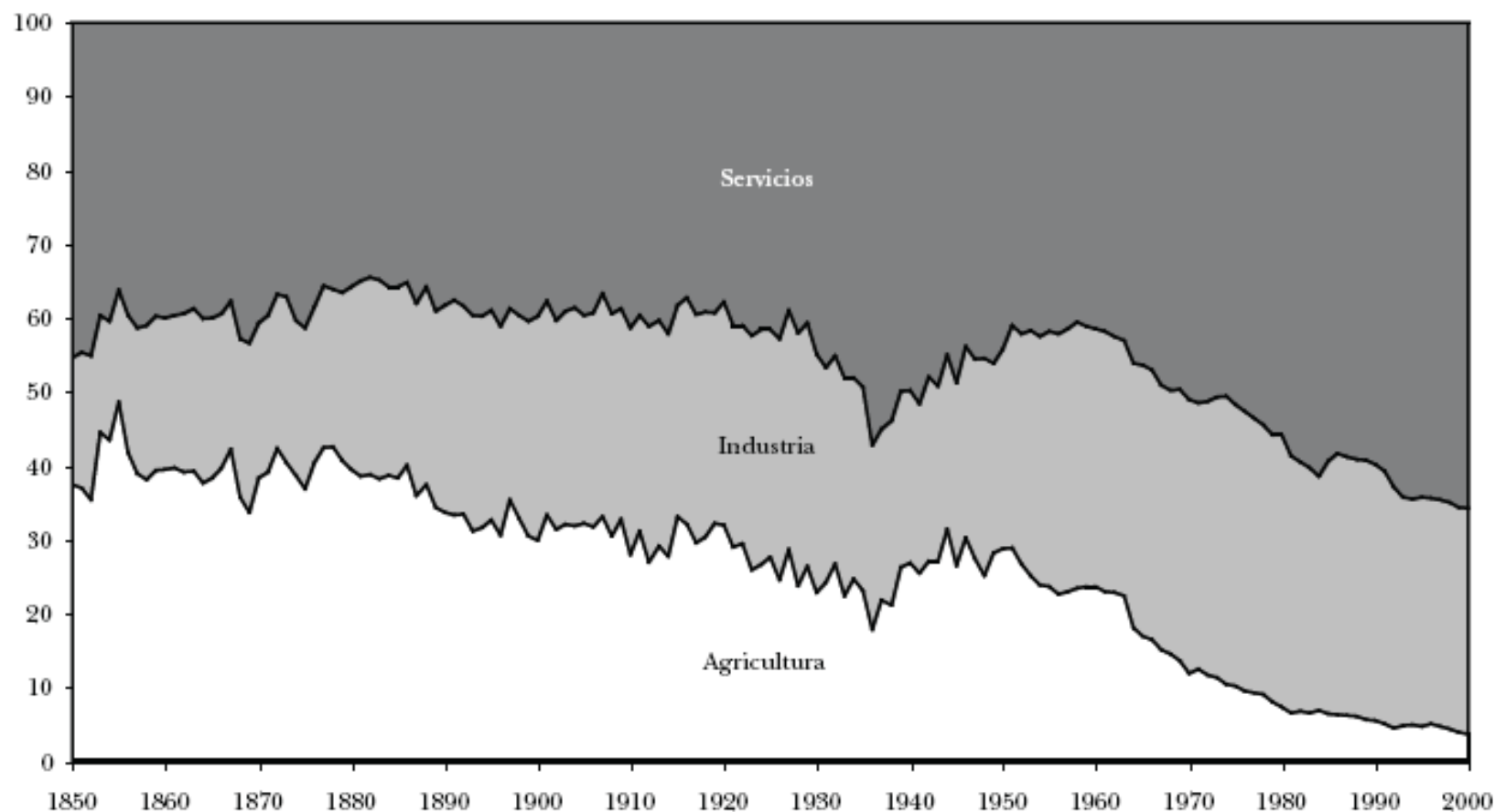
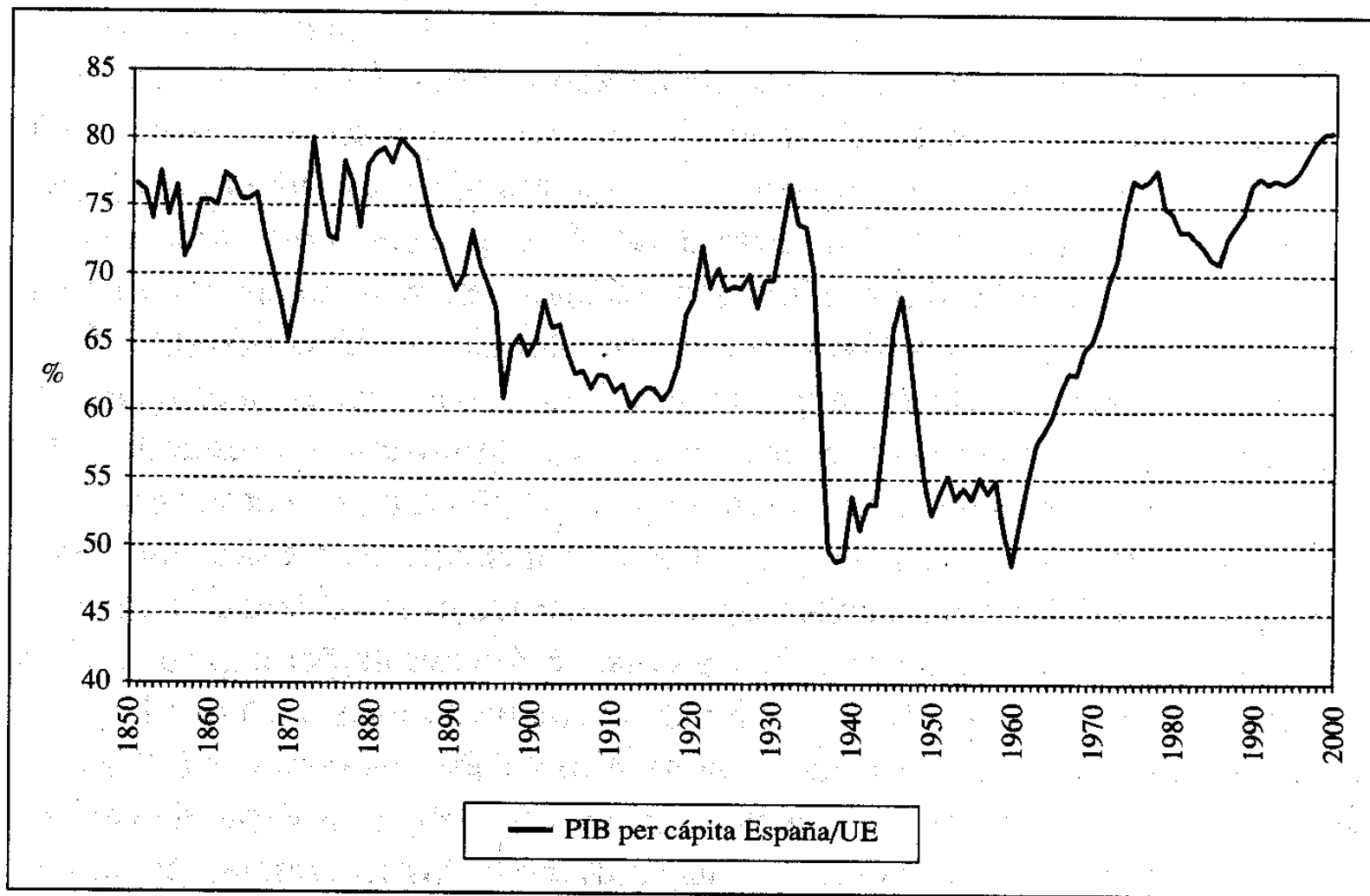

GRÁFICO 17.2: Composición por grandes sectores productivos del PIB al coste de los factores, a precios corrientes, 1850-2000 (porcentaje)

Fuente: Cuadro 17.10.

GRÁFICO 1.4: PIB per cápita de España en relación al de la Unión Europea, 1850-2000 (en %)

Fuente: Columna 4 del apéndice.

Tema 2

L'ECONOMIA ESPANYOLA DURANT EL LIBERALISME 1808-1874

Índex

Introducció

1. Un nou marc institucional: els canvis de la revolució liberal
2. La crisi de la hisenda pública i la reforma fiscal
3. El creixement de la població i de la producció agrària
4. La difícil arrancada de la indústria
5. El ferrocarril i la formació del mercat interior

Manual: F. COMÍN, M. HERNÁNDEZ i E. LLOPIS (2002), *Historia económica de España. Siglos X-XX*, Barcelona, Crítica, 2002, **p. 203-241.**

CRONOLOGIA

REGNAT DE FERRAN VII 1808-1833

REGNAT D'ISABEL II 1834-1868

Regències de Maria Cristina i d'Espartero 1834-1843

Dècada Moderada 1843-1853 Narváez, Bravo Murillo, etc.

Bienni Progressista 1854-1856

Unió Liberal 1858-1868 O'Donnell, Serrano, Prim, etc.

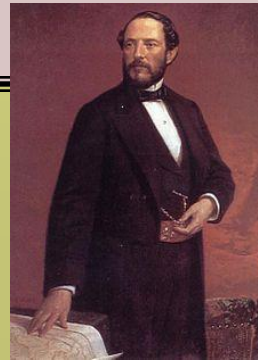
SEXENNI DEMOCRÀTIC 1868-1874

Regnat constitucional d'Amadeu de Savoia 1870-1873

Primera República 1873-1874

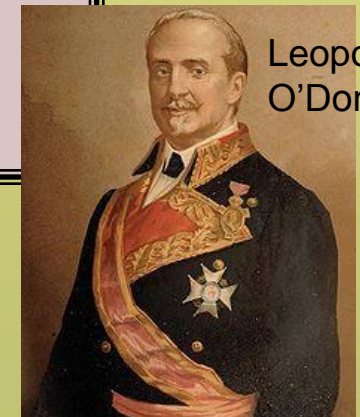
Ramón M. Narváez

Joan Prim

Amadeu de Savoia

Leopoldo O'Donnell

INTRODUCCIÓ

D'imperi a nació: el difícil inici de l'Espanya contemporànea

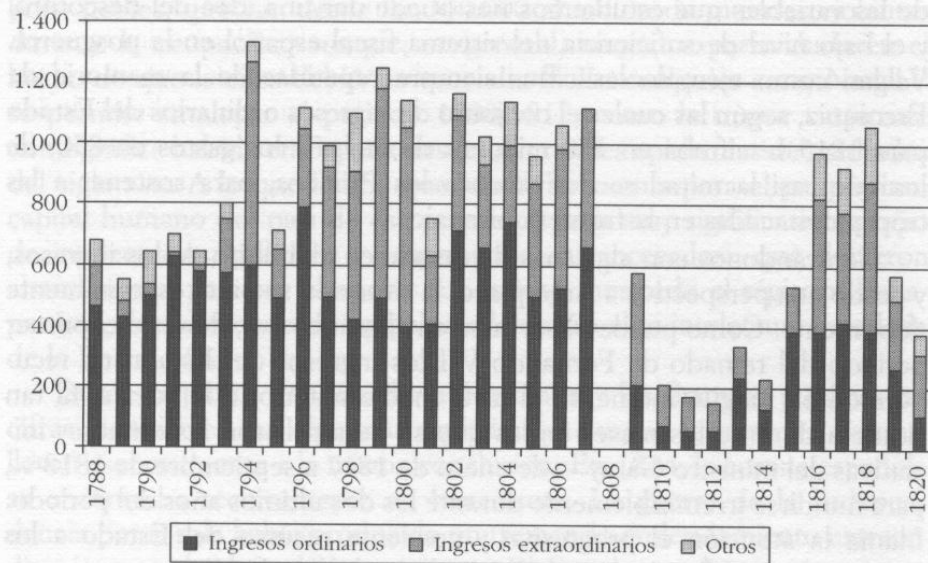
- ▶ L'etapa final de l'Antic Règim coincideix amb un cicle de guerres europees i la Guerra del Francès (1808-1814):
 - dèficit fiscal i crisi de la hisenda,
 - destrucció dels equilibris socials i polítics.
- ▶ La revolució liberal i la crisi de la monarquia absoluta:
 - Corts i Constitució: 1812,
 - la pugna absolutisme/liberalisme es prolonga fins a 1840,
 - el sistema polític resultant: el liberalisme moderat
 - restrictiu i oligàrquic.

► La pèrdua de l'imperi americà: Espanya, un estat més de la perifèria europea:

- desaparició de les remeses de metalls preciosos,
- pèrdua del monopoli comercial,
- un imperi residual: Cuba, les Filipines, Puerto Rico.

Gráfico 1.1. *Ingresos de la hacienda española, 1788-1820*
(cifras en millones de reales)

Fuente: CUENCA (1981), pp. 196-199.

1. Un nou marc institucional: els canvis de la revolució liberal

- ▶ Els principis del liberalisme: defensa de la propietat, liberalització econòmica, igualtat davant els impostos, etc.:
 - el discurs de la «propietat perfecta» i l'eficiència econòmica,
 - liberalització: «suprimir els obstacles».
- ▶ El nucli de les transformacions: desmantellar les estructures agràries de l'Antic Règim.

ABOLICIÓ del RÈGIM
SENYORIAL

DESAMORTITZACIONS
eclesiàstica i civil

DESVINCULACIÓ

SUPRESSIÓ del DELME

SUPRESSIÓ de la MESTA

DESPATRIMONIALITZACIÓ de
l'AIGUA

1.1. L'abolició del règim senyorial (1837)

- ▶ Motivacions econòmiques i polítiques.

Els senyorius eren tant font de rendes com de poder polític sobre els vassalls.

- ▶ Una distinció molt polèmica: senyorius territorials i senyorius jurisdiccionals:

- s'abolien els jurisdiccional s i totes les rendes derivades de la jurisdicció,
- es confirmaven els territorials com a propietat privada.

Alcabales

Tercias i d'altres participacions en el delme

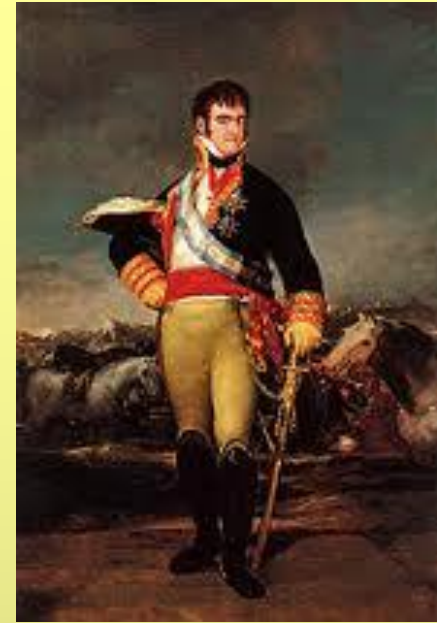
Cobraments per funcions públiques: justícia, etc.

Drets exclusius: forn, molí, fornal

► Debat sobre el resultat d'aquest canvi:
va afavorir els antics senyors?

- tesi tradicional: va beneficiar-los en convertir-los en grans propietaris
 - i això es constituiria en un dels problemes principals per al desenvolupament;
 - tesis més matitzades:
 - la pèrdua d'ingressos va ser important (a més, els vassalls havien deixat de pagar),
 - van perdre poder polític i control sobre territori i persones,
 - en molts llocs no van obtenir la propietat.
- Cal diferenciar:
- a l'antiga Corona de Castella: els nobles resten amb grans propietats,
 - a l'antiga Corona d'Aragó: perden la major part de la propietat
 - però no es va produir redistribució de la terra.

1.2. Les desamortitzacions

Mendizábal, 1836: béns del clero regular.

Madoz, 1855: la resta de béns eclesiàstics i béns dels municipis i comunals.

▶ Procediment: nacionalització dels béns, subhasta i adjudicació.

▶ Motivacions

- **Ideològica:** eliminar la propietat no individual.
- **Hisendística:** recaptar fons per a sanejar la hisenda pública.
- **Política:** obtenir el suport social dels beneficiaris.

Resultats

- Privatització i propietat «perfecta» (però perviuen comunals al nord).
- Va reduir el dèficit i restablir el crèdit a l'Estat.
- Centenars de milers de compradors: ampliació de les bases socials del règim.

- Balanç: ~ 10 milions d'hectàrees canvien de mans:
- gran diversitat social dels compradors,
→ certa redistribució de la propietat,
 - els camperols pobres no van poder comprar i van perdre els usos comunals,
 - augment de la superfície cultivada i de la producció, però reducció de la ramaderia i del bosc,
 - la de Mendizábal va permetre obtenir fons per a guanyar la guerra carlina.

Pascual Madoz

Juan Álvarez
Mendizábal

1.3. Desvinculació (1841): el *mayorazgo*

- ▶ Béns no alienables ni embargables: al marge del mercat.
- ▶ Resultats: va permetre als nobles vendre (i perdre els béns).

1.4. Supressió del delme (1837)

- ▶ Desaparició d'una càrrega fiscal onerosa (que molts havien deixat de pagar des de l'inici del canvi polític).
- ▶ L'Església perd una font d'ingressos, parcialment compensada per l'Estat: contribució «de culte i clero».

1.5. Supressió de la Mesta (1836)

- ▶ Privilegis (pastures d'hivern i estiu, *cañadas* que no es poden rompre) que generaven l'hostilitat dels agricultors.
- ▶ 1836: supressió →
 - disponibilitat de terres per al conreu,
 - llibertat per envoltar els camps.

1.6. Despatrimonialització de l'aigua

- ▶ Sota l'Antic Règim: l'aigua era patrimoni del rei, que la cedia a senyors, monestirs, ciutats, etc.
- ▶ Llei d'Aigües de 1866 (1879):
 - domini públic de les aigües superficials; l'Estat fa concessions,
 - propietat privada de les subterrànies,
 - prioritats en l'ús de l'aigua: 1. abastiments urbans
2. ferrocarril
3. regs
4. força motriu
 - es van reconèixer els regadius existents i tribunals especials com el Tribunal de les Aigües de València.

1.7. Un balanç general

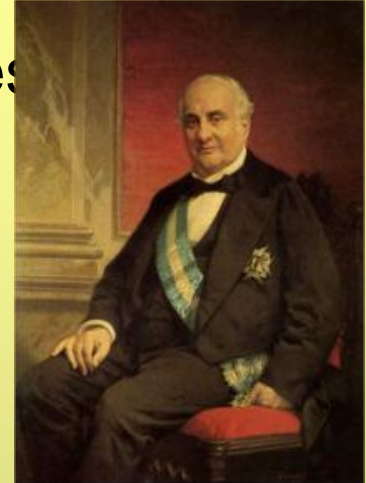
- ▶ El període de més canvis a l'Espanya contemporània.
- ▶ Es van establir les bases de l'economia capitalista (el mercat), de la política parlamentària i la primacia de l'Estat.
I es van eliminar els privilegis.
- ▶ Però es van consolidar (o ampliar) fortes desigualtats socials i elevats nivells de pobresa.
- ▶ I el règim parlamentari va ser enormement restrictiu.
- ▶ No es va generar un creixement econòmic capaç d'acostar-nos a Europa.

2. La crisi de la hisenda pública i la reforma fiscal

2.1. Una llarga crisi de la hisenda

- ▶ Des de final del segle XVIII: augment de despeses (bèl·liques) i caiguda dels ingressos, pèrdua de les entrades d'Amèrica.
- ▶ La difícil eliminació dels privilegis fiscals.
- ▶ Problemes de finançament exterior després de la repudiació del deute per Ferran VII.

Alejandro Mon

2.2. Reforma tributària de Mon i Santillán (1845)

- ▶ Principis:
 - Exclusivitat fiscal de l'Estat
 - Universalitat
 - Equitat (pressió fiscal proporcional)
 - Legalitat
 - Suficiència (el pressupost públic)
 - Sistemàtica

27
Ramón de Santillán

► Característiques del nou sistema impositiu:

a) impostos directes de producte:

- «immobles, conreu i ramaderia»,
- «industrial i de comerç».

b) impostos indirectes: «consums» (sobre béns bàsics de demanda inelàstica); monopolis fiscals (tabac, sal, loteria).

► La distribució de la càrrega:

■ predomini dels impostos indirectes (sobre el consum)
→ socialment injust;

■ impostos directes: major càrrega sobre l'agricultura;
poca pressió fiscal sobre indústria i comerç;

■ l'impost sobre les terres: elevada ocultació per part dels poderosos a causa del sistema de fixació de l'impost:

- sistema de quotes, per províncies i pobles,
- repartit pels ajuntaments, on manaven els terratinents,
- per declaració dels propietaris; inexistència de cadastre.

► Balanç:

- Va millorar l'equitat respecte a l'Antic Règim, però la forma d'aplicar-la va generar noves injustícies.
- Va augmentar la recaptació, però no suficientment: persistien el dèficit i l'endeutament.

2.3. Una constant: el desequilibri dels comptes públics

- l'endeutament exterior: els Rothschild i les mines d'Almadén.

CUADRO 6.9. EVOLUCIÓN DEL SALDO PRESUPUESTARIO DEL ESTADO ESPAÑOL,
DE LA MAGNITUD DE LA DEUDA EN CIRCULACIÓN Y DE LA PRESIÓN FISCAL
(1850-1880)

<i>Liquidación de los presupuestos (totales quinquenales en millones de ptas. corrientes)</i>						
	<i>(1) Ingresos ordinarios</i>	<i>(2) Gasto público</i>	<i>(1 - 2)</i>	<i>Deuda / PIB (%)</i>	<i>Ingresos / PIB (%)</i>	
1850-1854	1.683	1.766	-83	67,1	1850	6,0
1855-1859	2.109	2.333	-224	54,0		
1860-1864	2.605	3.317	-712	46,0	1860	7,1
1865-1869	2.680	3.531	-851	54,6		
1870-1874	2.704	3.742	-1.038	94,6	1870	6,1
1875-1879	3.690	3.943	-253	126,2	1879	7,7

FUENTE: Comín (1988 y 1996).

Gasto funcional

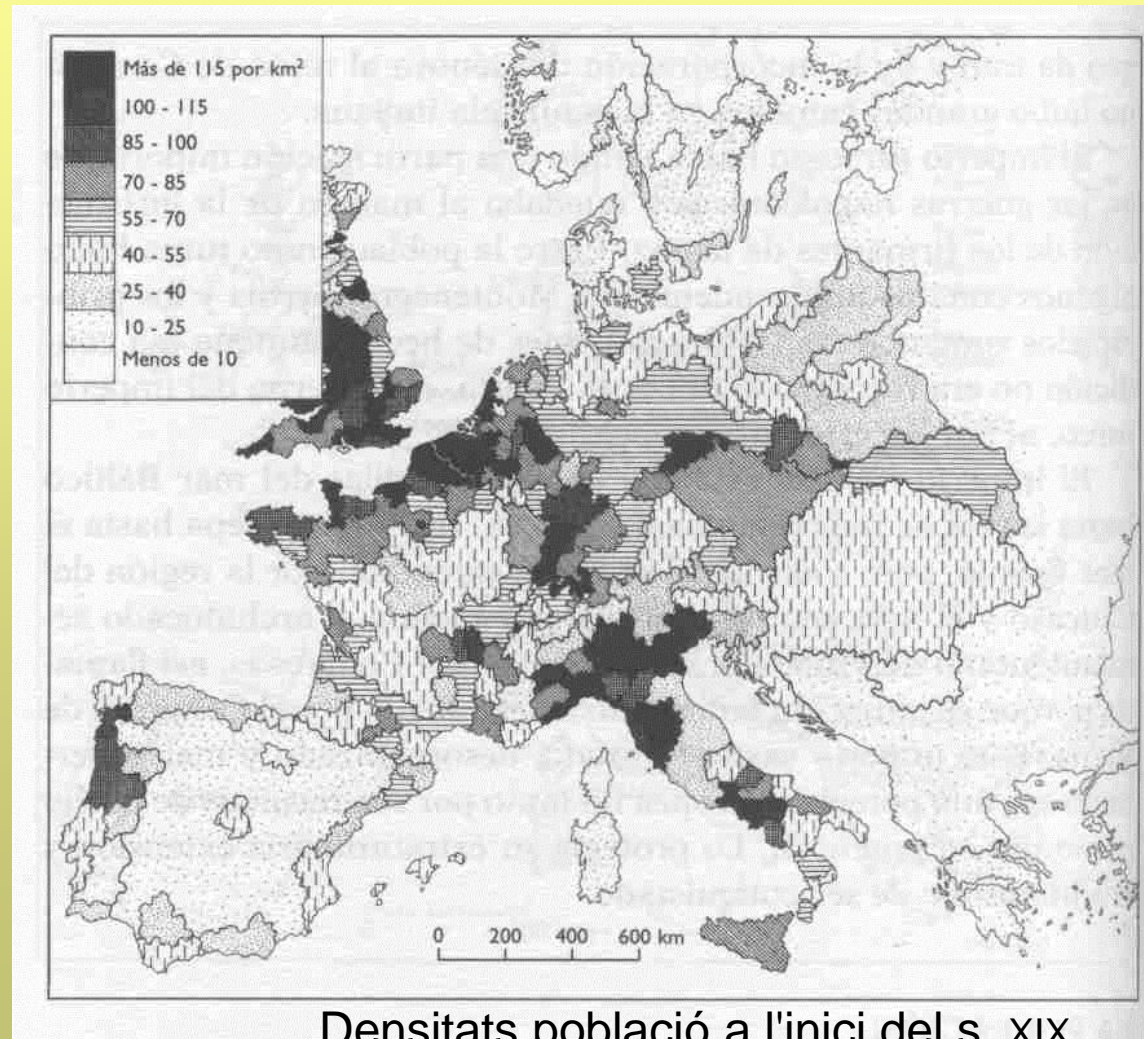
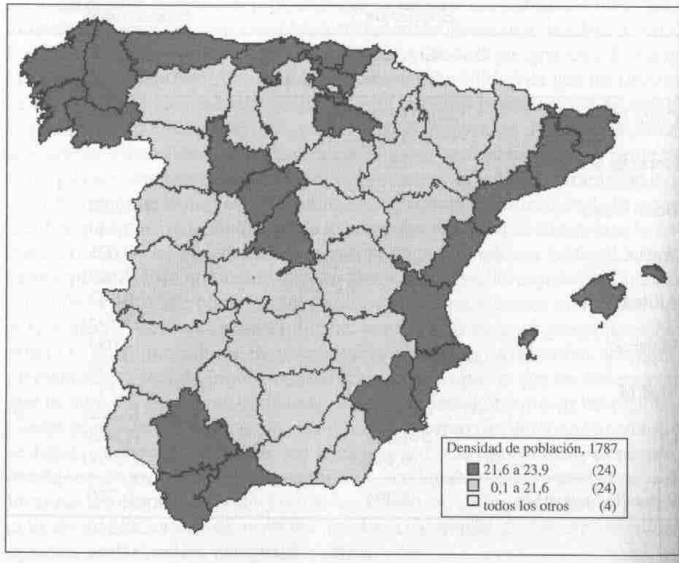
	<i>Defensa</i>	<i>Servicios generales</i>	<i>Servicios económicos</i>	<i>Pensiones</i>	<i>Educación</i>	<i>Servicio de la deuda</i>	<i>Otros gastos</i>
1850-1854	25	31	6	10	1	15	12
1855-1859	22	26	9	8	1	21	13
1860-1864	26	22	11	6	1	22	12
1865-1869	18	20	8	6	1	38	9
1870-1874	25	16	6	6	1	39	7
1874-1880	27	19	8	6	1	28	11

FUENTE: Comín (1988 y 1996).

3. El creixement de la població i de la producció agrària

Un territori (relativament) poc poblat

MAPA 1. La densidad de población española en 1787

Densitats població a l'inici del s. XIX

► Un important creixement demogràfic

1800	11 milions
1850	15,3
1900	18,6

► Necessitat d'augmentar la producció agrària.

→ Creixement de la superfície cultivada:

1800.... 10,5 milions d'hectàrees

1860.... 16

1888.... 18,8

L'extensió de la superfície cultivada va ser possible per:

- els canvis institucionals: desamortitzacions,
- rompudes espontànies de terres ermes, aprofitant la inestabilitat política.

- ▶ Resultat: creixement extensiu amb terres de qualitat inferior
→ rendiments decreixents.

A més: disminució d'adobs i animals per hectàrea cultivada.

No van haver-hi millores tècniques substancials (impossibilitat del model agrari de l'Europa humida).

- ▶ Malgrat tot: la producció agrària va poder alimentar 7 milions més d'habitants
 - i exportar petites quantitats en alguns moments (a mitjan segle XIX: il·lusió de ser el «rebot d'Europa»),
 - però dificultats d'abastiment: fortes fluctuacions de collites i preus; les crisis de subsistències.

► Característiques del nou sistema agrari:

- predomini absolut dels cereals

Usos del sòl (milions d'hectàrees)			
	1800	1860	1888
Sistema cereal	8,9	12,9	14,6
Vinya + olivera	-	2,1	2,9
Altres	-	1	1,3
Total	10,5	16	18,8

- i baixos rendiments,
- però expansió sostinguda d'altres productes: vins, aiguardent, panses, oli, taronges, ametles, llana.

L'expansió vitícola va convertir Espanya en un dels majors productors mundials fins a la crisi de la fil·loxera.

- ▶ Espanya es va convertir en exportador agrari (i de matèries primeres), però importador de blat en moments de crisi de subsistències.

Composició de les exportacions (%)

	Aliments	Matèries primeres	Manufactures
1792	29	40	31
1827	44,5	42,5	13

4. La difícil arrancada de la indústria

4.1. En aquest període va nàixer a Espanya la indústria moderna: màquines, fàbriques, producció a gran escala.

Taxes de creixement de la producció industrial

	Espanya	Gran Bretanya	França	Itàlia	Portugal
1842-1860	5	3,6	2,3	-	2,5
1860-1890	3,4	2,2	1,8	2	2
1890-1913	1,6	2	2,1	4,2	2,8

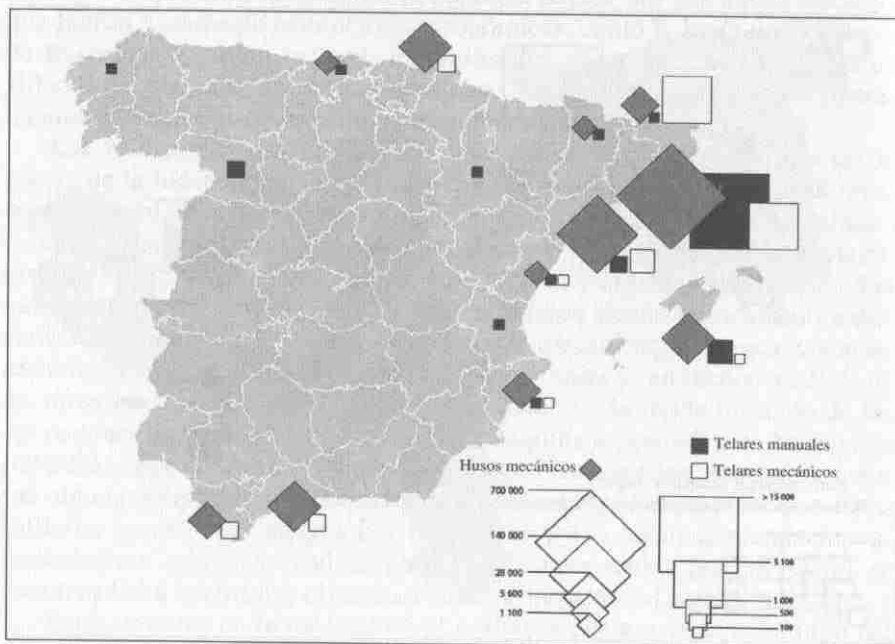
4.2. Tèxtil: el cotó

► concentració a Catalunya: tradició des del segle XVIII que genera avantatges comparatius amb la resta del país:

- capital
- treball qualificat
- esperit empresarial
- xarxes i infraestructures comercials
- transport

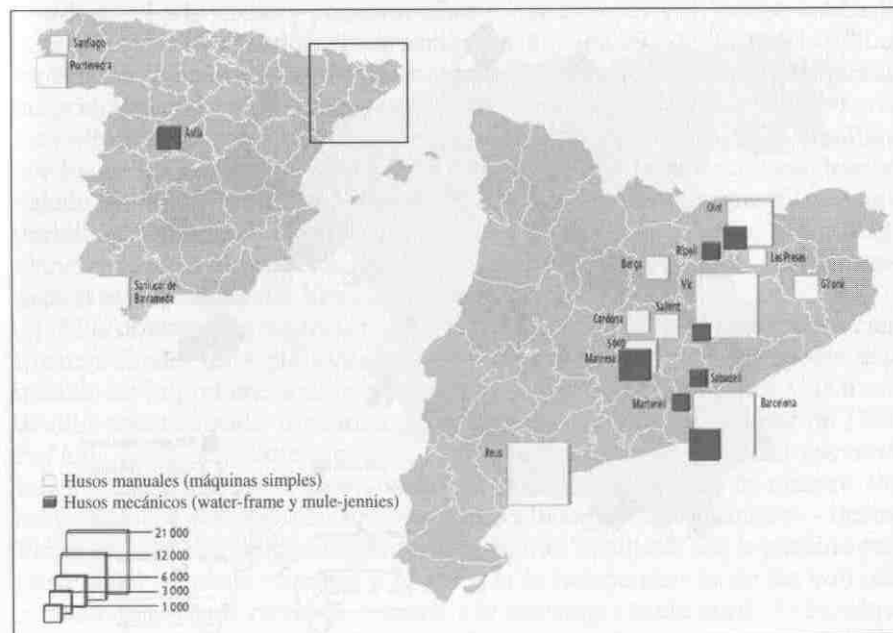
► fort impacte de la pèrdua de les colònies + entrades de teles de contraban durant el període d'inestabilitat política

MAPA 5. La industria algodonera, 1856. Distribución provincial de husos y telares (unidades)

FUENTE: Nadal (2003).

MAPA 4. La nueva hilatura manual y mecánica en la industria algodonera, 1800-1807 (husos)

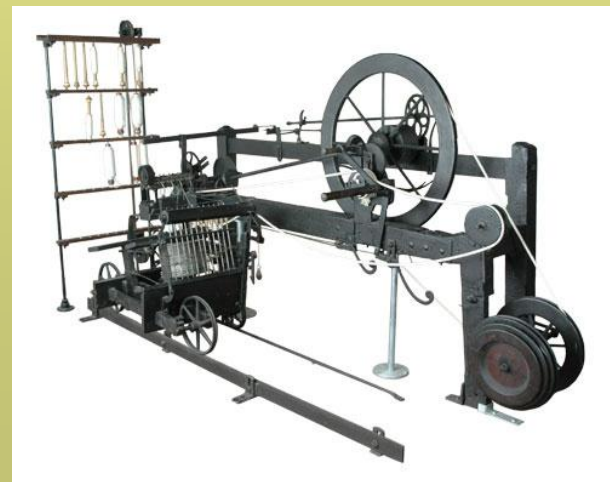

FUENTE: Nadal (2003).

► però forta recuperació, ràpida mecanització i conquesta del mercat interior.

(% del total)	1835	1861
Fusos mecànics	3,8	99
Telers mecànics	0	45

La rapidesa en la mecanització era deguda als avantatges de l'endarreriment tecnològic.

1833: Bonaplata, Rull i Vilaregut incorporen per primera vegada la màquina de vapor al filat.

- augment de productivitat i caiguda dels preus un 58%
- impuls a la demanda (predomini de productes de qualitat mitjana i baixa)
- desplaçament d'altres fibres tèxtils: cànem i, sobretot, lli (desindustrialització a Galícia)
- desplaçament del cotó estranger, importat i de contraban:
 - 75% del mercat en 1830
 - 20% en 1860
 - 0 en 1890

- ▶ Després de 1860: creixement més lent i pèrdua de protagonisme
 - des de l'oferta: energia cara; l'adopció del vapor exigia consum de carbó
 - tornada a la turbina hidràulica i redistribució territorial a les valls interiors (les colònies industrials),
 - des de la demanda: límits del mercat intern (ingresos baixos i fluctuants de la població rural),
 - manca de competitivitat exterior (malgrat el dinamisme dels industrials).

4.3. La siderúrgia

- ▶ Arrancada més tardana. 1840, producció encara tradicional: algunes fàbriques a Màlaga; ferreries basconavarreses i als Pirineus catalans.

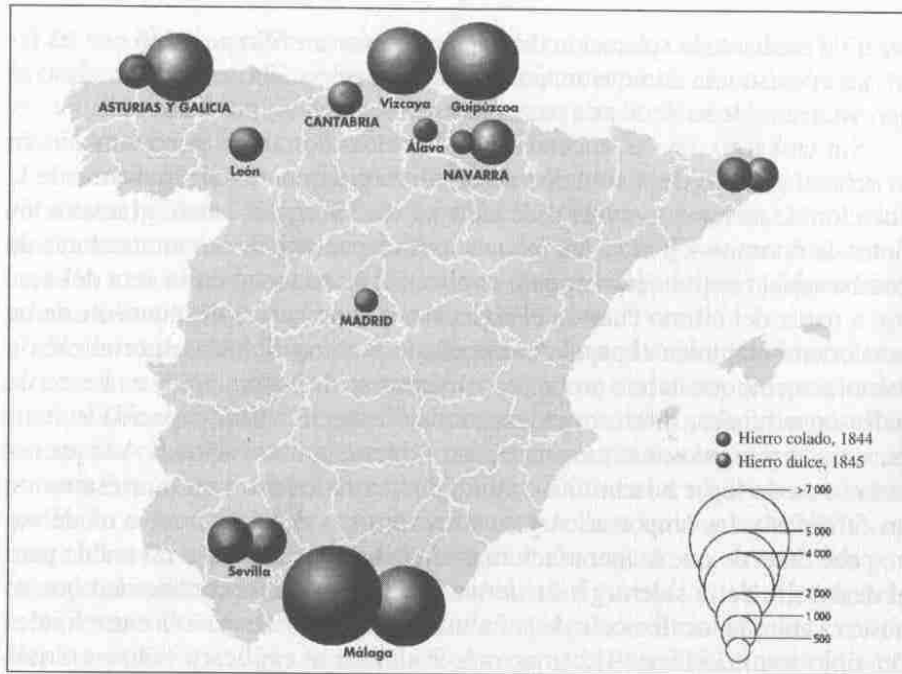
1890: havia crescut i s'havia modernitzat.

Producció de lingot de ferro (milers de tones)

1856	15
1870	54
1890	192

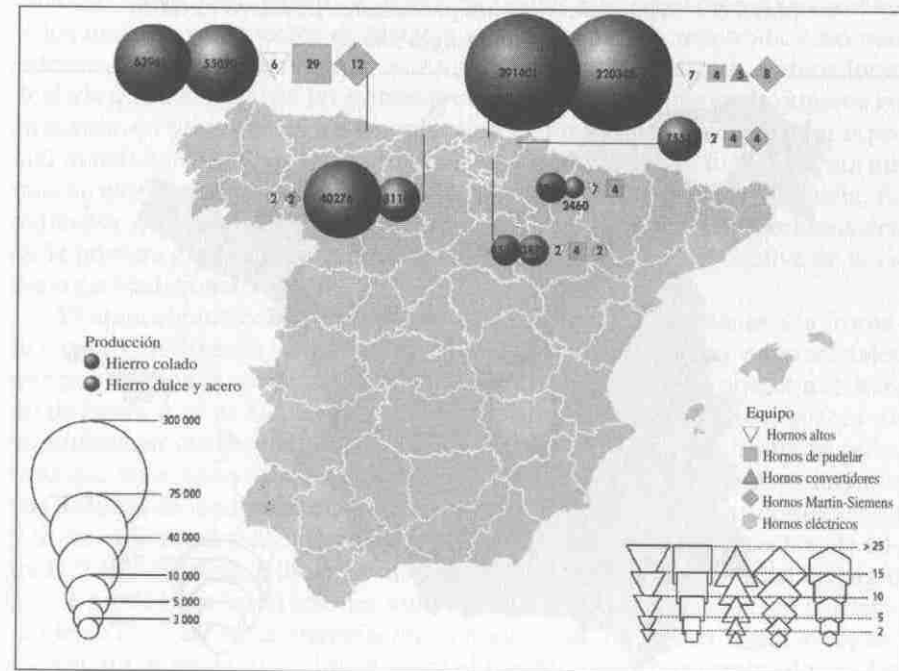
Desplaçament geogràfic:
de Màlaga a Astúries i després a
Biscaia

MAPA 7. La producció siderúrgica, 1844 y 1845 (t)

FUENTE: Nadal (2003).

MAPA 8. Equipo y producción siderúrgicos, 1912 (número y clase de hornos, t)

FUENTE: Nadal (2003).

Factor tecnològic:

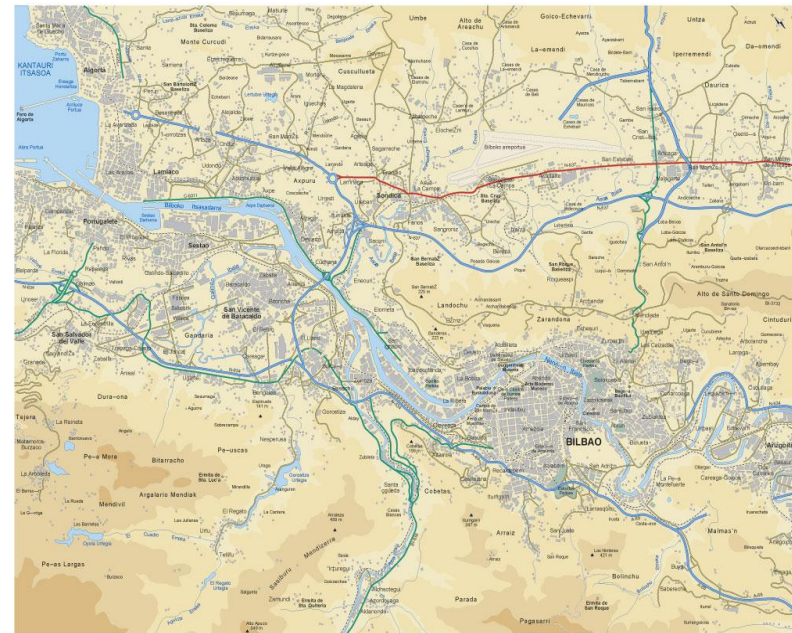
- la presència de carbó a Astúries: permet la producció a gran escala,
- la presència a Biscaia de mineral de ferro de gran qualitat i sense fòsfor: permet la producció d'acer amb el procediment Bessemer, que estalviava carbó;

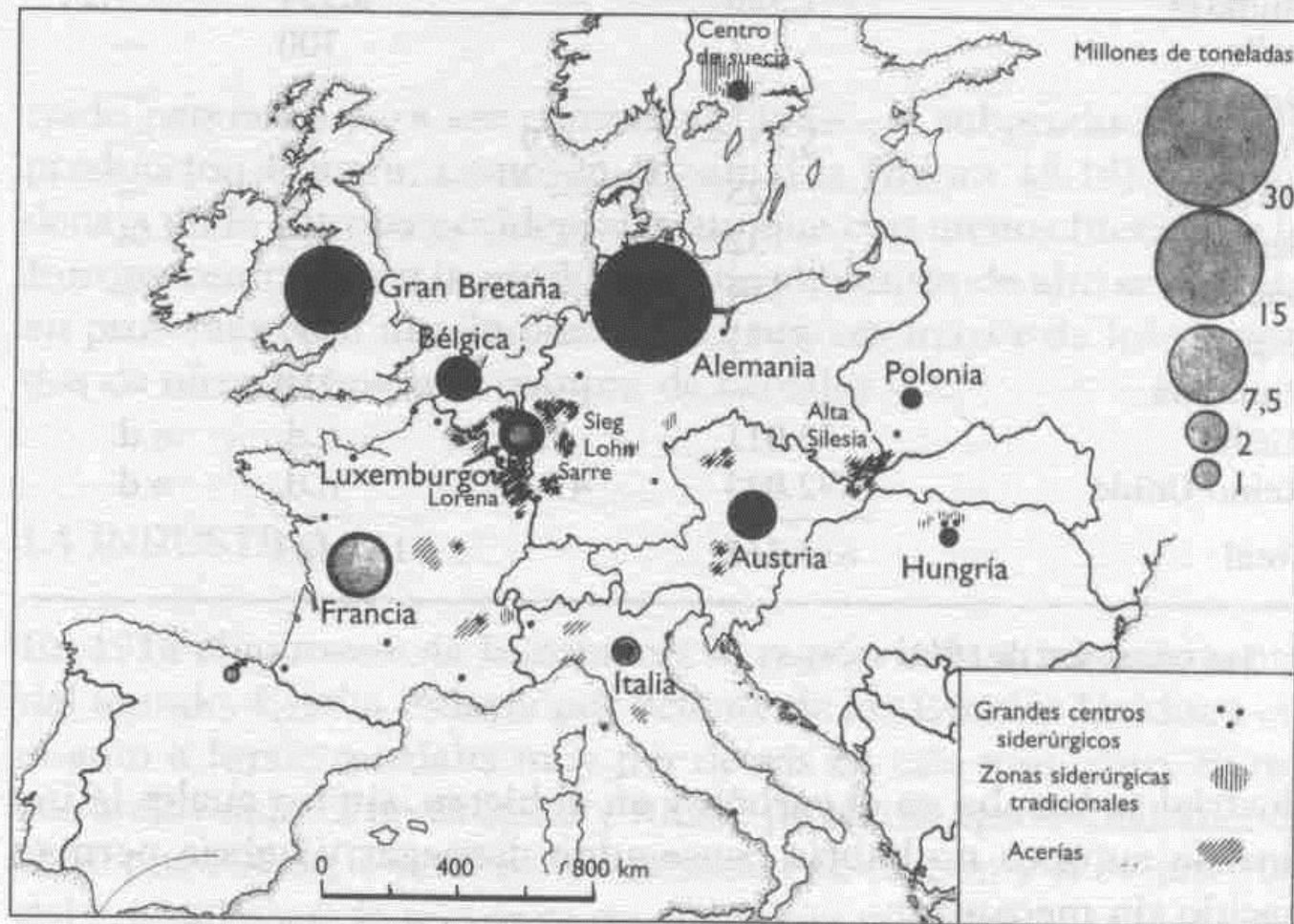
► el model biscaí: exportació de mineral de ferro a la Gran Bretanya i nòlits de retorn amb carbó anglès

→ fabricació autòctona.

El major cost del carbó es compensava amb la barator del mineral a peu de fàbrica

→ una producció competitiva internacionalment;

- ▶ però el reduït mercat interior limitava el creixement. Lenta ampliació de la demanda:
 - a l'agricultura: baixa demanda de maquinària i noves eines,
 - a la indústria: absència de producció de maquinària i equipament,
 - ferrocarril: s'importa el material per a la construcció.

Resultat: cap a 1890, excés de capacitat dels alts forns i dificultats per a exportar pel proteccionisme europeu

→ demanda de protecció.

4.4. La mineria i el problema energètic

- ▶ Una bona dotació de recursos minerals metàl·lics. Ubicats a prop del litoral: facilitats per al transport i l'exportació. Però molt mala dotació de carbó.

2a meitat s. XIX:	1r	“	“	productor mundial de plom (30% del total mundial)
	2n	“	“	de mercuri
	4t-6è	“	“	de coure (23%)
				de ferro, zinc i estany

- ▶ La mineria, el sector més dinàmic 1870-1900, però de desenvolupament tardà. Exportava 85-95% de la producció.
- ▶ Abans de 1868: desenvolupament lent:
 - manca de capital,
 - demanda limitada,
 - condicions institucionals adverses: demarcacions reduïdes; propietat de la Corona sobre el subsòl.

► Des de 1868 s'accelera el creixement:

Llei Minera: la «desamortització» del subsòl: venda de les concessions de l'Estat amb condicions favorables a les empreses privades.

■ En un context internacional d'augment de la demanda de minerals.

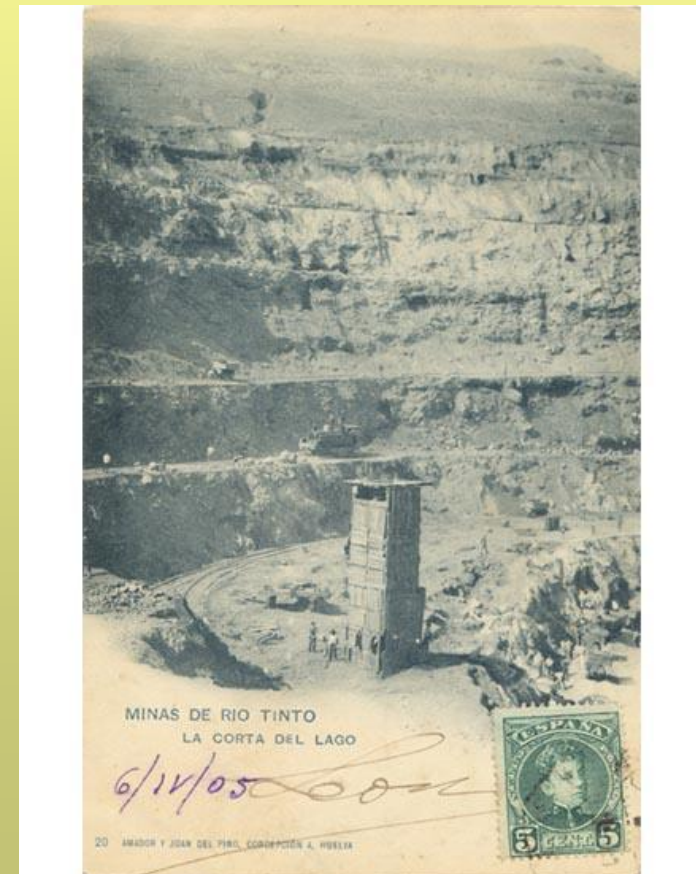
► Àmplia presència de capital estranger:

Rio Tinto Company

Tharsis Sulphur and Copper

Société Minière et Metallurgique

Peñarroya

► Efectes sobre el desenvolupament del país:

- a) No va tenir efectes d'arrossegament: capital estranger i producció desvinculada del medi.
Excepció important: el ferro de Biscaia, aparició d'un empresariat autòcton.

- b) Va beneficiar més els països importadors: repatriació de beneficis i transformació de la matèria primera.
A Espanya només van restar els salaris i pocs impostos.
I, a més, pèrdua de control sobre recursos de gran valor (el mercuri d'Almadén).

- c) Però baix cost d'oportunitat: el país no tenia recursos ni mercat per a explotar les mines.
I no es podien deixar els minerals per al futur (la demanda depèn de l'estadi tecnològic. Ex.: el ferro sense fòsfor).

- d) Va equilibrar la balança de pagaments.

► Carbó: dotació regular, concentrada a Astúries (> 50%).

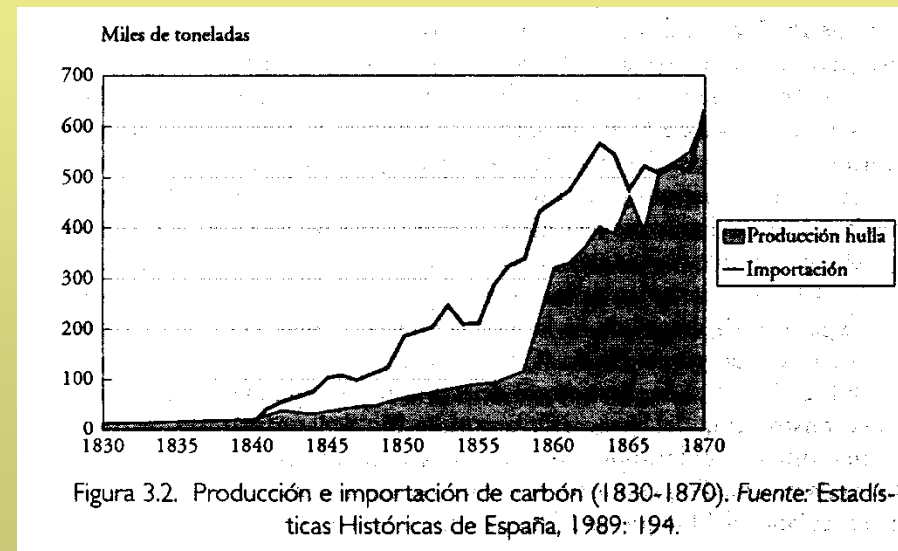
■ Però baixa qualitat i dificultats d'extracció i de transport (l'hulla d'Astúries quadruplicava el preu a Barcelona).

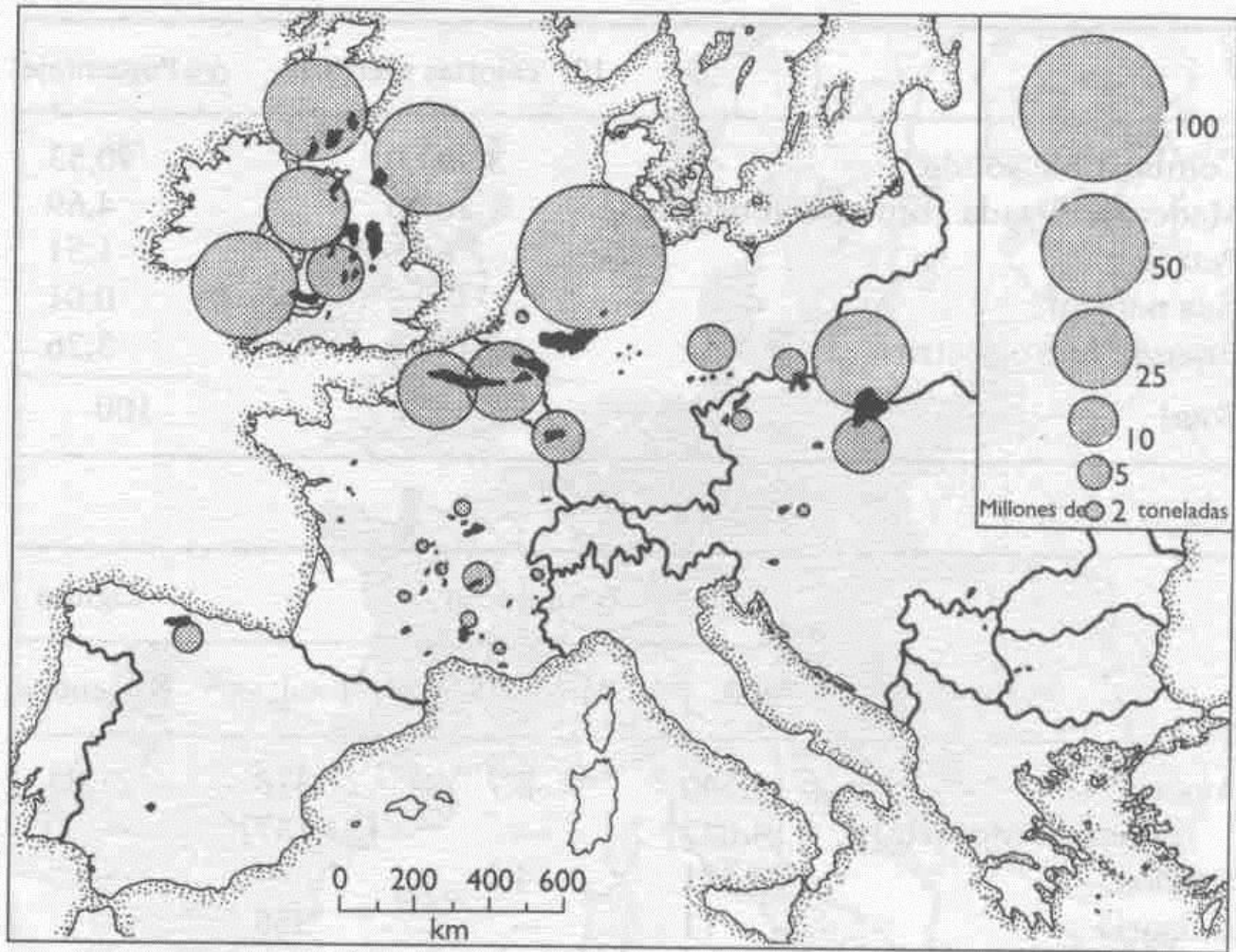
■ Carestia de la principal font d'energia de la primera industrialització

→ **sobrecost energètic per a indústria i ferrocarril.**

■ No competitiu: elevat consum de carbó importat, però el proteccionisme va augmentar el consum de carbó nacional.

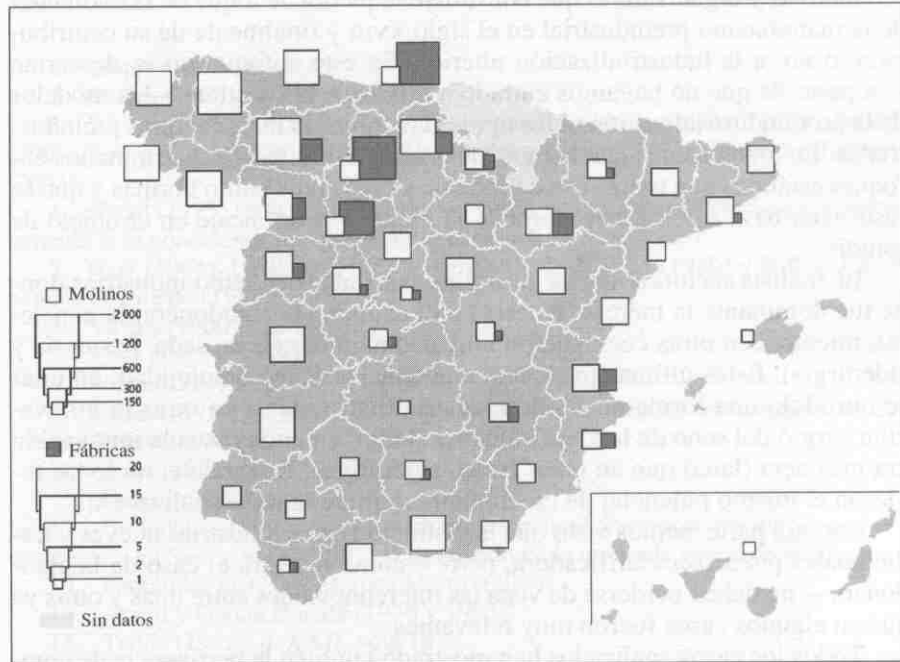
■ Instal·lació d'empreses a la boca de la mina: siderúrgies de Mieres i La Felguera; foneries de plom a Peñarroya i Ciudad Real.

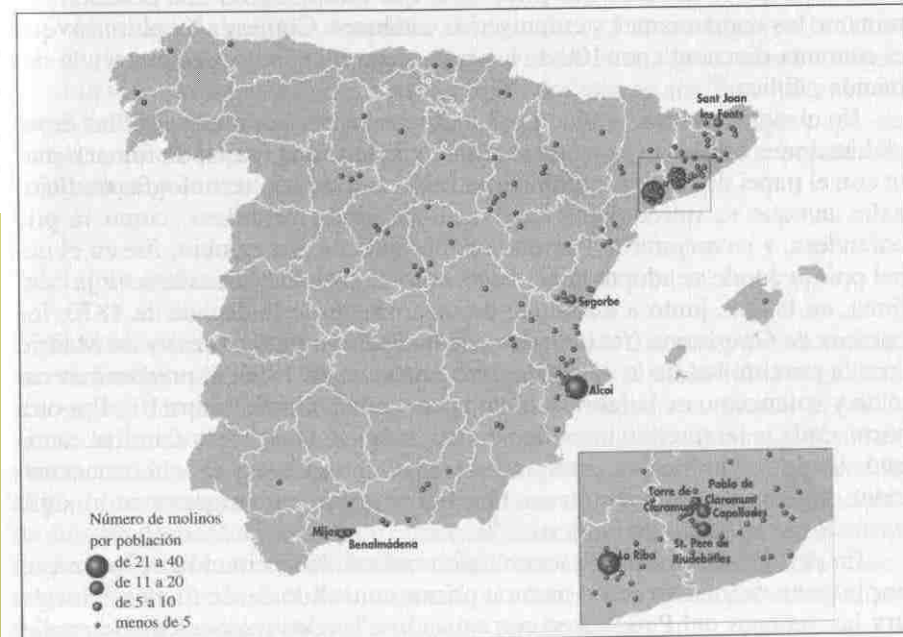
4.5. Otros sectores

MAPA 13. Molinos y fábricas de harina, 1856 (unidades)

FUENTE: Nadal (2003).

MAPA 9. La industria papelera hacia 1790-1800 (molinos)

FUENTE: Nadal (2003).

5. El ferrocarril i la formació del mercat interior

5.1. La pèrdua del comerç amb Amèrica: necessitat de reforçar el mercat interior

Exportacions a Amèrica (milions de rals constants)

1784-1792	276
1814-1820	106
1827	42

Balança comercial (milions de rals corrents)

	Amèrica	Altres	Total
1784-1792	111	- 118	-7
1814-1820	4	- 241	- 236

→ necessitat de potenciar el mercat intern.

Decret prohibicionista de 1820, que va tancar les importacions de cereals.

► Autoabastiment i creació de fluxos comercials nous:

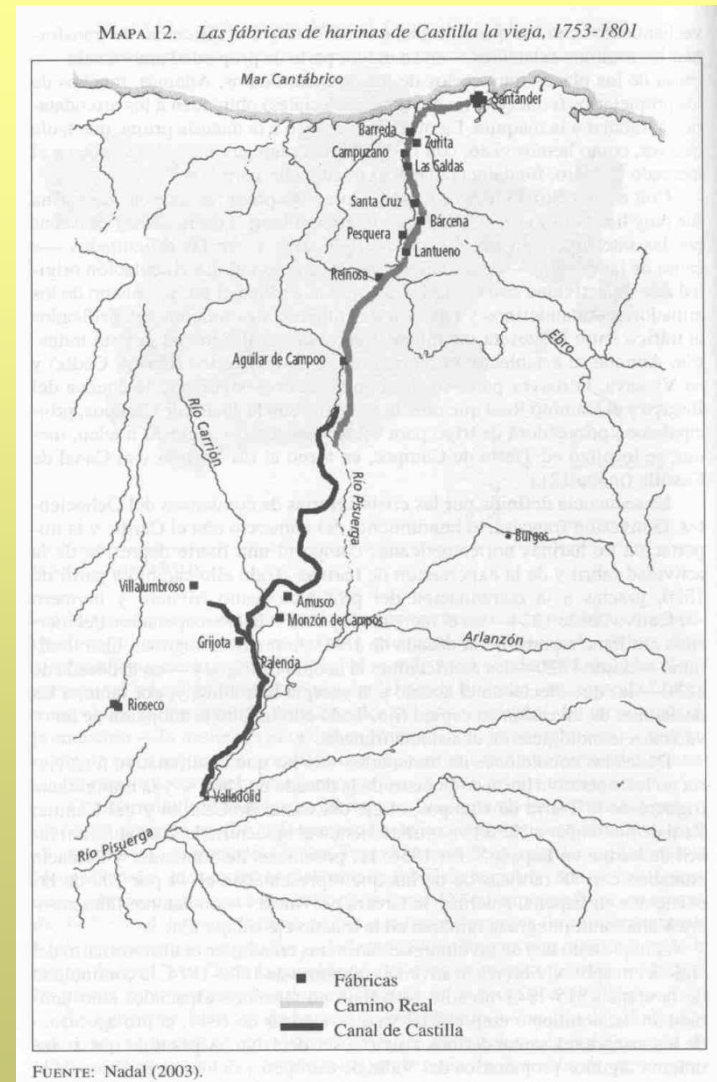
- de blat: del centre (excedents) a la perifèria (deficitària),
- de manufactures i alguns aliments: de la perifèria al centre.

5.2. La geografia imposava fortes dificultats de comunicació terrestre i fluvial

► La dependència del transport amb carros i cavalleries: elevats costos per a productes de poc valor (com cereals).

La densa xarxa de canals navegables de l'Europa occidental

L'únic canal navegable a Espanya: el canal de Castilla

5.3. La construcció del ferrocarril: la revolució del transport

- ▶ Les condicions inicials, vigents fins a la nacionalització de 1944:
 - inversió i gestió pel sector privat,
 - però l'Estat regula condicions de construcció i operació (tarifes, etc.) en considerar-se un servei públic,
 - amplària de via diferent de l'europea: dificultats de connexió.

 - ▶ La gran etapa constructora a partir de la **Llei Ferroviària de 1855**:
 - disseny d'un pla general: una xarxa bàsica radial,
 - suport financer de l'Estat; dos tipus de subvencions:
 - una proporcional al pressupost de l'obra,
 - una que assegurava un rendiment al capital de les accions abans de l'explotació.
- Importants transferències públiques: 316 milions fins⁵³a

- liberalització aranzelària per al material ferroviari: es va construir amb equipament importat
 - no va estimular la siderúrgia,
 - regulació bancària (bancs per accions i capital estranger) per a facilitar el finançament,
- ▶ ràpida construcció:

Construcció de la xarxa ferroviària (km)

	Total en explotació	Mitjana anual
1845-1855	440	44
1856-1865	4.832	436
1866-1890	10.163	213
1891-1915	15.671	220

MAPA 1. RED FERROVIARIA DE ANCHO NORMAL. 1855

Fuente: Atlas Nacional de España. Sección VII. Transporte por Ferrocarril (1995)

1855

MAPA 1. RED FERROVIARIA DE ANCHO NORMAL. 1860

Fuente: Atlas Nacional de España. Sección VII. Transporte por Ferrocarril (1995)

1860

MAPA 4. RED FERROVIARIA DE ANCHO NORMAL. 1875

Fuente: Atlas Nacional de España. Sección VII. Transporte por Ferrocarril (1995)

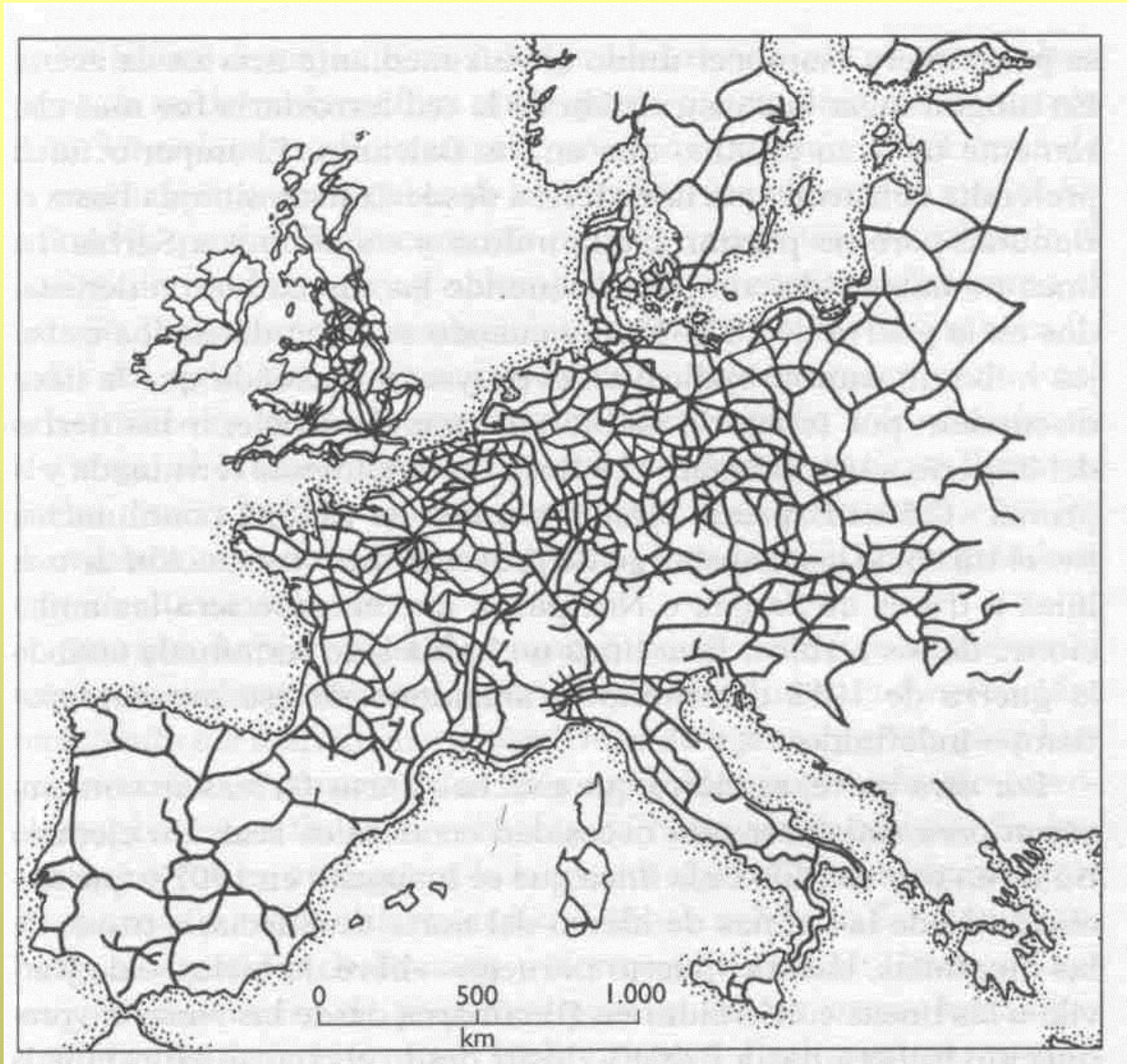
1875

MAPA 1. RED FERROVIARIA DE ANCHO NORMAL. 1880

Fuente: Atlas Nacional de España. Sección VII. Transporte por Ferrocarril (1995)

1880

► dues grans empreses, una altra menor i d'altres de petites dimensions, amb forta presència de capital estranger:

Cía. de Ferrocarriles del Norte de España («Norte»): els Péreire

Cía. de los Caminos de Hierro de Madrid a Zaragoza y Alicante (MZA): la casa Rothschild

Cía de los Ferrocarriles Andaluces: grup Prost-Guilhou

Les tres absorbiren moltes petites empreses concessionàries

MAPA 6. RED FERROVIARIA DE ANCHO NORMAL. 1900

Fuente: Elaboración propia.

► creixent desequilibri financer de les empreses (costos de finançament i escassos beneficis).

Causa: insuficient demanda de transport, excés de capacitat.

Una opció deliberada: el ferrocarril com a motor del creixement

→ crisi financera de 1866-67.

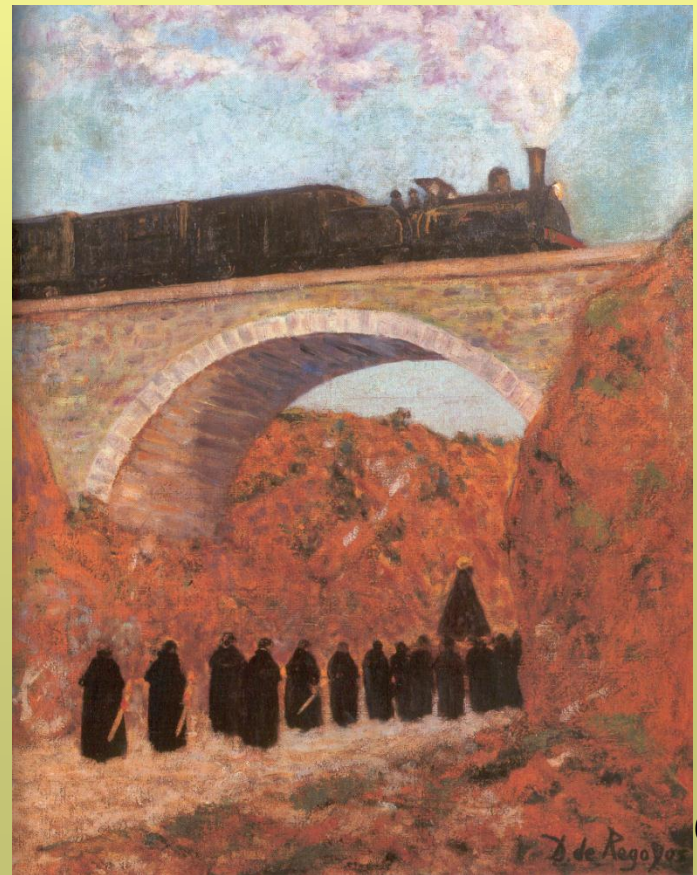
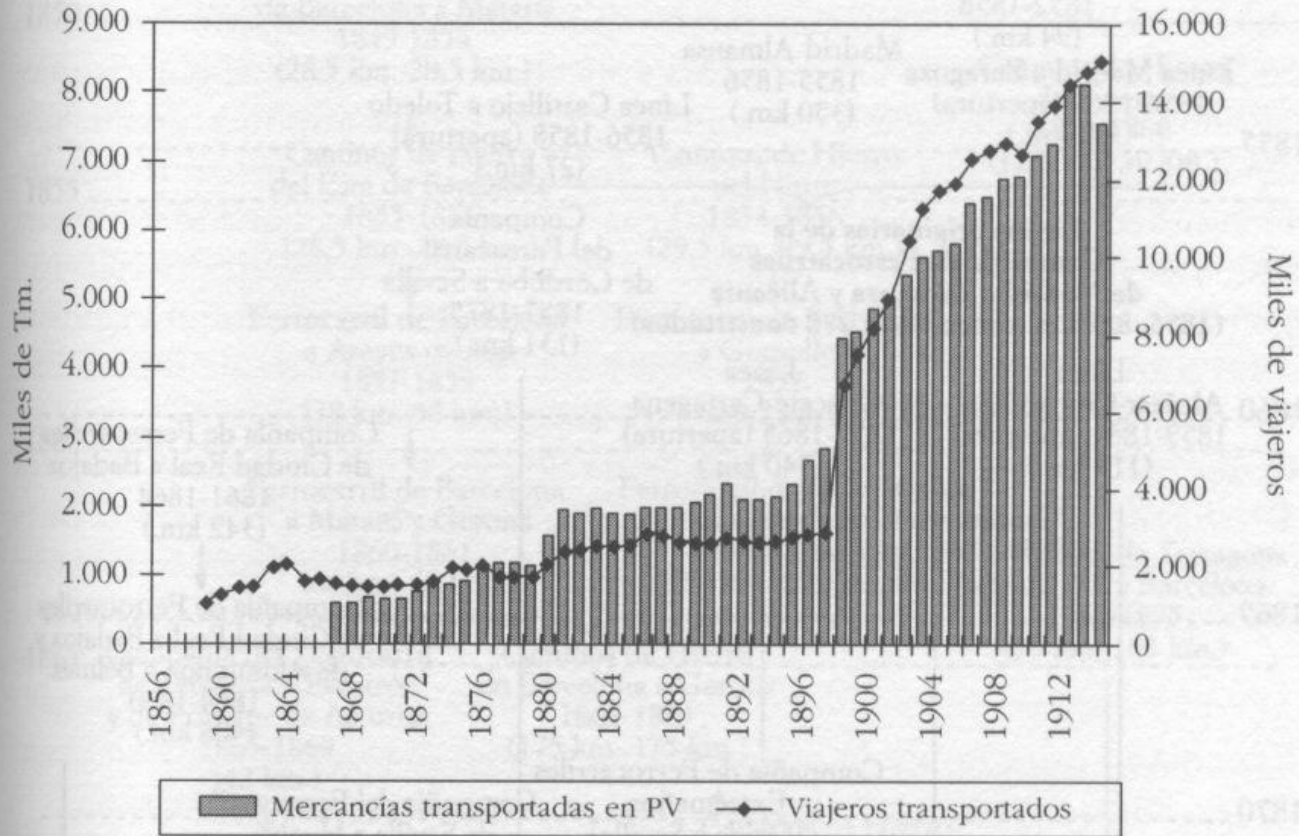

Gráfico 8.2. *Evolución del transporte de mercancías y pasajeros en la Red de MZA*

Fuente: ANES (1978).

5.4. Canvis en la política comercial

- ▶ El prohibicionisme de 1820 havia contribuït a la formació del mercat interior
 - però havia limitat l'obertura exterior.

- ▶ Debats proteccionistes/lliurecanvistes, en el context de l'auge del lliure canvi a Europa (tractat Cobden-Chevallier, 1860).
 - L'Associació per a la Reforma dels Aranzels enfront del Foment del Treball Nacional.

- ▶ Final del prohibicionisme i obertura comercial: la reforma aranzelària de L. Figuerola (1869):
 - possibilitat d'importar cereals, amb aranzels moderats,
 - desarmament aranzelari progressiu,
 - una certa orientació proindustrial.

Tema 3

LA CONSOLIDACIÓ D'UNA BASE INDUSTRIAL 1874-1936

Índex

1. La intervenció de l'Estat i el nacionalisme econòmic
2. La crisi agrària i el gir proteccionista de 1891
3. L'impacte de la segona revolució industrial
4. De la I Guerra Mundial a la II República: acceleració del canvi econòmic i trencament polític

Manual: F. COMÍN, M. HERNÁNDEZ i E. LLOPIS (2002), *Historia económica de España. Siglos X-XX*, Barcelona, Crítica, 2002, **p. 263-283 i 287-320.**

Taxes de creixement

1850-1883

1883-1920

1920-1929

PIBcf

1,84

1,22

3,54

Població

0,42

0,58

0,99

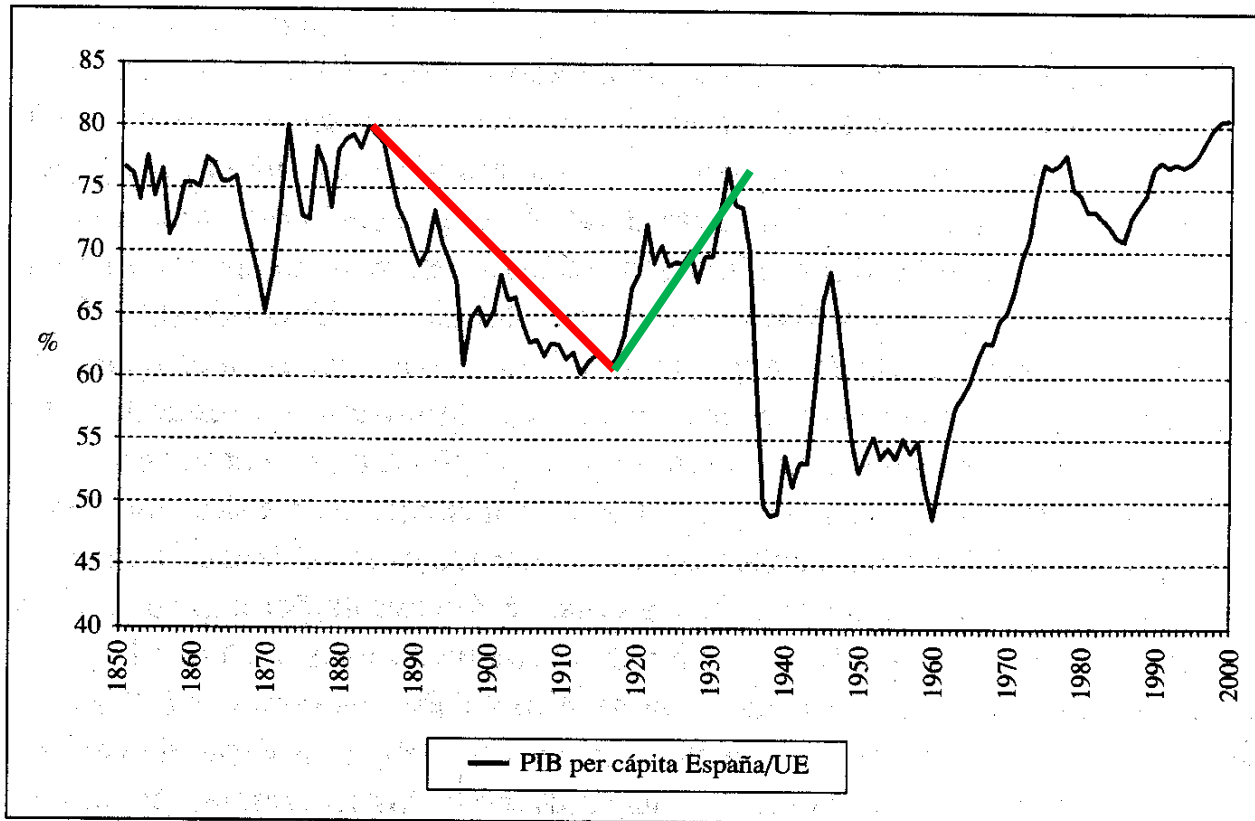
PIB *per capita*

1,41

0,64

2,55

GRÁFICO 1.4. PIB per cápita de España en relación al de la Unión Europea, 1850-2000 (en %)

Fuente: Columna 4 del apéndice.

- ▶ Va haver-hi convergència amb Europa, però moderada i només des de la I Guerra Mundial.

Cuadro 8.1.
PNB por habitante. 1900-1935
 (en dólares Geary Khamis de 1990)

Años	ESPAÑA	ITALIA	PORTUGAL	G. BRETAÑA	FRANCIA	ALEMANIA
1900	2.040	1.746	1.408	4.593	2.849	3.134
1913	2.255	2.507	1.354	5.032	3.452	3.833
1922	2.429	2.574	—	4.427	3.576	3.558
1929	2.947	3.026	1.536	5.288	4.666	5.335
1935	2.792	3.079	—	5.537	4.047	4.165
Tasa*						
1913-29	1,92	1,29	0,84	0,28	2,20	0,82

* Tasa de crecimiento anual acumulativa en porcentajes.

Fuente: MADDISON, A. *Monitoring the World Economy 1820-1922*. O.C.D.E., 1995.

Població
(milions)

Taxa de
mortalitat (‰)

Població activa
agrària (%)

1900

18,6

27,9

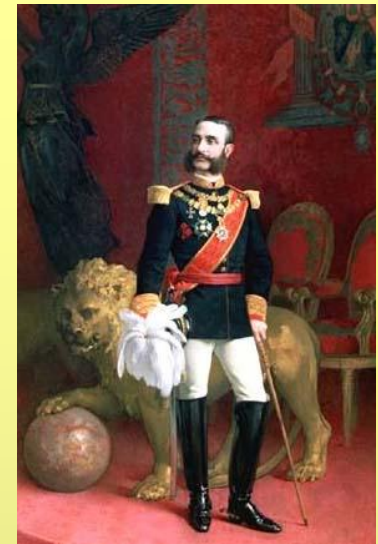
66

1940

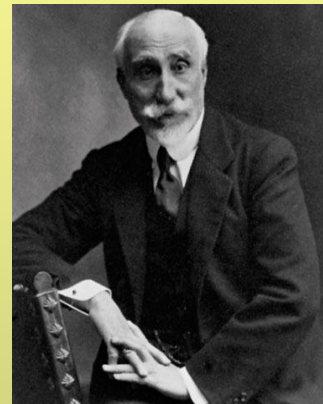
25,9

17,5

(1930) 45,5

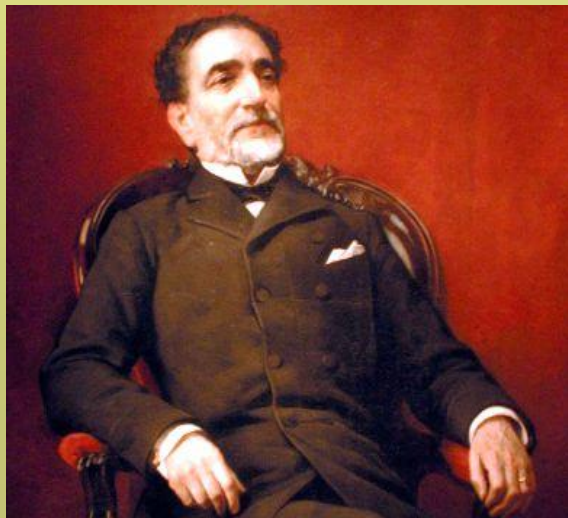

Alfons XII

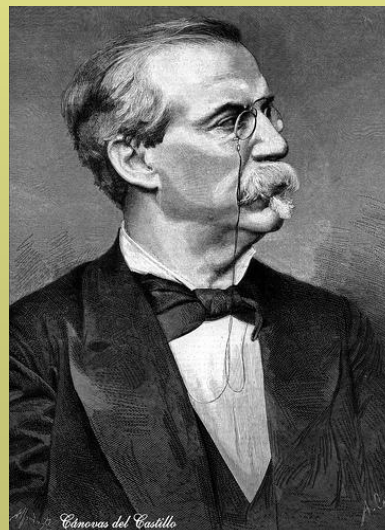

Antoni Maura

Alfons XIII

Práxedes M. Sagasta

Cánovas del Castillo

José Canalejas

1. La intervenció de l'Estat i el nacionalisme econòmic

1.1. Noves responsabilitats per a l'Estat a l'època del nacionalisme de masses

- ▶ Crisi de la visió liberal d'un estat no interventor.

Ex.: els projectes de reg; fracàs de la iniciativa privada i demandes a l'Estat.

- ▶ L'impacte del «desastre» de 1898: reformisme parcialment assumit pel poder polític: José Canalejas, Eduardo Dato, Santiago Alba.

- Creació del Ministeri d'Instrucció Pública (1900)
- Creació de l'Institut de Reformes Socials (1903)
- Primer Pla Nacional d'Obres Hidràuliques (1902)
- Segon Pla Nacional d'Obres Hidràuliques (1933)
- Creació del Ministeri de Treball (1920)

- ▶ Noves responsabilitats públiques: salut i nivells de vida:
 - millores sanitàries: aigües potables, clavegueres, inspecció de mercats, lluita antipalúdica, etc.,
 - millores alimentàries assistencials: la Gota de Llet.

→ Caiguda de la mortalitat i la morbiditat.

► La professionalització de la funció pública:

■ augment de funcionaris i millores en la selecció,

■ la influència dels economistes en la política econòmica:

- Formats a Alemanya, la Gran Bretanya o França
- Impulsors de l'ensenyament de l'economia
- Origen: Dret o Enginyeria

- Com a alts funcionaris
- Amb estudis sobre problemes concrets: hisenda, proteccionisme, patró or, etc.

■ Ex.: Antonio Flores de Lemus: estudis a Berlín; catedràtic d'Economia Política; alt funcionari en diversos governs.

■ Centre d'Estudis Econòmics Valencians (1929), Romà Perpinyà.

■ Servei d'Estudis del Banc d'Espanya (1930).

El creixement del funcionariat a Espanya

	1900	1911	Creixement (%)
Hisenda:			
Advocats de l'Estat	150	166	11
Funcionaris d'hisenda	1.593	4.206	164
Educació:			
Professors d'universitat	569	795	40
Professors d'institut	546	845	55
Mestres	22.645	27.533	22
Foment:			
Enginyers agrònoms	90	225	150
Ajudants agrònoms	16	225	1300
Enginyers de camins	320	362	13
Enginyers de mines	172	221	29
Enginyers forestals	202	190	- 6

1.2. Solució i recaiguda del problema de la hisenda

► Reforma fiscal de Raimundo Fernández Villaverde (1900):

- resposta al col·lapse de la hisenda al final de la guerra de Cuba,
 - cost total de la guerra: 4.600 milions,
- la «contribució d'utilitats», adaptació als canvis econòmics:

- impost als interessos del deute públic,
- impostos sobre el treball, el capital i els beneficis empresarials,
- èxit: superàvit.

► Però torna al dèficit per les despeses militars.

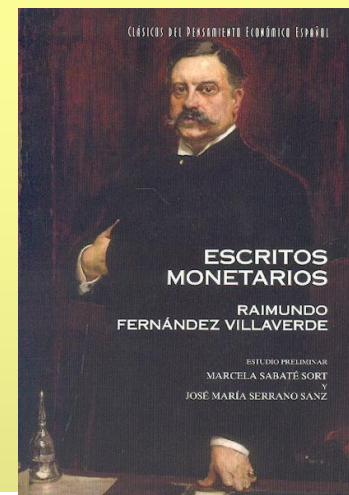
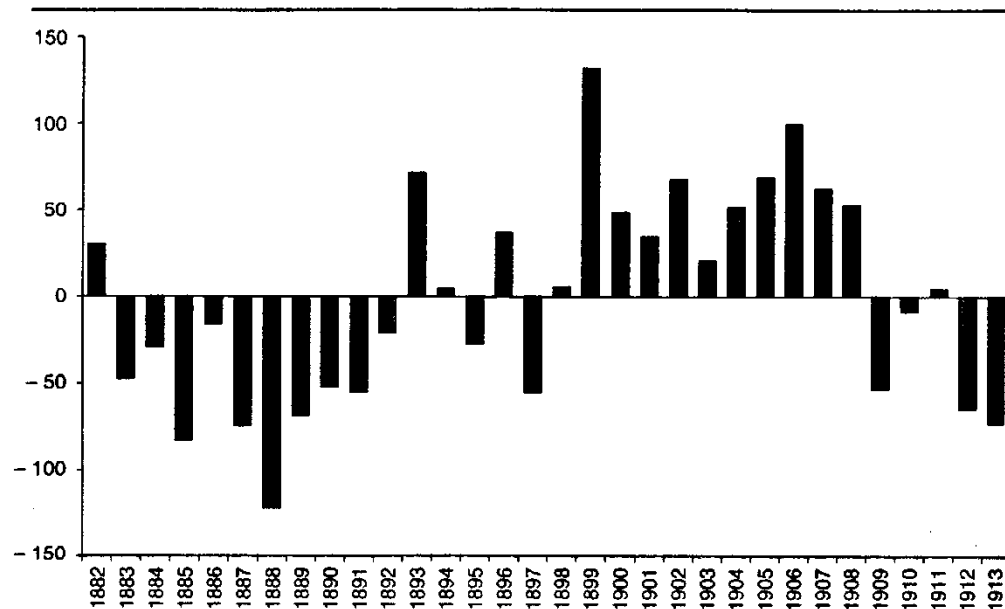

GRÁFICO 7.4. SALDO PRESUPUESTARIO, 1882-1913 (MILLONES DE PESETAS)

FUENTE: Elaboración propia con datos de Comín (1989)

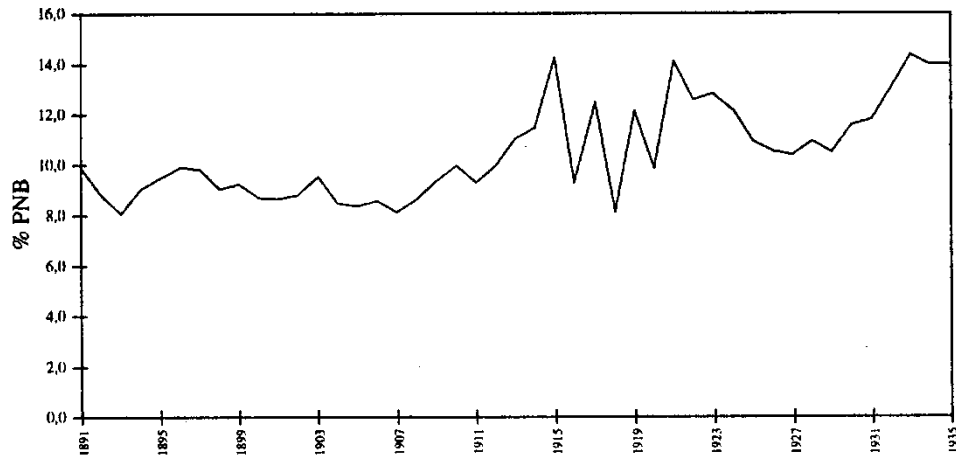
- ▶ **Nous intents fracassats de reforma fiscal:**
 - Santiago Alba i l'impost sobre beneficis extraordinaris de guerra (1918), lligat a lleis modernitzadores;

 - Calvo Sotelo (1926): impost sobre rendes i guanys (precedent de l'IRPF),
 - davant el fracàs: creació del monopoli de petrolis (CAMPSA);
 - la causa dels fracassos: la resistència dels grans contribuents, sovint responsables de frau fiscal.

- ▶ **Resultat: l'Estat tenia una escassa capacitat de despesa a causa d'una recaptació limitada.**

- ▶ **Malgrat tot, augment de la despesa pública, sobretot en els anys 1920 (però augment del dèficit públic).**

Gráfico 8.3.
Gasto público sobre el PNB, 1891-1935
 (en %)

Fuente: Gasto Público: COMÍN, F., *Fuentes cuantitativas para el estudio del sector público en España, 1801-1980*, Madrid, I.E.F., 1987. PNB: PRADOS DE LA ESCOSURA, L., *Spain's Gross Domestic Product, 1850-1993. Quantitative Conjectures*, Madrid, U. Carlos, III, 1995.

Despesa pública com a % del PIB

	1900-1902	1935-1938
EUA	6,8	21,3
França	14,4	30,5
Alemanya	16,2	42,2
Itàlia	7,1	13,6
Espanya	9,4	13,5

1.3. Creixement econòmic, conflicte social i dinàmica política

► Industrialització i urbanització:

Població en ciutats > 50.000 hab.

1900 13,6 %
1940 25

Principals ciutats (milers d'hab.)

	1900	1920	1940
Madrid	575	823	1.322
Barcelona	539	716	1.077
València	215	247	454

► Pressió demogràfica al camp:

pobresa extrema i repartiment desigual de la terra.

► El sistema polític de la Restauració davant de la política de masses,

■ augment del conflicte social en molts fronts:

- Mano Negra a Andalusia
- Setmana Tràgica, 1909
- Vaga general de 1917
- Trienni Bolxevic a Barcelona 1918-21

- dificultat per a integrar políticament el moviment obrer i sectors de classes mitjanes (sovint republicans):
 - UGT (1888) i CNT (1910)
 - un exemple: els blasquistes de València
- l'auge dels nacionalismes perifèrics: Catalunya i País Basc.

2. La crisi agrària i el gir proteccionista de 1891

2.1. Crisi i recuperació de l'agricultura

- ▶ L'arribada de productes agraris d'ultramar: blat, arròs, olis, carn, llana,
 - les importacions eren possibles per la liberalització comercial de 1869 (aranzel Figuerola)

→ Caiguda dels preus interiors

Blat (ptes./q, mitjanes)

1875-1879 29,2

1880-1884 29,1

1885-1889 25,5

1890-1891 25,8

Oli (ptes./hl, mitjanes)

1861-1879 91,3

1880-1896 72,5

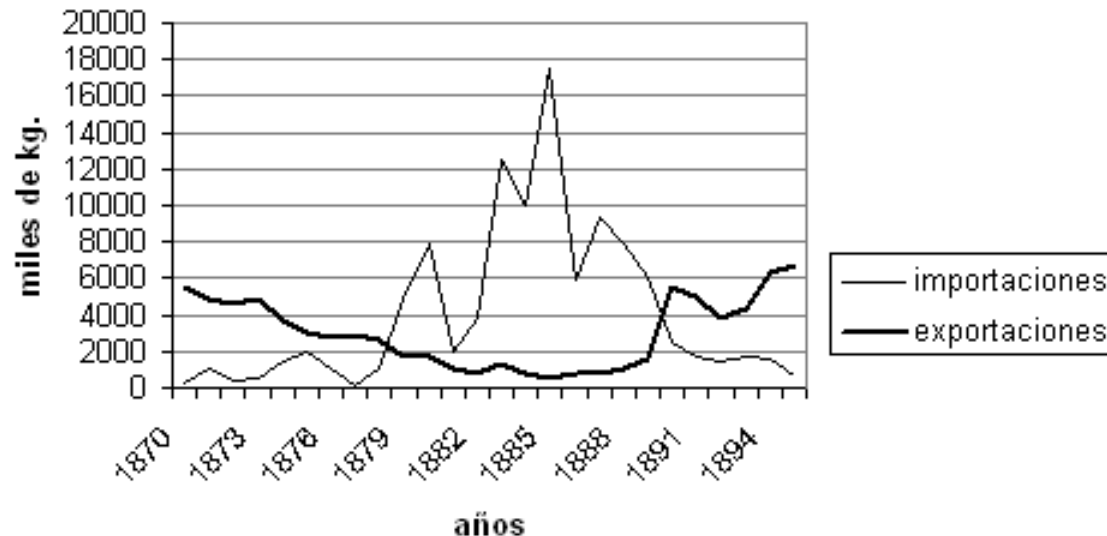
1897-1906 77,1

1907-1914 98,5

Preu de l'arròs al port de Santander, 1880:

- Arròs del golf de Bengala: al vaixell 18 ptes./100 kg
Desembarcat i amb drets de duana 25
- Arròs valencià al vaixell 38

Gráfico 1. Comercio exterior de arroz.

Fuente: *Estadísticas del Comercio Exterior de España*, Madrid, años correspondientes.

► Tot seguit: el final de l'expansió i la crisi vitícola:

- pèrdua del mercat francès
- impacte de la fil·loxera i destrucció de les vinyes
- la replantació: costos elevats quan la demanda (i els preus) eren baixos

→ Manca d'alternatives al cereal

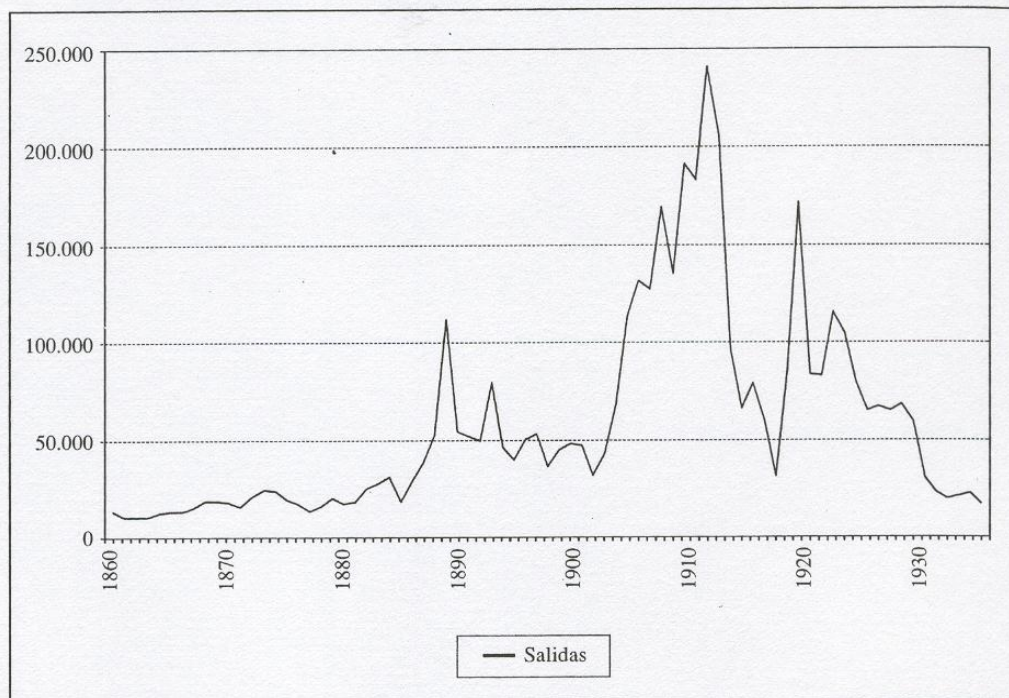

Comparació entre la producció francesa i les exportacions espanyoles a França de vi (núm. índex)

	Exportacions a França	Producció francesa
1869	100	100
1872	101	93
1876	134	75
1879	1.029	45
1885	2.434	54
1889	3.137	41
1893	1.618	85
1900	1.130	114

- ▶ Fort impacte en un país bàsicament agrari, amb predomini del cereal i baixos rendiments:
 - ruïna de petits camperols, especialment els marginals
 - augmenta l'endeutament
 - caiguda de rendes dels terratinents
 - pèrdua de rendibilitat: desfeta del rendista?
 - atur agrari i caiguda salarial
 - augment de l'emigració exterior
- ▶ I impacte sobre la resta de l'economia: caiguda de la demanda.

GRÁFICO 4.1. Emigración española a América, 1860-1936

Fuente: C. Yáñez (1994).

- ▶ **Cóm es va superar la crisi?**
 - **proteccionisme des de 1891: l'arancel Cánovas**
 - **adaptacions de la producció: especialització productiva a les perifèries:**
 - **fruites i hortalisses a la Mediterrània, la vall de l'Ebre i les Canàries: taronges, cebes, tomaques, plàtans, remolatxa (sucre), etc. **Mercats exteriors****
 - **ramaderia al Cantàbric i Galícia: afavorida per la caiguda de preus dels farratges i l'abaratiment del transport **Mercat interior****
 - **iniciatives institucionals: difusió agronòmica, incentius al reg, etc.**

2.2. El gir proteccionista de la Restauració

1891 Aranzel Cánovas

1906 Aranzel Salvador

1922 Aranzel Cambó

«Protecció integral»:
agricultura, indústria, carbó

- ▶ Context inicial:
 - a l'interior: crisi agrària i general
 - a l'exterior: ascens del proteccionisme a Europa i els EUA
 - pèrdua de les darreres colònies el 1898

- ▶ El «pacte de la Restauració»:
 - propietaris cerealistes: impossibilitat de competir amb l'exterior
 - industrials catalans del tèxtil
 - industrials siderúrgics bascos

Debat: Va ser el proteccionisme una causa de l'endarreriment econòmic espanyol?

- ▶ El proteccionisme era inevitable en un món menys obert
No es podia mantenir la importació de blat quan França havia interromput les compres de vi:
 - manca de divises per a pagar importacions
 - manca d'alternativa productiva al cereal

► Els efectes del proteccionisme:

La protecció, segons la teoria del comerç:

- restricció de la competència → manca d'estímuls a la innovació i a la millora de productivitat
- alts costos per a la indústria: carbó, equipament i salaris → alts preus i baixa competitivitat
- limita el mercat interior per a la indústria
- va mantenir l'agricultura cerealista poc productiva i l'excés de població rural

Però en la pràctica no va impedir del tot la transformació productiva:

- els cereals es van substituir on hi havia alternatives
- la indústria va produir allò que no es podia importar
- va evitar una major inestabilitat social

El proteccionisme podia haver estat més selectiu en lloc de ser «integral»

Grau d'obertura

(Comerç exterior com a % del PIB):

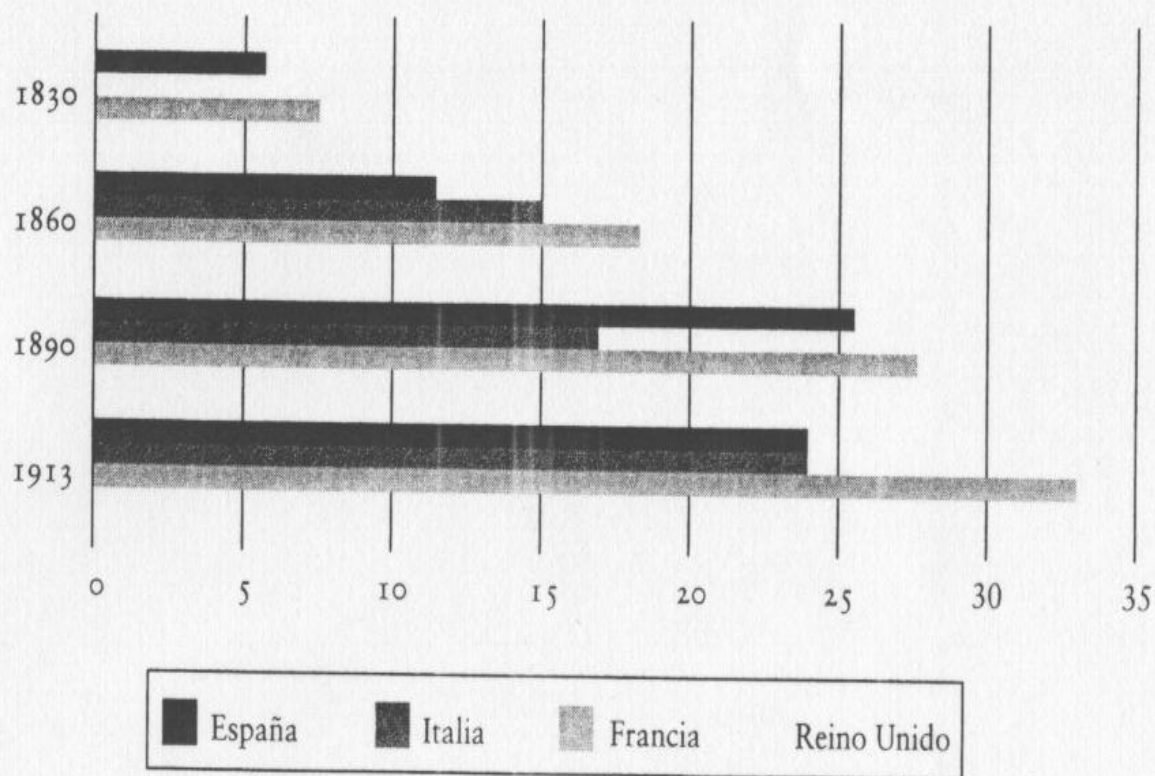
1869-1891 15

1892-1906 20,7

1907-1921 19,4

1922-1935 14,8

Gráfico 3. Grado de apertura (1830-1913)

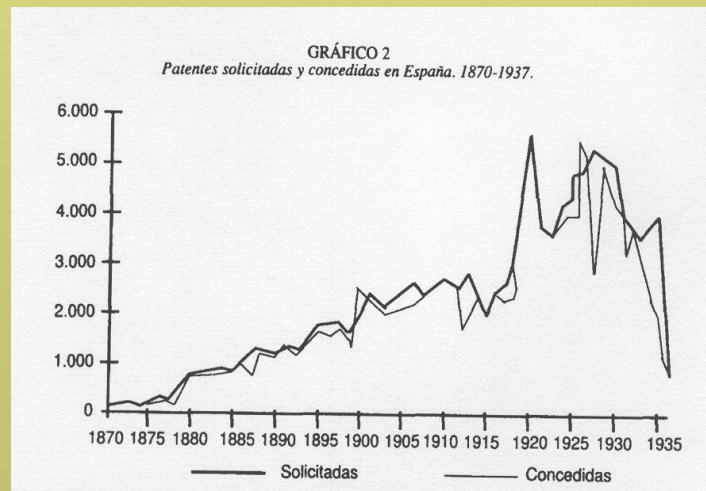
Fuente: A. Tena, «El comercio exterior», en A. Carreras (coord.), *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX y XX*, Madrid, Fundación Banco Exterior, 1989, pp. 327-362.

3. L'impacte de la segona revolució industrial

L'augment del pes de la indústria:

	% del PIB	% de la pobl. activa
1910	19,6	11,8
1930	30	21,3

- 3.1. Espanya davan d'una nova fase de la industrialització:
creixement lent fins la I Guerra Mundial i acceleració després
- noves exigències en finançament, tecnologia i capital humà

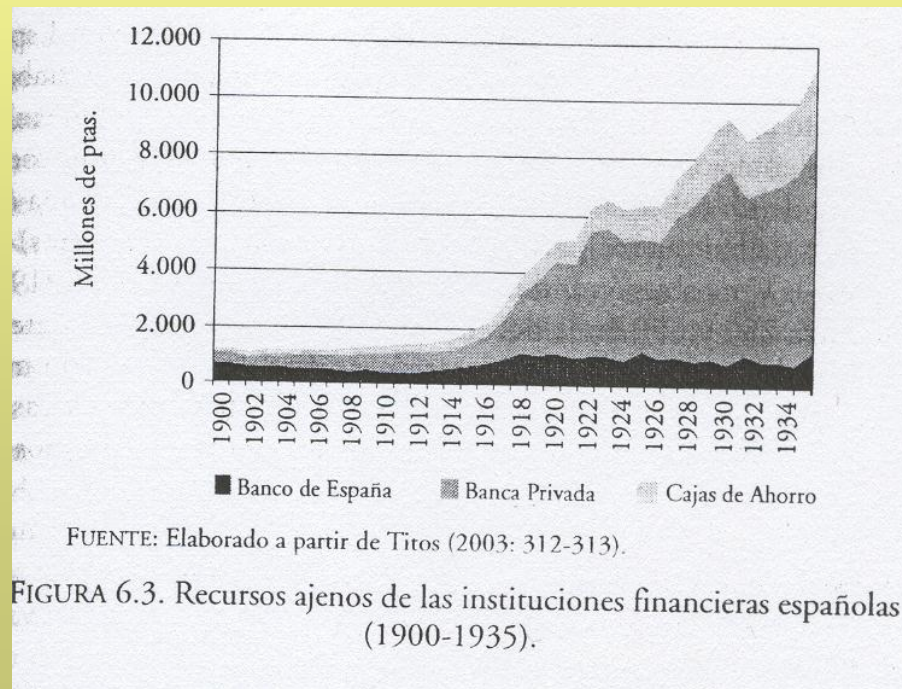

■ finançament: creació de la banca moderna

Banco Hispano Americano (1900) Banco de Vizcaya (1901)

Banesto (1902) Caixa de Pensions (1904)

- en part: repatriació de capital de Cuba
- actuació com a banca mixta: inversió en empreses

3.2. La qüestió energètica: l'electricitat

- ▶ El problema del carbó en l'economia espanyola
- ▶ L'electricitat com a resposta → difusió ràpida

- abarateix el cost energètic
- facilita la mecanització
- augmenta la productivitat

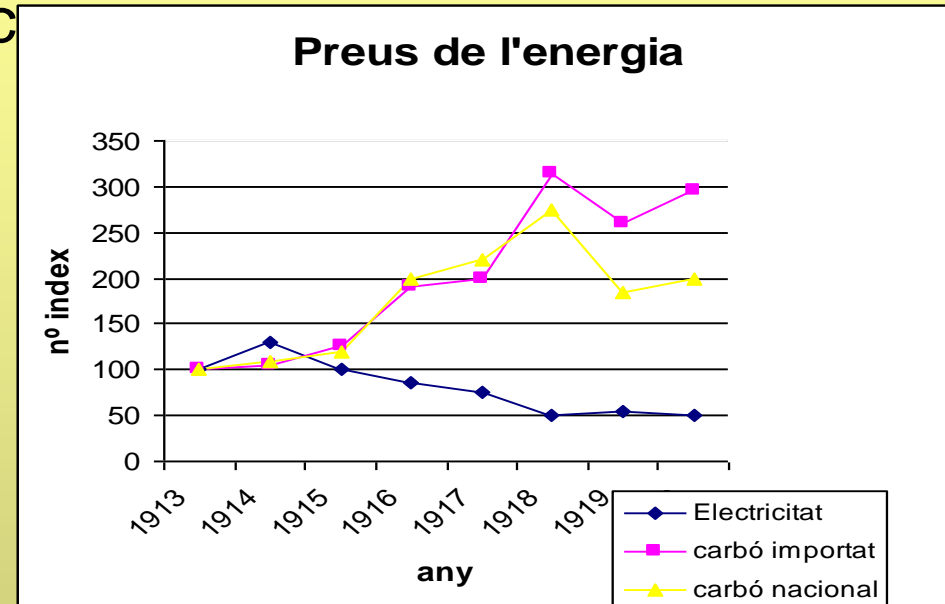
▶ L'evolució:

- de les petites centrals de proximitat a la transmissió a llarga distància

- de les tèrmiques a les hidroelèctriques

- de les petites empreses a la concentració oligopolística:

- Barcelona Traction, Light and Power
- Hidroeléctrica Española (Banco de Vizcaya)

Formes d'energia utilitzades en la indústria bàsica (%)

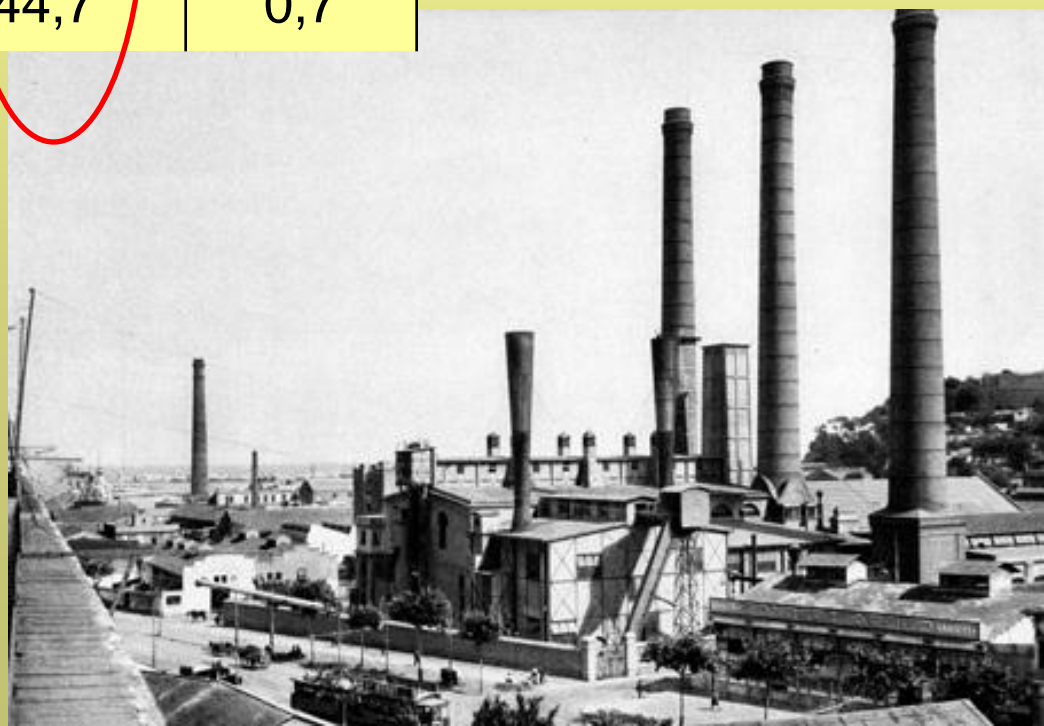
	Vapor	Hidràulica	Elèctrica	Petroli
1900	97,1	2,9	-	-
1905	92,1	7,9	-	-
1910	69,2	10,4	20,4	-
1915	52,2	10,2	37,6	-
1920	43,6	11	44,7	0,7

També:
il·luminació
elèctrica molt
primerenca a les
ciutats

Diferències en el consum

(kWh per habitant)

Mitjana espanyola	135
Catalunya, País Basc	400
Madrid, València	200
Andalusia	80
Castella la Nova:	13

► Però: consum modest en perspectiva europea:

Consum per habitant en 1934:

Espanya 120 kWh

Gran Bretanya ... 321

França 400

Itàlia 285

I mercats encara regionals, que tendien cap a la connexió nacional: País Basc → vall del Duero, Galícia, Madrid

Catalunya → vall de l'Ebre

València → Madrid

3.3. Nous sectors industrials i noves formes empresarials

- ▶ l'auge dels sectors nous: siderúrgia (acer), química, electricitat, construcció naval
 - pèrdua de pes relatiu dels sectors de béns de consum

CUADRO 5.7: Cambio estructural en la industria manufacturera española, 1856-2000
(valor añadido, en porcentaje)

Sectores	1856 1166	1900 1167	1913 1168	1929 1169	1954 1170	1975 1171	2000 1172
Industrias alimentarias, bebidas y tabaco	56	40	35	26	19	13	14
Industrias textiles, cuero, calzado y confección	28	30	25	21	21	15	8
Industria química, cementos y otros materiales de construcción	9	10	12	19	23	19	22
Siderurgia, metalurgia e industrias de transformados metálicos	3	8	14	22	23	37	39
Industrias del papel, la madera y otras	4	12	14	12	14	16	17
Total	100	100	100	100	100	100	100

Fuentes: 1856, 1900, 1913 y 1929: cuadro 5.6; 1954: Instituto de Estudios Políticos (1958); 1975: Confederación Española de Cajas de Ahorros (1980); y 2000: INE (*Contabilidad Nacional de España*, 2002).

- ▶ Factors d'estímul: una incipient política industrial:
 - l'arancel de 1891 afavoria la substitució d'importacions,
 - supressió de franquícia a les importacions ferroviàries:
 - la nova expansió ferroviària va fer-se amb material nacional,
 - Llei de construcció naval de 1907: primacia a la producció nacional
 - Llei de protecció de les indústries noves, 1917: selecció de 15 sectors; aranzels alts i impostos baixos, préstecs, etc.
- ▶ L'aparició de la gran empresa gerencial davant de l'empresa familiar tradicional:
 - Ex.: Papelera Española; Altos Hornos de Vizcaya
 - augment de la inversió i canvi tècnic
 - Ex.: forn elèctric a la siderúrgia
 - economies d'escala i millora organitzativa
 - encara no el fordisme

Altos Hornos de
Vizcaya 1902

Fusió de:

A. H. de Bilbao

La Vizcaya

S. A. Iberia

CUADRO 2.6. Las diez mayores empresas españolas y las diez mayores empresas industriales españolas en 1930

<i>Empresa</i>	<i>Año</i>	<i>Sector</i>	<i>Activos</i>
1. Cía. De los Ferrocarriles de Madrid a Zaragoza y Alicante	1856	601	2.353,4
2. Cía. De los Caminos de Hierro del Norte de España	1858	601	2.345,5
3. Cía Hispano Americana de Electricidad	1920	401	1.218,7
4. Barcelona Traction. Light and Power Co.	1911	401	1.129,1
5. Banco de España	1874	651	1.041,1
6. Riegos y Fuerzas del Ebro	1911	401	1.024,7
7. Cía. Asturiana de Minas	1853	132	954,8
8. Sociedad Minera y Metalúrgica de Peñarroya	1881	272	859,2
9. Cía. Telefónica Nacional de España	1924	642	786,2
10. Cía. Franco Española del Ferrocarril de Tánger a Fez	1916	601	719,0
<i>Empresa industrial</i>	<i>Año</i>	<i>Sector</i>	<i>Activos</i>
1. Cía Hispano Americana de Electricidad	1920	401	1.218,7
2. Barcelona Traction. Light and Power Co.	1911	401	1.129,1
3. Riegos y Fuerzas del Ebro	1911	401	1.024,7
4. Cía. Asturiana de Minas	1853	132	954,8
5. Sociedad Minera y Metalúrgica de Peñarroya	1881	272	859,2
6. Soc. Española de Construcción Naval	1908	351	529,3
7. Catalana de Gas y Electricidad	1843	402	431,0
8. Río Tinto Co.	1873	142	383,4
9. Cía. Arrendataria de Tabacos	1887	160	372,9
10. CAMPSA	1927	232	324,9

- QUÍMICA**
- inputs industrials (colorants), agraris (fertilitzants) i miners (explosius)
 - béns de consum (augment nivells de vida): perfums, medicaments

CONSTRUCCIÓ DE MAQUINÀRIA

- material ferroviari: empreses lligades a companyies ferroviàries

MZA ↔ Maquinista Terrestre y Marítima Norte ↔ Babcock and Wilcox

CONSTRUCCIÓ NAVAL

- el naixement de les drassanes modernes a Espanya

Euskalduna, Sociedad Española de Construcción Naval

MATERIAL ELÈCTRIC capital estranger i concentració a Barcelona

AUTOMÒBIL I AERONÀUTICA • producció semiartesanal no integrada

Hispano Suiza, Ford España

• inversió estrangera

• importacions

BÉNS DE CONSUM: alimentar, vestir, calçar

- modernització: nous productes i millores en els vells:

oli, vi, sucre, farina, galetes, conserves vegetals i de peix, ceràmica, vidre, mobles

Construcció de vaixells a Espanya

	Nombre	Tones	% de construcció nacional
1861-1870	s. d.	10.700	19
1871-1880	s. d.	8.800	11
1881-1890	s. d.	2.500	1
1891-1900	s. d.	5.600	1,1
1901-1910	20	21.876	8
1911-1920	123	184.086	43
1921-1955	98	284.866	79

Altos Hornos de Vizcaya

Fàbrica de Barakaldo.

Abocant l'acer, 1943.

Siderúrgica del Mediterráneo

Sagunt, 1943

(després *Altos Hornos de Vizcaya*)

Vehicles de motor

	1914	1924	1929
Matriculació anual	1.800	20.200	37.000
Parc mòbil	-	80.100	218.300

1904 – Vista general de la fàbrica Hispano Suiza en la Carretera de Ribas nº 279 de Barcelona

Desenvolupament dels serveis (en xarxa)

Telèfons en funcionament:

1922..... 60.292

1930..... 212.360

Compañía Telefónica Nacional de España

1924, amb participació d'ITT

- ▶ **La demanda interindustrial** es converteix en un factor important de creixement

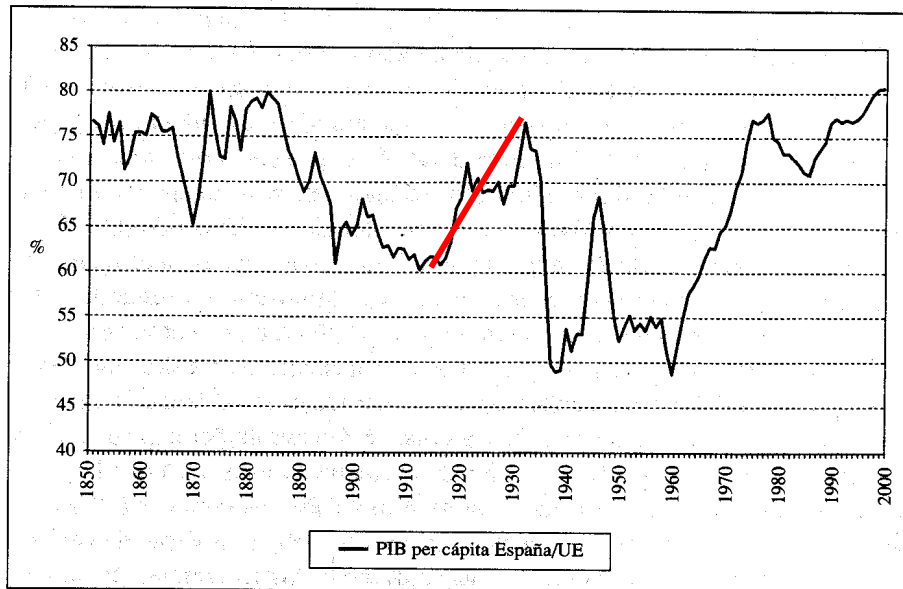

4. De la I Guerra Mundial a la II República: acceleració del canvi econòmic i trencament polític

Taxes de creixement

	PIBcf	Població	PIB <i>per capita</i>
1850-1883	1,84	0,42	1,41
1883-1920	1,22	0,58	0,64
1920-1929	3,54	0,99	2,55

GRÁFICO 1.4. PIB per cápita de España en relación al de la Unión Europea, 1850-2000 (en %)

Fuente: Columna 4 del apéndice.

4.1. Canvi polític: de la monarquia a la república

▶ La crisi de la Restauració (1918-1923)

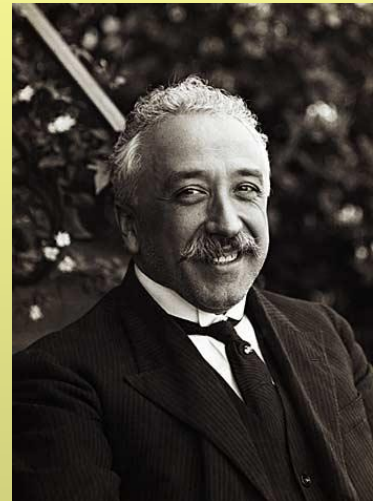
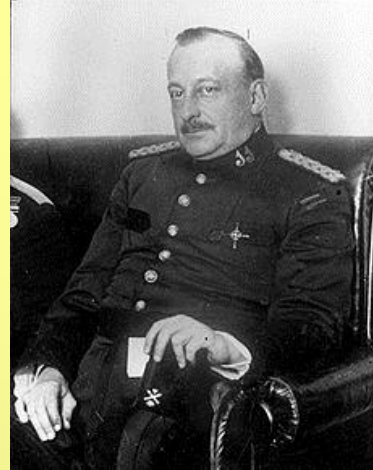
- fragmentació dels dos grans partits; absència de majories; inestabilitat dels governs
- la conflictivitat social: el Trienni Bolxevic
- l'impacte de la guerra del Marroc

▶ La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)

- supressió del Parlament i repressió política
- una espècie de corporativisme

▶ La II República (1931-1939)

- democràcia i renovació del personal polític
- reformisme en el context de la crisi mundial
- l'alternança política

4.2. L'impacte econòmic de la neutralitat durant la I Guerra Mundial

- ▶ la indústria: augment de les vendes exteriors + substitució forçada d'importacions
- ▶ l'agricultura: impacte diferencial
- ▶ demanda externa de transport marítim, però encariment del transport de minerals
- ▶ fort superàvit exterior
- ▶ expansió bancària: Urquijo i Central
- ▶ però:
 - forta inflació i caiguda dels salaris reals: caiguda de nivells de vida; conflictivitat social
 - i crisi postbèl·lica: caiguda de les exportacions i excés de capacitat (→ aranzel Cambó)

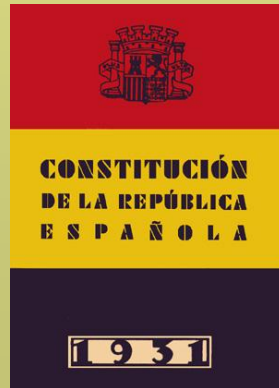
	Preus	Salaris
1913	100	100
1917	150	110
1918	218	125
1920	227	179

4.3. Intervencionisme econòmic sota la Dictadura

- ▶ influència del feixisme italià i voluntat regeneracionista
- ▶ regulació de la indústria: el Consell Econòmic Nacional
Empreses tutelades per l'Estat en règim de monopoli:
CAMPSA, Iberia, Telefónica
- ▶ augment de la inversió pública en infraestructures: projectes hidràulics, el Circuito Nacional de Firmes Especiales
- ▶ però:
 - baixos salaris i alts beneficis; s'agreuja la desigualtat
 - i fort dèficit públic davant el fracàs de la reforma fiscal de Calvo Sotelo
- ▶ l'augment del descontent provoca la caiguda del dictador, que arrossega la monarquia

4.4. El reformisme i la conflictivitat durant la II República

- ▶ canvi polític en el context de la crisi mundial
- ▶ reformisme en molts fronts: agrari, educatiu, militar, autonòmic
- ▶ però factors desfavorables:
 - el context mundial: crisi i caiguda d'exportacions
 - caiguda d'expectatives empresarials pel canvi polític
 - dèficit públic heretat → limitava la capacitat d'actuació
- ▶ i nous conflictes: resistències de les elits al canvi i impaciència revolucionària
 - fracàs relatiu de la reforma agrària

► La reforma agrària davant del problema de la terra a Espanya:

- el latifundisme: una majoria de camperols sense terres
 - ineficient: baixa intensitat del conreu
 - injust: generava grans desigualtats socials i la pobresa dels jornaleros → conflictivitat social endèmica

■ la Llei de reforma agrària 1932

- donar terres a jornaleros a partir de l'expropiació

Alta noblesa

Latifundis
> 250 ha

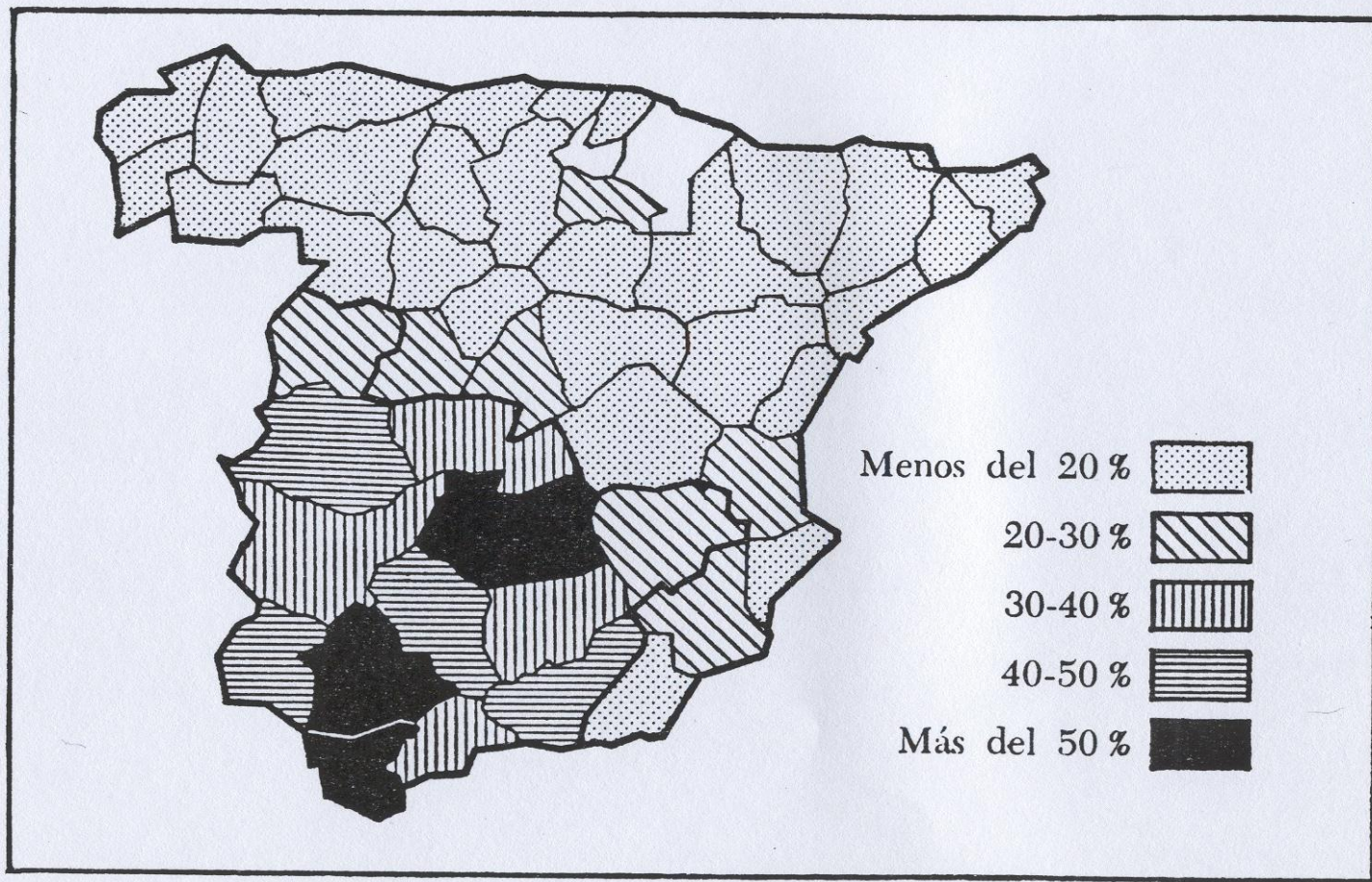
Terres
arrendades

Terres mal
cultivades

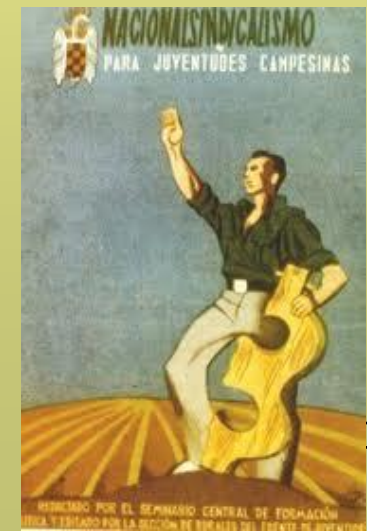
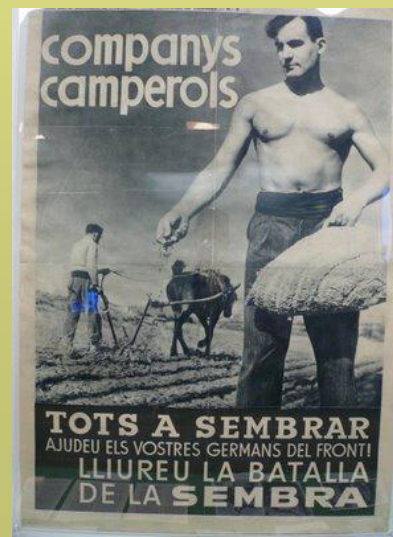
Pascual Carrión

MAPA 2. — Superficie de grandes fincas (más de 250 ha).

- però lenta aplicació: obstruccionisme dels grans terratinents i legalisme del govern
- La CEDA, en el poder, frena l'aplicació des de 1934
- El 1936: ocupacions de finques a Extremadura
- ▶ Una altra legislació agrària per a la millora dels nivells de vida i de la posició negociadora dels camperols:
 - Decret de termes municipals: ordenació del mercat de L
 - «Conreu forçós» i intensificació de conreus
 - Jurats mixtos per a negociar i resoldre conflictes

1936-39 La Guerra Civil i el final de la República

MAPA 6.1. *La división de España al inicio de la guerra civil:
julio de 1936*

Fuente: Universidad de Wellesley.

Tema 4

L'ECONOMIA ESPANYOLA DURANT EL FRANQUISME: DIVERGÈNCIA I CONVERGÈNCIA EN L'«EDAT D'OR», 1936-1975

Índex

1. L'estrangulació productiva durant els anys 1940: l'autarquia
2. Obertura i canvi institucional en la dècada de 1950.
3. El desenvolupament: canvi estructural, modernització agrària i creixement industrial
4. L'herència del franquisme: un balanç

Manual: F. COMÍN, M. HERNÁNDEZ i E. LLOPIS (2002), *Historia económica de España. Siglos X-XX*, Barcelona, Crítica, 2002, **p. 339-365 i 369-394.**

► EL PERÍODE FRANQUISTA: ruptura amb les tendències del primer terç del segle:

- en política: dictadura nascuda de la Guerra Civil
- en economia: fre a la convergència amb Europa

GRÁFICO IX-2. *Renta por habitante en España e Italia, 1900-1990 (en US\$ de 1985, por poder adquisitivo)*

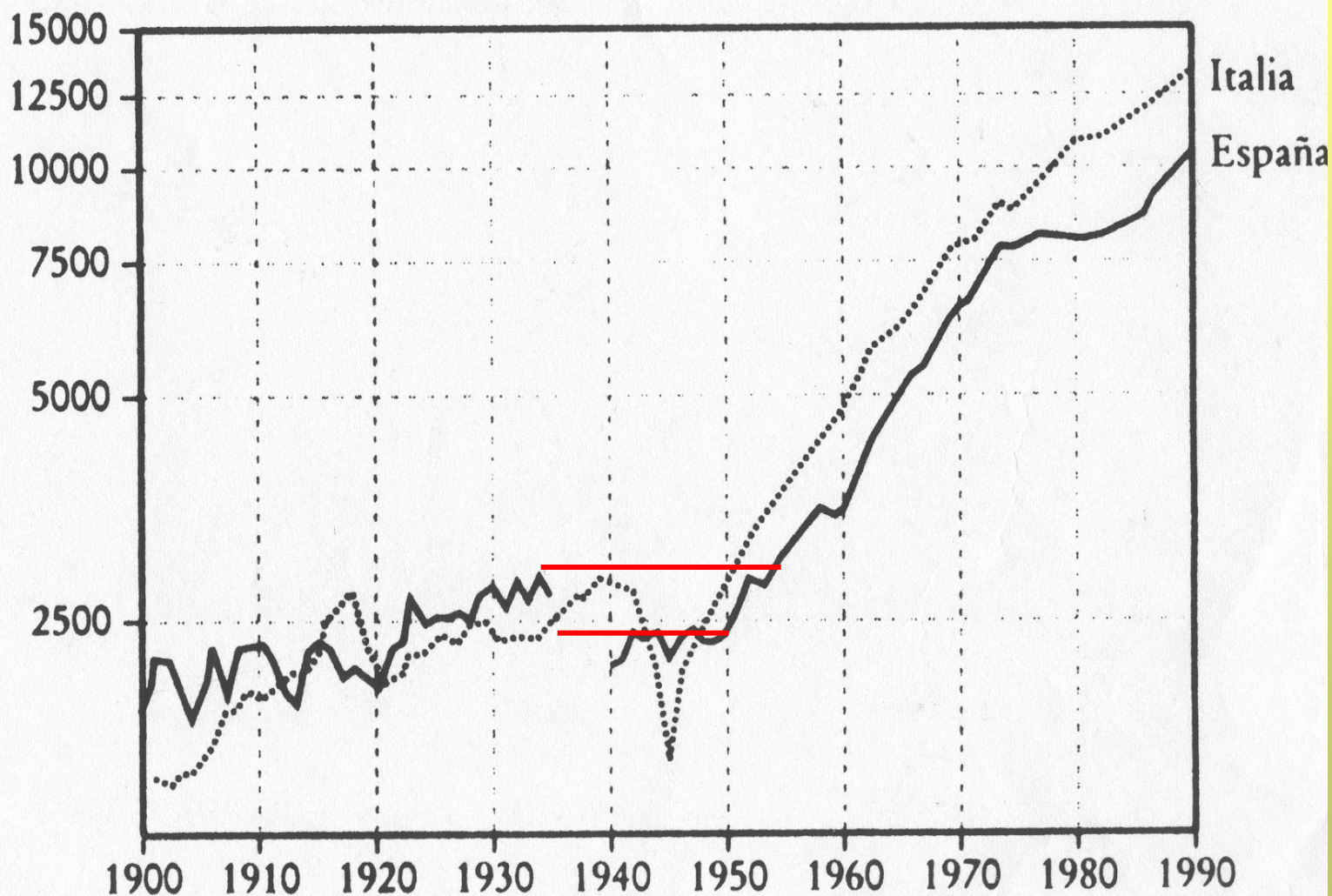
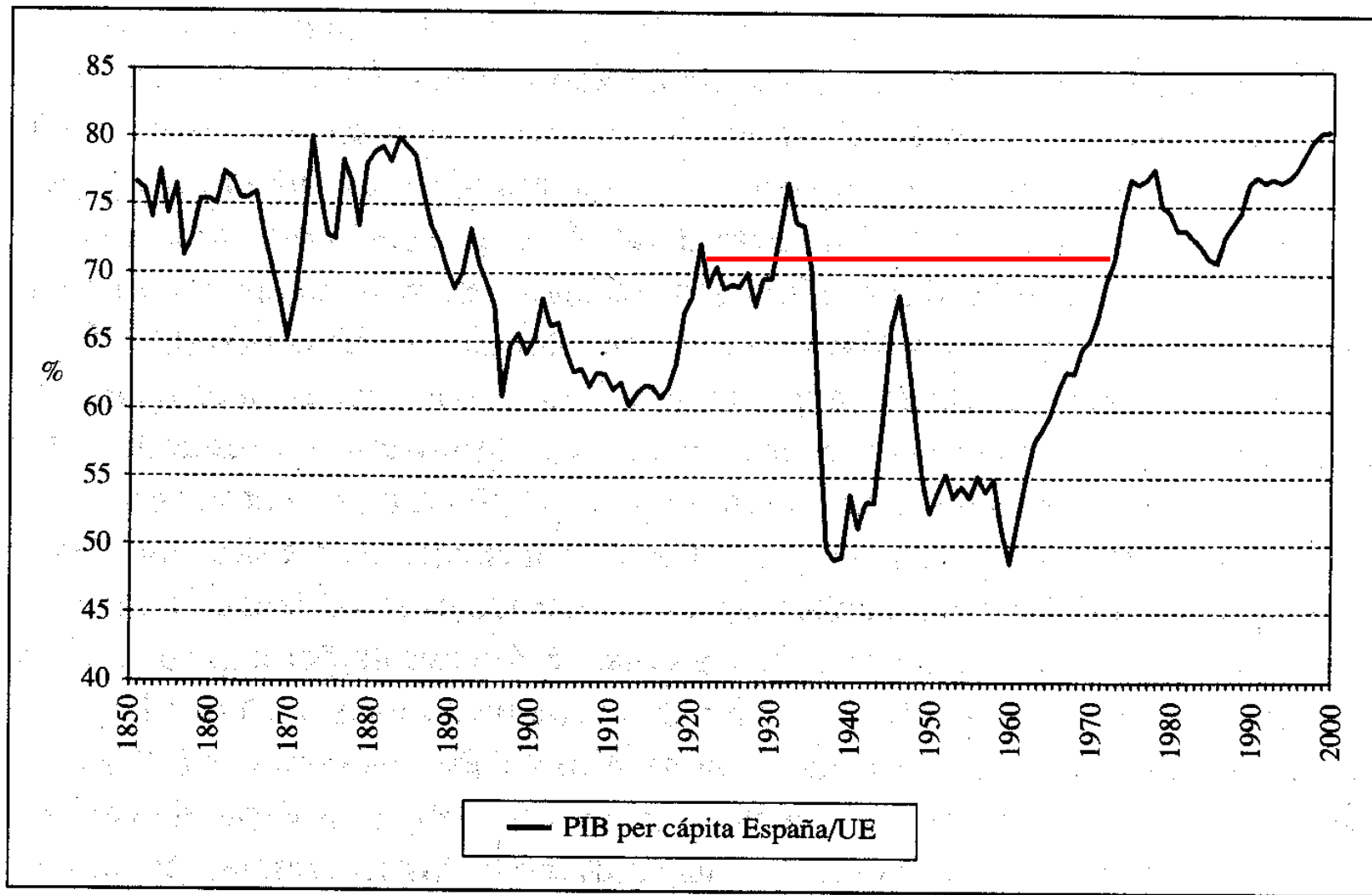

GRÁFICO 1.4. PIB per cápita de España en relación al de la Unión Europea, 1850-2000 (en %)

Fuente: Columna 4 del apéndice.

► Per què es va prolongar la dictadura?

- la repressió política
- la capacitat d'adaptació del règim
- el suport nord-americà des de 1953
- el creixement dels 60 i l'entrada en la societat de consum

► L'entramat polític:

- prohibició dels partits i sindicats; integració de Falange Española en el poder
- Corts amb procuradors no elegits directament
- censura de premsa, ràdio i televisió
- organismes de control social: Organización Sindical, etc.

► Etapes

1939-1953 Autarquia i estancament

1953-1959 Suavitació de l'autarquia i inici del creixement

1960-1973 Creixement i canvi estructural

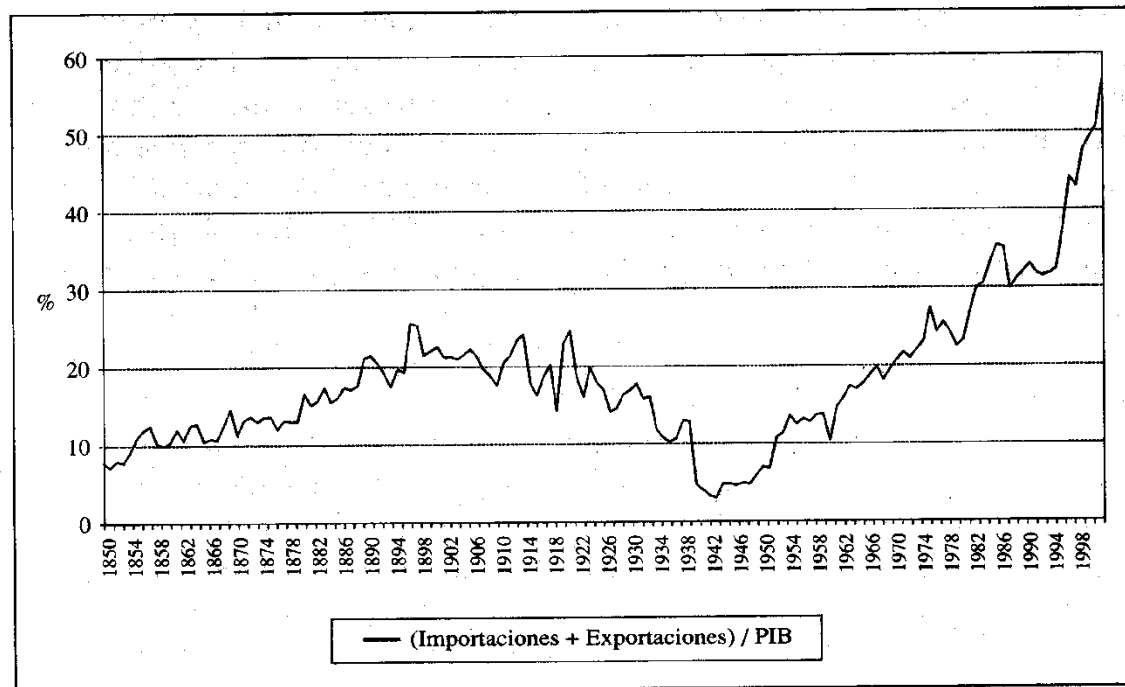
1. Estrangulació productiva durant els anys 1940: autarquia

Dos components: aïllament i intervencionisme

- ▶ Aïllament exterior: ■ aspiració a l'autosuficiència
- sancions exteriors

→ restricció comerç exterior + control tipus de canvi i divises

GRÁFICO 3.1. *Grado de apertura comercial de la economía española, 1850-2000*

Fuente: Véase apéndice estadístico, columna 11.

► Intervencionisme en la indústria:

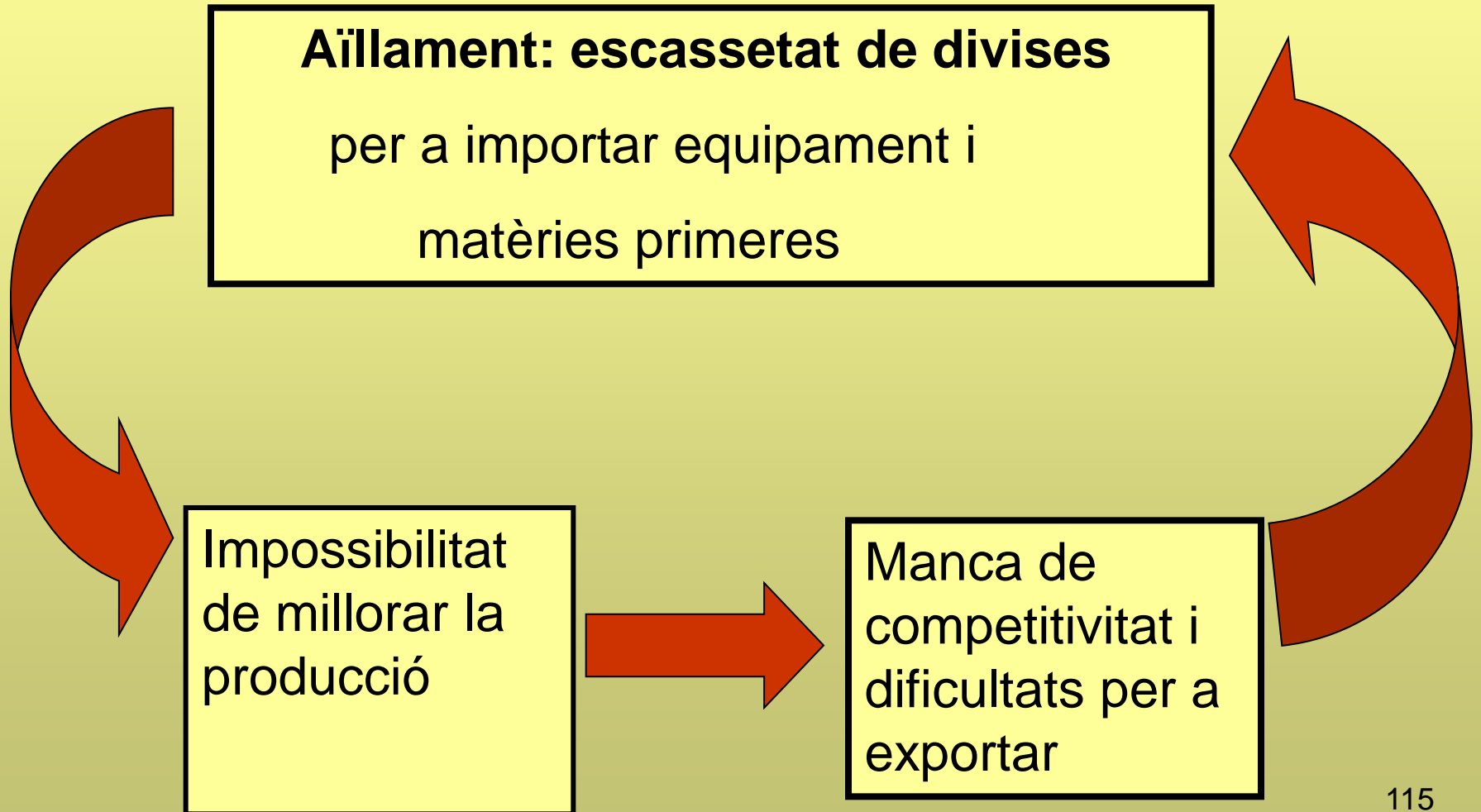
- restricció competència

- control creació empreses

 - preus alts, manca de competitivitat, estancament de la producció

- creació de l'Institut Nacional d'Indústria (INI)

Aïllament i intervencionisme: un cercle viciós

INI Institut Nacional d'Indústria

- ▶ Fundat el 1941: una iniciativa del feixisme econòmic
Objectius:
 - militars: controlar indústries estratègiques
 - suplir la manca d'iniciativa privada
 - no dependre del K. estranger
- ▶ Amb el temps: transformació en un sector industrial públic:
1942: 4 empreses 1986: 201 empreses

Siderúrgica: ENSIDESA
ENDASA

Energia: ENDESA
REPESA
ENHER

Aeronàutica: Iberia
CASA

Naval: Elcano
Bazán

Automòbil: SEAT, ENASA

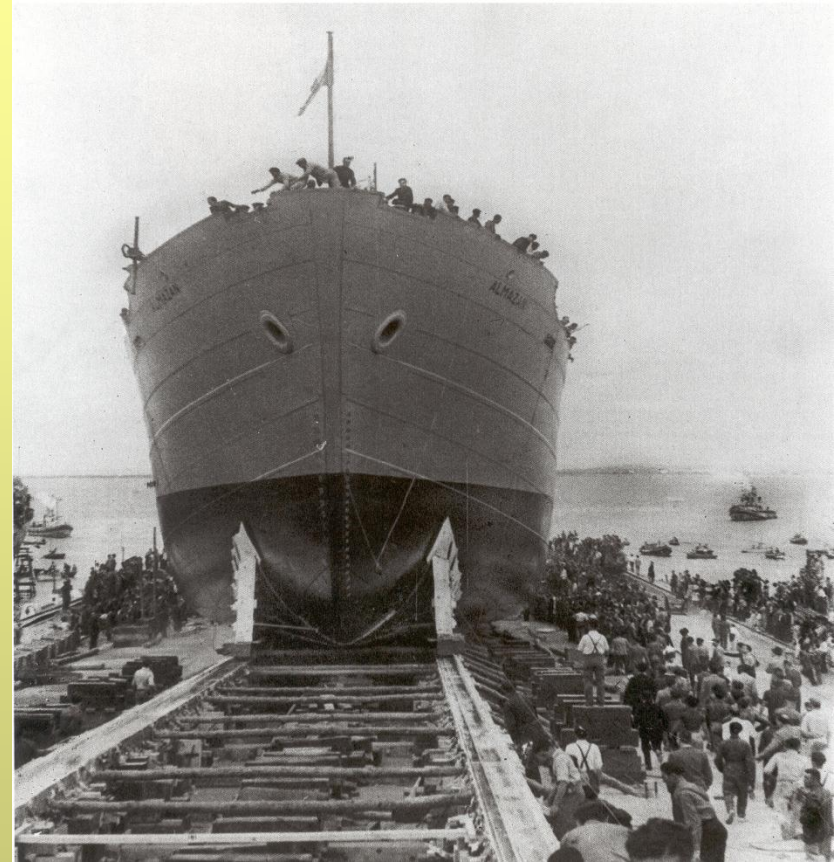
► L'etapa final de l'INI: «hospital» d'empreses. Exemples:

- Creació d'HUNOSA (Hulleras del Norte SA), 1967,
socialització de pèrdues

- Venda de SEAT (Sociedad Española de Automóviles de Turismo, 1950), 1967,
privatització de beneficis

→ Dèficit de l'INI i dèficit públic

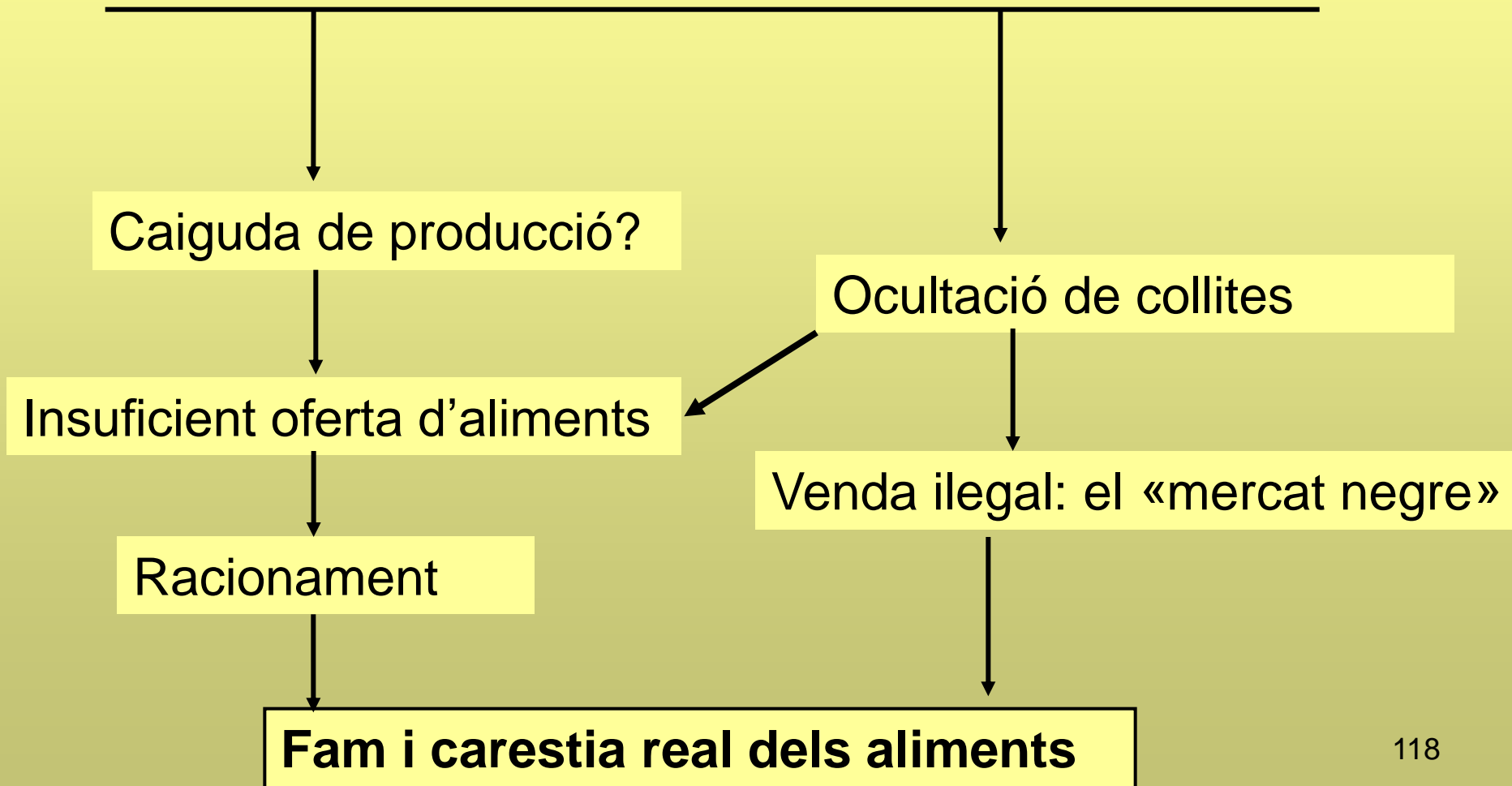
→ liquidació de l'INI en l'època democràtica

► Intervencionisme en l'agricultura

SNT. Servicio Nacional del Trigo: abaratir els aliments

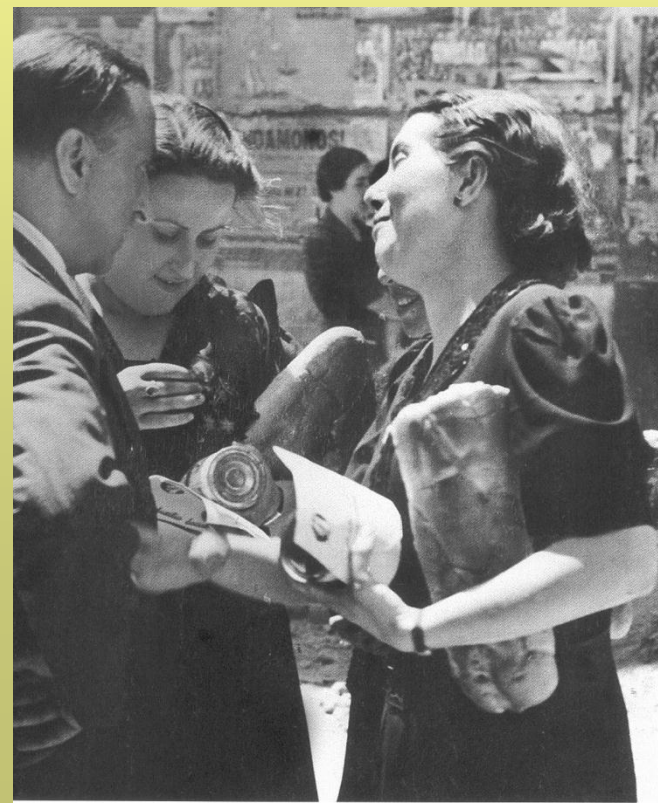
- baixos preus de compra als agricultors
- venda obligada a l'SNT

Producció agrícola (mitjanes anuals en milers de q)

	Blat	Creïlla	Taronges
1931-1935	35.820	38.900	10.440
1941-1950	32.890	29.970	7.800
1951-1960	41.940	41.850	11.040

Muniesa, p. 63

PREUS CLANDESTINS RESPECTE ALS OFICIALS

(Bilbao, 1943) Preu oficial = 100

Pa: 800

Sucre: 610

Oli: 509

Llet condensada: 261

Sabó: 361

Cafè: 180

→ Procés inflacionista i
caiguda dels salaris reals
+ repressió de les
demandes obreres

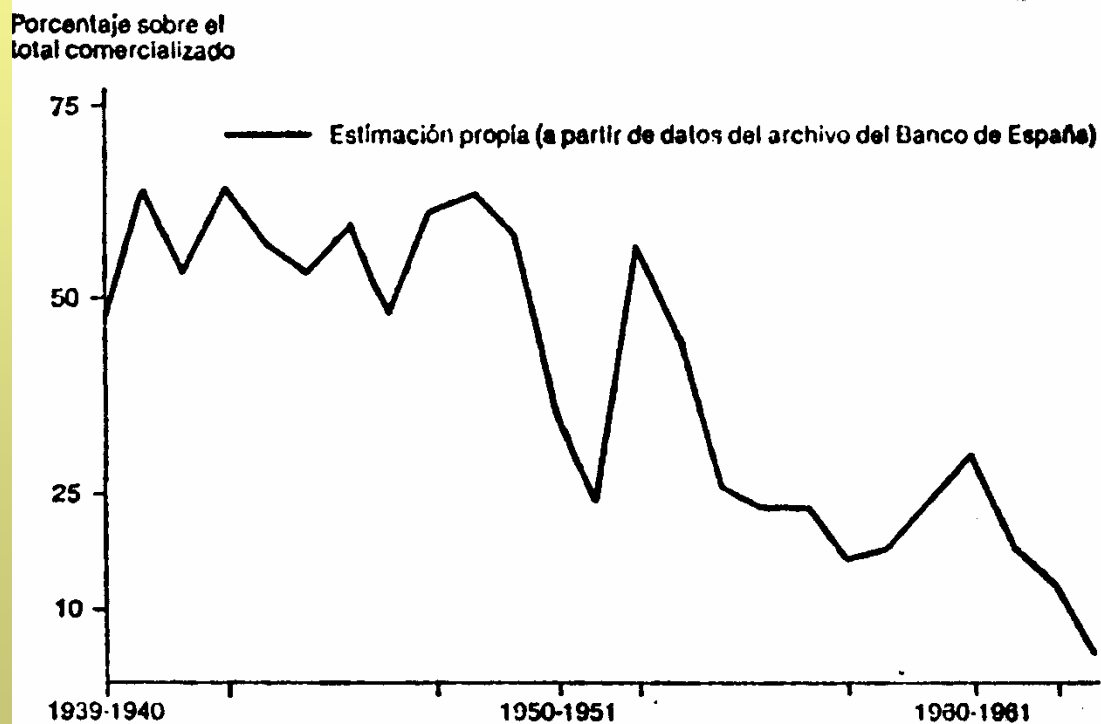
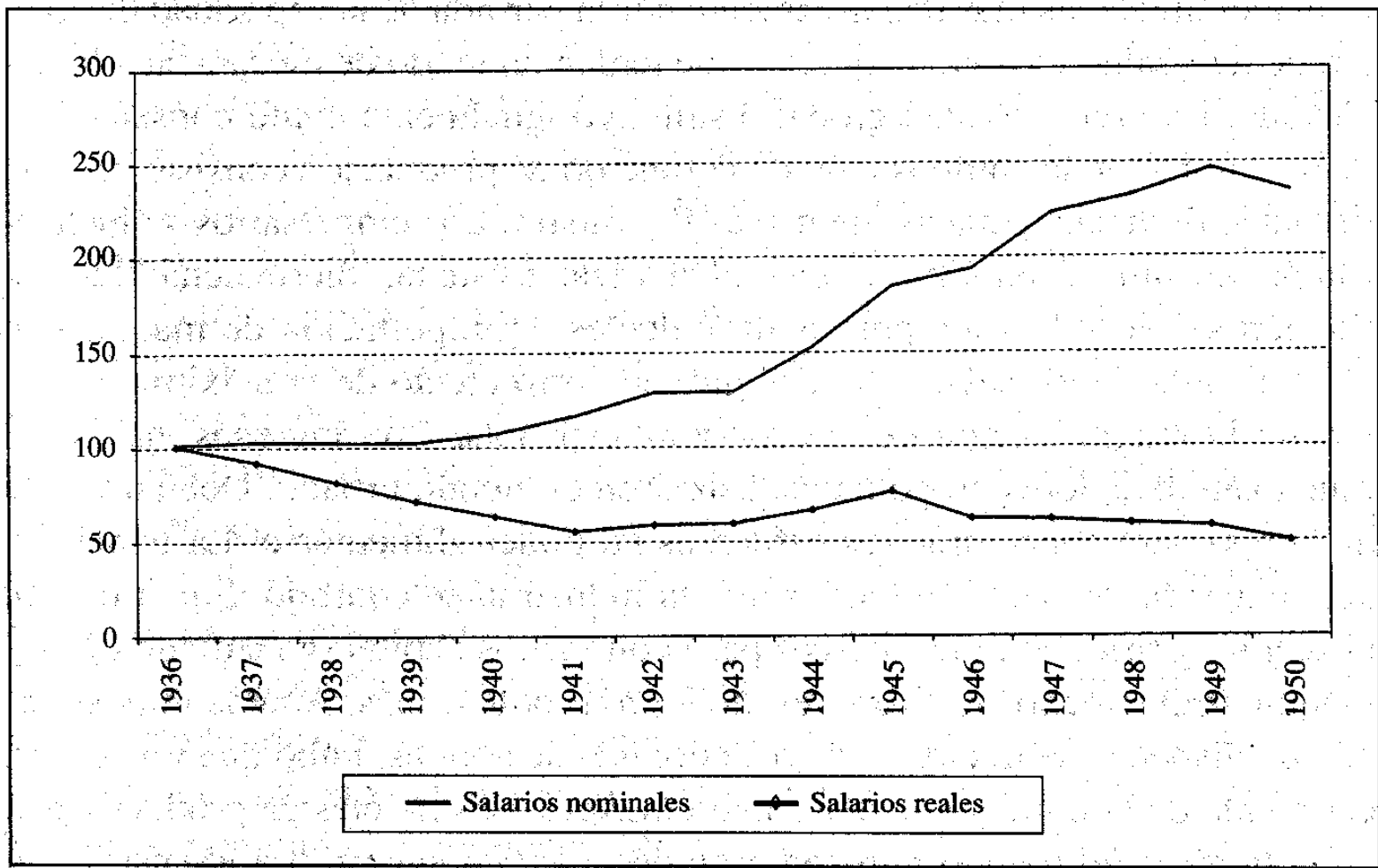

GRÁFICO 1

Trigo comercializado en el mercado negro

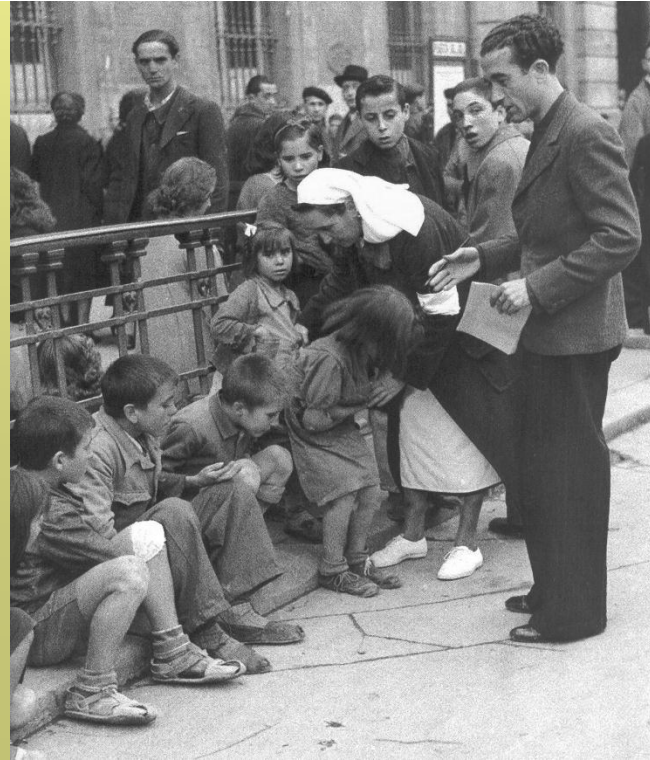
GRÁFICO 6.2. Evolución de los salarios en Madrid, 1936-1950 (1935 = 100)

Fuente: D. Reher y E. Ballesteros (1993).

Renda *per capita* (en pessetes de 1953)

1935	8.068
1940	6.445
1943	6.901
1950	6.900
1954	8.943
1957	9.862
1959	10.577

L'autarquia: una intervenció de l'estat d'inspiració feixista i no keynesiana

- ▶ arbitrarietat i escàs rigor econòmic
- ▶ basada en una reglamentació excessiva de l'economia
- ▶ amb baixa despesa pública
 - 1960: Espanya 19% del PIB
 - França 34%
- ▶ al servei de les oligarquies: velles i noves fortunes

2. Obertura i canvi institucional en la dècada de 1950

Una dècada de transició

► Supressió parcial de l'autarquia, forçada per les dificultats:

- carestia de la vida i renaixement de la conflictivitat social

Les vagues de 1951

- la situació del sector exterior: impossibilitat d'importar

→ nou govern de 1951

Per ex.: R. Cavestany, ministre d'Agricultura crític amb la intervenció:

elevació del preus taxats en l'agricultura

► El context internacional: la Guerra Freda i l'ajut nord-americà

Acords de Madrid (1953): ajut econòmic a canvi de bases militars

1953-63: 1.183 milions \$: 414 donacions

230 construcció de les bases

539 crèdits

- va possibilitar les importacions de béns de capital → modernització (juntament amb l'augment de les exportacions agràries)

- inicia l'obertura exterior: integració en OECE, FMI, BIRD

- ▶ comença el creixement. Però apareixen de seguida nous bloquejos
 - dèficit exterior: necessitat d'importacions per al creixement
Situació de suspensió exterior de pagaments
1956: crisi de divises per les gelades en la collita de taronges
 - dèficit públic (fracàs en les reformes fiscals): finançament inflacionari
 - forta inflació (40% el 1956) i protesta obrera (i d'estudiants):
les vagues de 1956

- Crisi política: el nou govern «tecnocràtic» (A. Ullastres, M. Navarro Rubio, L. López Rodó) davant de la resistència de la burocràcia falangista
 - intents de reformes «preestabilitzadores»: amb pocs resultats
 - les missions tècniques de l'FMI i el diagnòstic: liberalització i internacionalització
 - context exterior: 1957, el Tractat de Roma

► el Pla d'Estabilització 1959

- a) equilibri pressupostari: limitació (temporal) de despeses i augment d'ingressos (impostos gasolina; lluita contra el frau)
- b) frenar la inflació: control de la política monetària i augment de tipus d'interès
- c) reducció d'intervencions i regulacions a la indústria
- d) sector exterior: 3 grans actuacions:
 - fixació tipus de canvi (1 \$ = 60 pessetes) i convertibilitat
 - propòsits de liberalització comercial
Però 1960, aranzel encara proteccionista en el context mundial
 - facilitats per a l'entrada de capital estranger
- e) Finançament exterior: ajut de l'FMI i d'altres: 544 milions \$

→ Efectes molt ràpids: contenció de la inflació, equilibri exterior

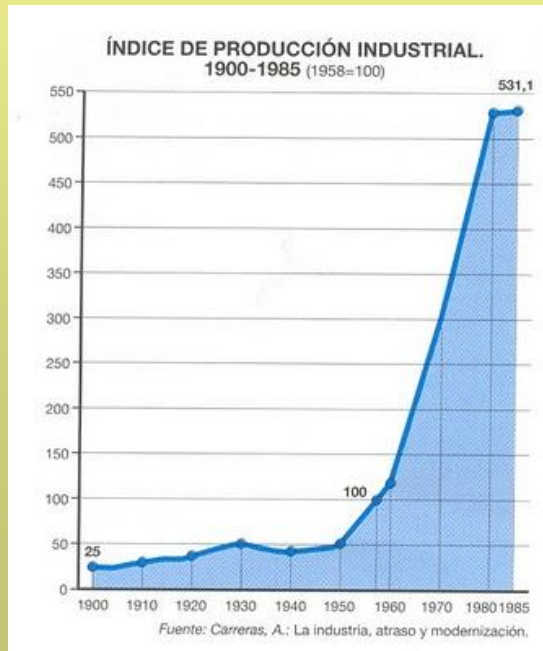
- Però, conjunturalment: caiguda de la demanda interna, atur, caiguda dels salaris reals (reducció de les hores extraordinàries)

Inici de l'emigració exterior facilitada per l'expansió europea

► Al llarg de 1960: de l'estancament a l'inici de l'expansió

El motor de la recuperació: la renovació industrial

- desaparició d'empreses poc eficients
- augment de la productivitat
- consolidació d'un teixit industrial més sòlid
- alguns resultats de l'INI i la inversió estrangera

3.El desenvolupament: canvi estructural, modernització agrària i creixement industrial (anys 60)

A) Modernització de l'agricultura

B) Canvis en l'estructura industrial

C) Predomini del terciari en el PIB

D) Resurrecció del sector exterior

E) Noves pautes de consum

F) Una contribució limitada
del sector públic

Taxes de creixement

	PIB	PIBpc
1929-1952	0,60	- 0,26
1952-1958	4,35	3,51
1958-1974	6,92	5,86 ***
1974-1986	2,50	1,76

PIB *per capita*

(milers de pessetes de 1995)

1958	441
1965	659
1970	893
1973	1.038

Creixement demogràfic

1940	26,1	milions
1960	30,6	“
1975	35	“

A) Modernització de l'agricultura i pèrdua de pes relatiu: desagrarització

▶ Renovació tecnològica:

- mecanització substitutiva de treball,
- fertilitzants per augmentar els rendiments.

Context mundial

Revolució verda

▶ La transformació de secà en regadiu: nous conreus, majors rendiments.

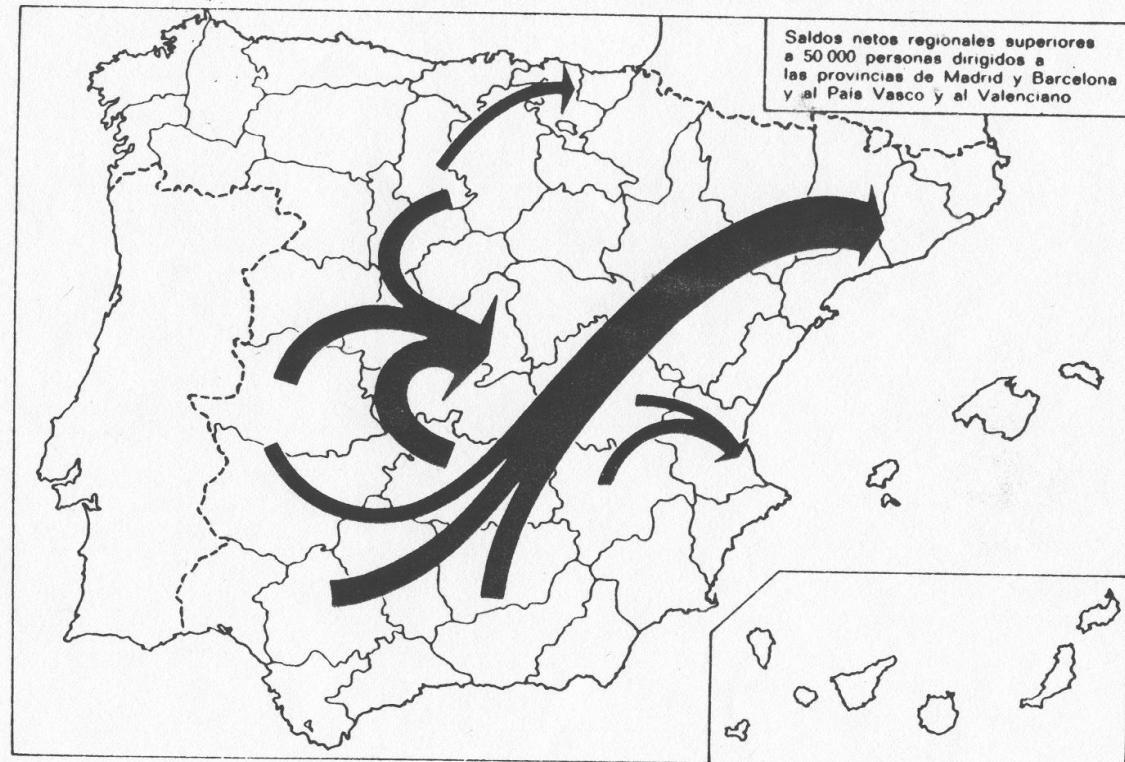
▶ Canvis de conreus: del cereal als aliments de més qualitat (lactis, carn, fruites, verdures)

- ▶ A les regions de petita propietat: augment de la grandària i disminució del nombre d'explotacions
→ una estructura més eficient.
- ▶ L'èxode rural: el camp es buida
 - les migracions entre regions i el procés d'urbanització
 - un milió d'emigrants espanyols a Europa

Grandes saldos migratorios regionales en España (período 1960-1970)

III

CUADRO 1. *Saldos migratorios por Comunidades Autónomas, 1940-1975 (miles de personas)*

	1940-50	1950-60	1960-70	1970-75
Andalucía	-108	-569	-844	-294
Extremadura	-25	-175	-378	-134
Galicia	-111	-227	-229	-38
Asturias	-2	2	-31	2
Cantabria	-14	-26	-14	-3
Aragón	-1	-68	-34	-32
Murcia	-48	-71	-102	-18
Castilla-La Mancha	-96	-294	-458	-143
Castilla-León	-100	-349	-466	-202
Rioja (La)	-8	-21	-13	-3
Navarra	-17	-20	19	-5
Baleares	4	3	74	31
Canarias	-22	-6	19	63
País Vasco	36	152	256	60
Cataluña	259	470	720	199
País Valenciano	62	76	303	129
Madrid	276	412	687	209

FUENTES: Para 1940-1970, Albert Carreras (coord.), *Estadísticas históricas de España*. Madrid. Fundación Banco Exterior, 1989; para 1970-1975, INE, *Censos de población de España*, 1981, Madrid, 1983.

2,5
milions

2,1
Mil.

4,3 milions

► una oferta de treball abundant, barat i no qualificat

B) Canvis en l'estructura industrial

- ▶ Major creixement dels sectors moderns: química, automòbil, transformats metàl·lics, electrodomèstics:
 - sectors més intensius en capital
 - però menor capacitat de crear ocupació que els sectors tradicionals.
- ▶ Augment del consum energètic pel creixement industrial, el transport i la millora dels nivells de vida:
 - electricitat: tèrmica i nuclear (Zorita de los Canes, 1968),
 - el petroli: alta intensitat energètica + dependència exterior.
- ▶ L'entrada de capital estranger, la transferència de tecnologia i les multinacionals:
 - 1970: 209 de les primeres 300 multinacionals del món.
 - 1959-1974: 300.000 milions (6% de la formació de capital fix).

Per què va disparar-se la inversió estrangera?:

- un mercat en expansió
- mà d'obra barata i disciplinada
- baixa pressió fiscal

→ España: una economia emergent

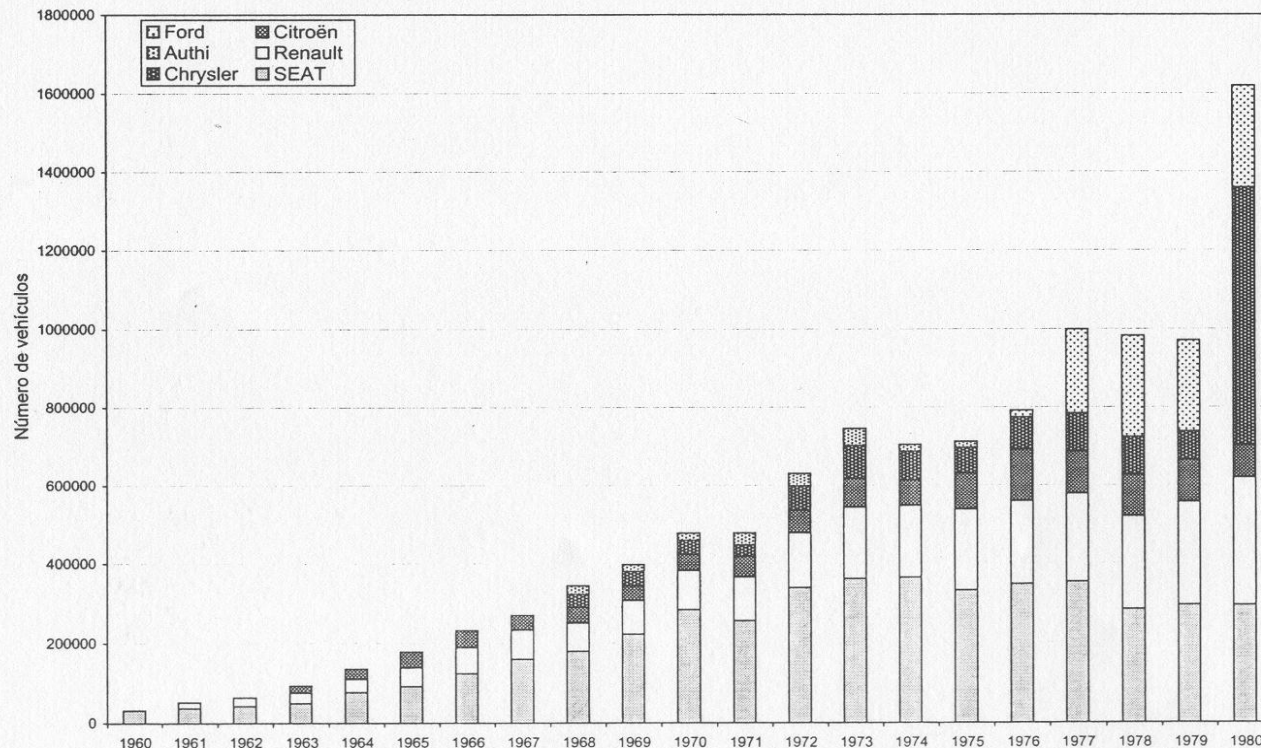

FIGURA 5.8. Distribución, por empresas, de la producción de automóviles de turismo en España en 1960-1980. Fuente: Castaño (1985, 58).

Indústria de l'automòbil. Alguns indicadors

	Producció de turismes	% exportat	Turismes matriculats	% importat	Producció vehicles industrials	% exportat
1947	68		2.738	61,7	119	
1953	533		7.437	119,7	698	
1960	39.732	0	50.254	9,8	12.791	0,4
1970	450.422	8,2	399.171	3,4	88.860	4,7
1980	1.028.813	47,8	574.149	8,9	152.846	29,8
1990	1.679.301	63,5	1.007.014	39,6	374.049	49,9
1999	2.208.708	81,1	1.502.531	66,2	643.681	80

García Ruiz, RHI, 2001.

- ▶ El motor del creixement:
 - l'augment de la productivitat:
 - incorporació de nous béns de capital importats
 - la implantació fordista i els canvis organitzatius
 - baixos salaris
 - la regulació del mercat de treball (Fuero del Trabajo) compensava els salaris baixos i els avantatges empresarials amb seguretat al lloc de treball
 - alt cost del comiat
 - un efecte: sobredotació de personal a les empreses

► La concentració regional.

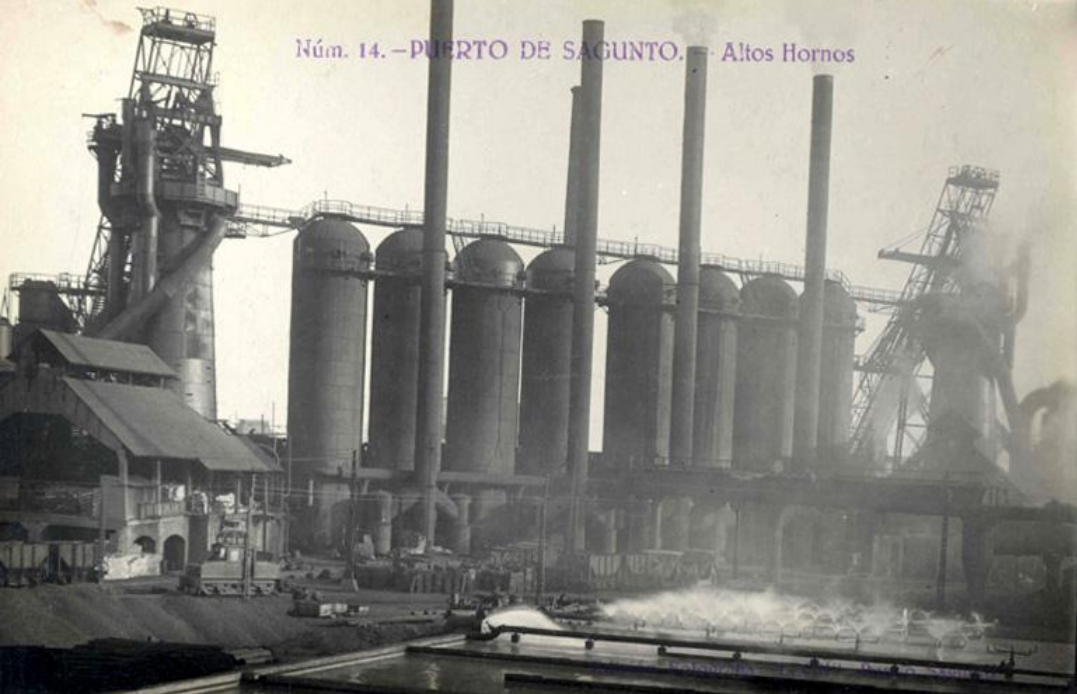
1974:	Catalunya	26,3
	País Basc.....	15,5
	Madrid	12,7
	País Valencià ...	9,4

► El resultat: culmina la industrialització espanyola que s'havia iniciat en el segle XIX i s'havia consolidat en el primer terç del xx

- amb implicacions socials i polítiques: els «cinturons industrials» i l'oposició a la dictadura
- el conflicte salarial centra la lluita distributiva, en absència d'estat del benestar

Núm. 14. — PUERTO DE SAGUNTO. — Altos Hornos

C) Predomini del terciari en el PIB

- ▶ serveis lligats al procés d'urbanització i modernització
- ▶ el turisme: una «indústria» espanyola

Nombre de turistes estrangers:

1960: 6 milions 1975: 30

- valoració del litoral i del clima
(Mediterrània, Balears i Canàries)
- efectes sobre la construcció i d'altres serveis
- una nova urbanització, sovint espontània, especulativa i consumidora de recursos escassos (aigua):
Benidorm com a paradigma
- un motor de l'economia

Predomini del turisme estranger i incorporació creixent del nacional: l'estat del benestar i la millora del nivell d'ingressos (i la millora del transport)

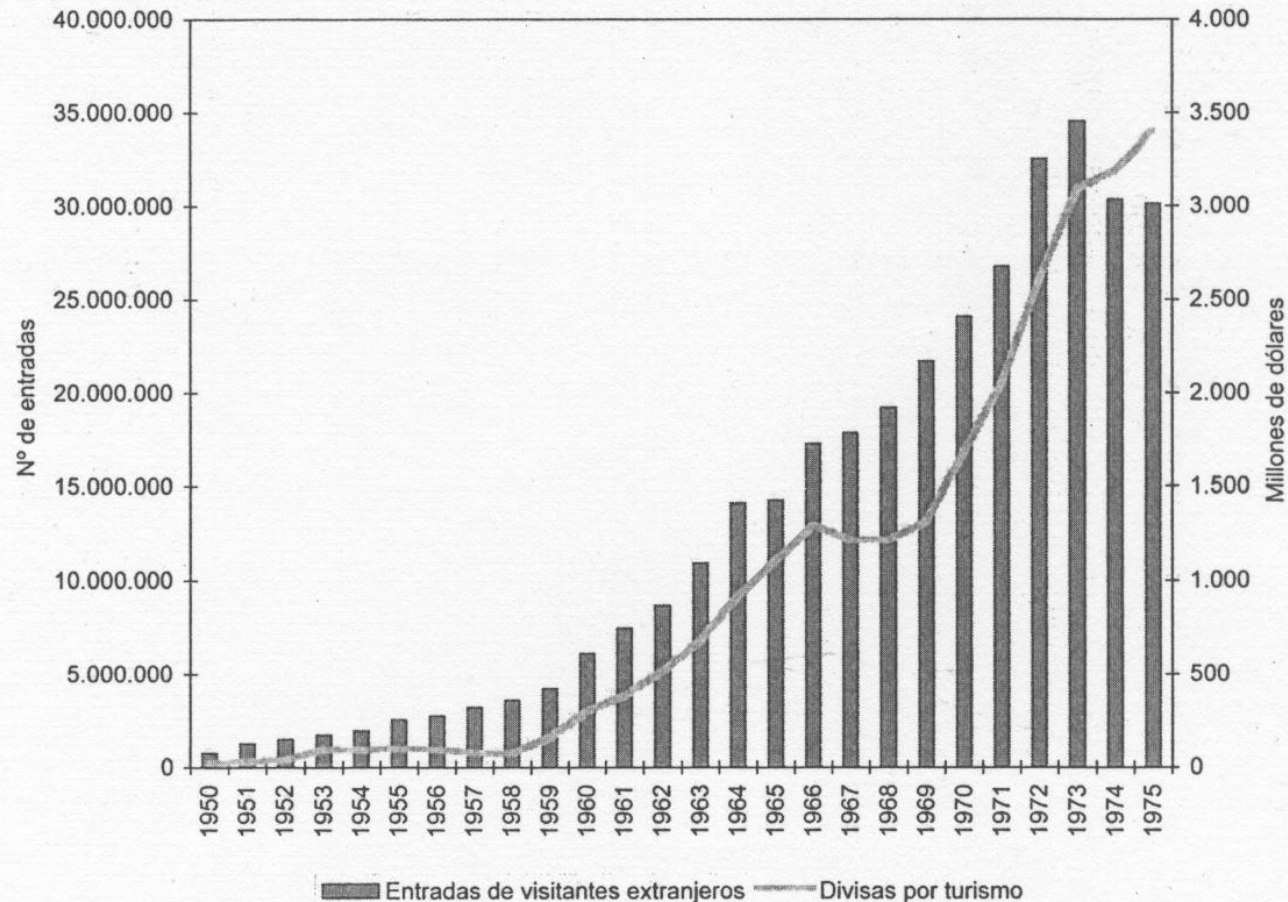

FIGURA 5.15. Entradas de visitantes extranjeros en España e ingresos de divisas por turismo (millones de dólares corrientes), 1950-1975. Fuente: Figuerola (1999, 82).

Distribució per sectors del PIB i de l'ocupació

	Percentatge del PIB			
	1940	1960	1985	2000
Agricultura	32,7	23,6	5,4	4,5
Indústria i construcció	23,3	34,8	32,1	31,7
Serveis	44	41,6	62,5	63,8
	100	100	100	100

	Percentatge de la població activa			
Agricultura	52,5	42,3	17,4	6,8
Indústria i construcció	24,3	28,5	31,5	30,9
Serveis	23,2	29,2	51,1	62,3

D) Resurrecció del sector exterior

► Persisteix el dèficit comercial malgrat l'augment del comerç

CUADRO 5.62. Indicadores de la importancia del comercio exterior de productos industriales en los países de la CEE y en España en 1975

<i>Países</i>	<i>Tasa de cobertura (exportaciones/ importaciones)</i>	<i>Porcentaje de las exportaciones sobre la producción</i>	<i>Porcentaje de las importaciones sobre el consumo aparente</i>
RFA	1,67	23,90	15,80
Francia	1,25	22,10	18,50
Reino Unido	1,08	21,80	20,60
Italia	1,36	19,60	15,20
España	0,68	8,40	11,90
Bélgica	1,10	59,60	57,30
PP. BB.	1,04	52,90	51,80
Dinamarca	0,97	40,10	40,80

FUENTE: Myro (1993, 302).

► Però superàvit en la balança de pagaments gràcies a:

- la inversió exterior
- el turisme
- les remeses dels emigrants

BALANÇA DE PAGAMENTS 1961-1973 (milions de dòlars)

Com es compensava el dèficit comercial

I. Balança comercial	-1.635	Balança de béns i serveis -519	Balança per compte corrent
Importacions	-3.591		
Exportacions	1.956		
II. Balança de serveis	1.116		
(turisme)			10
III. Balança de transferències		529	
(remeses d'emigrants)			
IV. Balança de capital		458
		SALDO TOTAL	468

E) Noves pautes de consum

- L'auge dels béns de llarga durada.

Els símbols del consum: pis, automòbil i electrodomèstics

% de famílies amb:

1960 1973

Automòbil	4	40
Televisor	1	85

- Conseqüència de l'augment dels ingressos

F) Una contribució limitada del sector públic

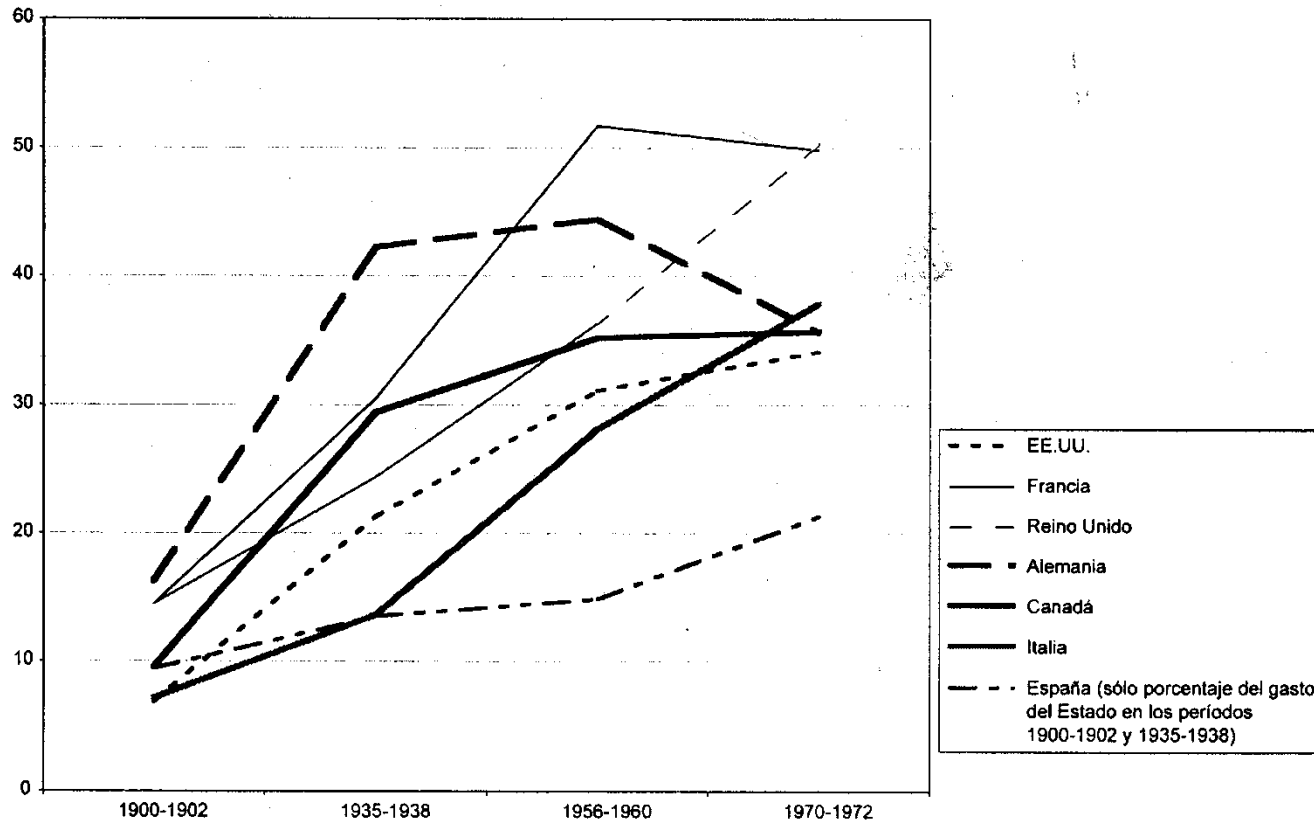

FIGURA 5.16. Participación del gasto público en la renta nacional de España y otros países occidentales en 1900-1972 (porcentajes).

Fuente: Comín (1993, 555).

► Contrast amb les economies occidentals

- ▶ Plans i pols de desenvolupament, des de 1964, segons el model francès de planificació indicativa:
 - previsions, prioritats, incentius i coordinació públic/privat
 - però insuficiència de l'aportació pública
 - corrupció i cerca de rendes
- ▶ Política d'habitatge: Instituto Nacional de la Vivienda
 - dèficit greu d'habitatge: destruccions durant la Guerra Civil, baixa construcció posterior, emigració a les ciutats
 - subvencions i ajuts a la construcció: habitatges «de renda limitada»
 - preus taxats per a facilitar l'accés
 - l'auge d'empreses professionalitzades i paper de la banca
- ▶ Creació de la Seguretat Social 1967 (Llei de bases, 1963): augment de la despesa sanitària i educativa, però endarreriment amb Europa.

4. L'herència del franquisme: un balanç

► creixement econòmic sense democràcia

- els canvis econòmics dels anys 60 donaren una certa legitimitat al règim franquista
- però, al mateix temps, produïen canvis socials que xocaven amb el sistema autoritari i creaven més oposició
- s'accentuava el contrast entre:
 - una societat industrial, urbana i moderna
 - un sistema polític que:
 - limitava les llibertats
 - mantenia condicions laborals dures
 - imposava una moral tradicional

- ▶ Malgrat el creixement i el canvi estructural: el franquisme va deixar fortes febleses i desequilibris com a herència.

- a) Incapacitat per a compensar amb exportacions les importacions.

- b) Deficiències de les infraestructures i béns públics → afecta la competitivitat.

- c) Elevat consum d'energia per unitat de producte i dependència del petroli importat.

- d) Insuficient generació d'ocupació
→ emigració a Europa.

e) En la indústria: predomini de sectors:

- ▶ madurs
- ▶ de tecnologia accessible
- ▶ amb competència mundial creixent

f) Fortes desigualtats territorials i socials.

Manifestación sindical en la década de los 70

Tema 5

L'ECONOMIA ESPANYOLA EN LA DEMOCRÀCIA: reforma i integració (1973-2000)

Índex

1. L'impacte de la crisi econòmica iniciada el 1973
2. Les respostes a la crisi sota governs UCD i PSOE
3. Els cicles de creixement des de 1985
4. Les febleses del creixement i la crisi del 2008

Manual: F. COMÍN, M. HERNÁNDEZ i E. LLOPIS (2002), *Historia econòmica de España. Siglos X-XX*, Barcelona, Crítica, 2002, **p. 397-435.**

El final de la dictadura, la transició i la democràcia

1973 assassinat de Carrero Blanco

1975 mort de Franco

1975 proclamació de Joan Carles I com a rei

1977 primeres eleccions democràtiques

1978 Constitució

1981 intent de colp d'estat militar

1977-1982 Unió de Centre Democràtic (Adolfo Suárez i Leopoldo Calvo Sotelo)

1982-1996 Partit Socialista Obrer Espanyol (Felipe González)

1996-2004 Partit Popular (José M. Aznar)

2004-2011 PSOE (José L. Rodríguez Zapatero)

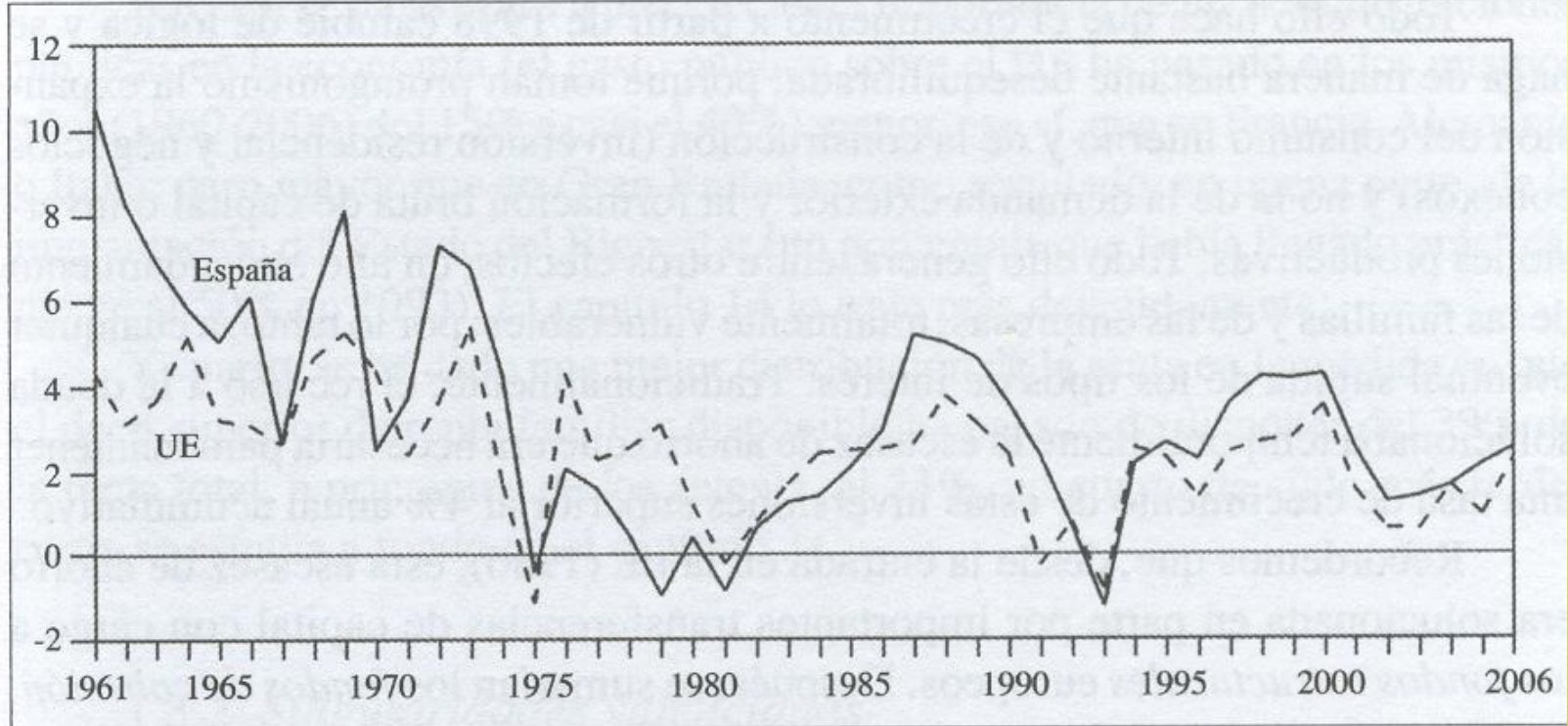
3

1

2

GRÁFICO 1.2

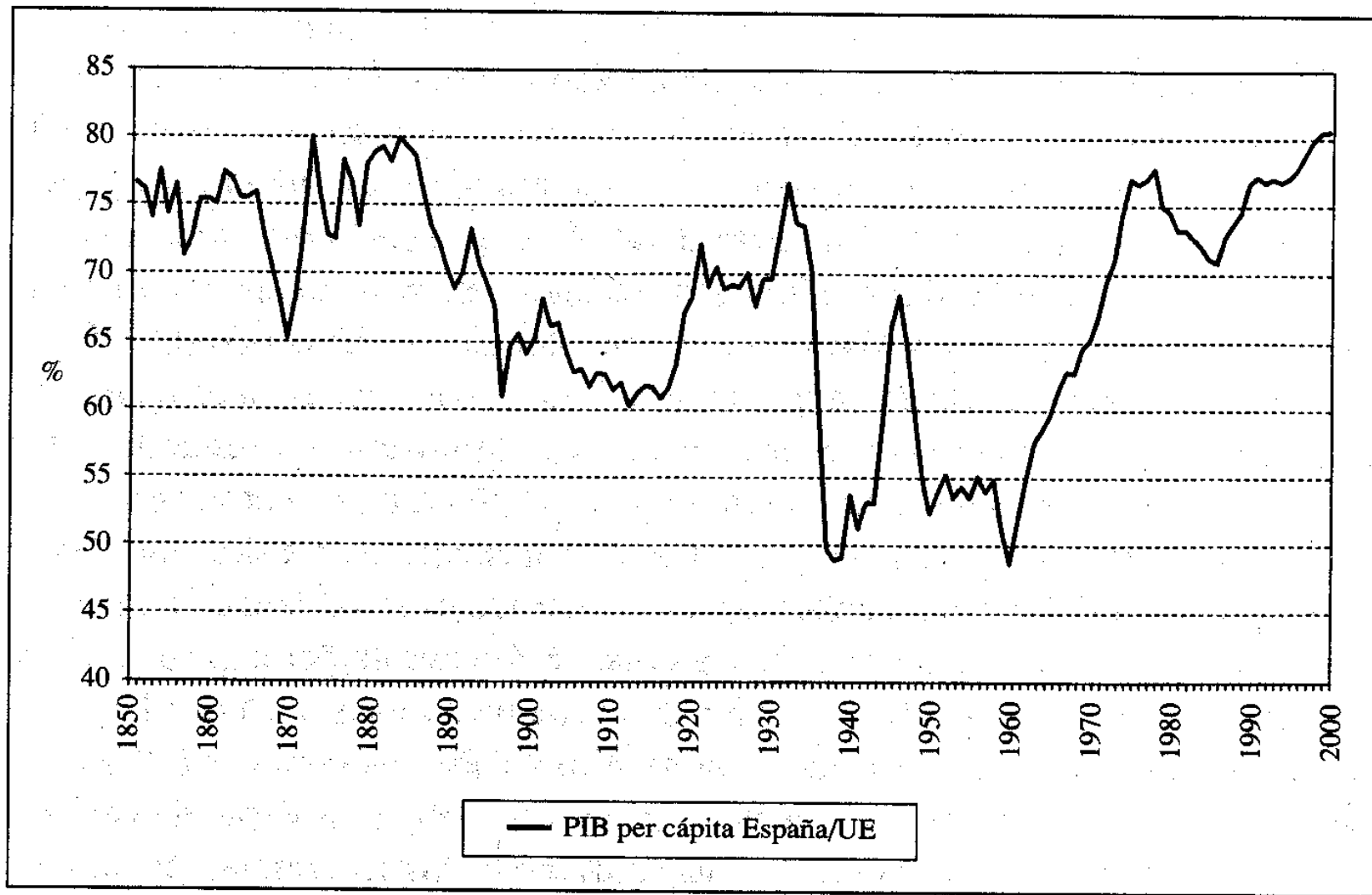
Crecimiento relativo en España y la Unión Europea, 1961-2006
(tasas anuales de variación del PIB per cápita)

Nota: Desde 1991 se recogen los datos de la Alemania unificada.

Fuente: Eurostat y elaboración de Rafael Myro.

GRÁFICO 1.4. PIB per cápita de España en relación al de la Unión Europea, 1850-2000 (en %)

Fuente: Columna 4 del apéndice.

	Població	Estrangers	
	(milions)	Milions	%
1970	33,9	(1981) 0,2	0,5
2001	40,5	1,3	3,3
2010	47,1	5,7	12,2

CUADRO 1.6. *Esperanza de vida al nacer, número de años*

	Total	Hombres	Mujeres
1975	73,5	70,7	76,3
1980	75,1	72,1	78,1
1985	75,9	72,7	79,1
1990	76,4	72,8	79,9
1995	77,3	73,7	80,9
2000	78,5	75,1	81,9

Fuente: INE.

CUADRO 1.5. *Tasas brutas de natalidad, mortalidad, mortalidad infantil y fertilidad*

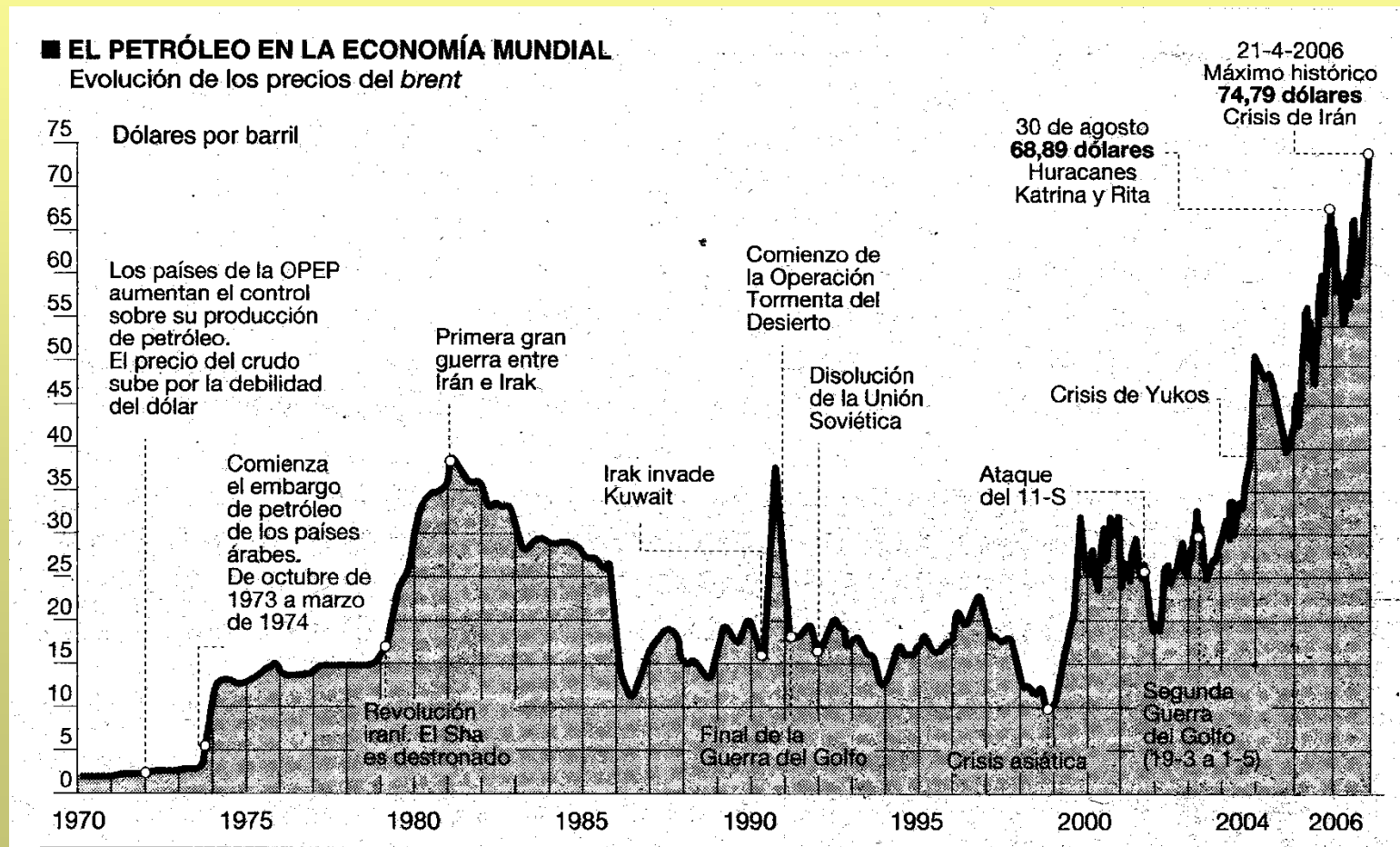
	Natalidad	Mortalidad	Mortalidad infantil	Fertilidad
1975	18,76	8,36	18,88	2,803
1980	15,22	7,71	12,34	2,215
1985	11,88	8,13	8,92	1,642
1990	10,33	8,57	7,60	1,362
1995	9,23	8,79	5,49	1,173
2000	9,88	8,95	4,38	1,234

Nota: Natalidad, nacidos por cada mil habitantes; mortalidad, defunciones por cada mil habitantes; mortalidad infantil, defunciones de menores de un año por cada mil habitantes; y tasa de fertilidad, número de hijos por mujer en edad fértil.

Fuente: INE.

1. L'impacte de la crisi econòmica iniciada el 1973

► L'augment dels preus mundials del petroli inicia la crisi mundial

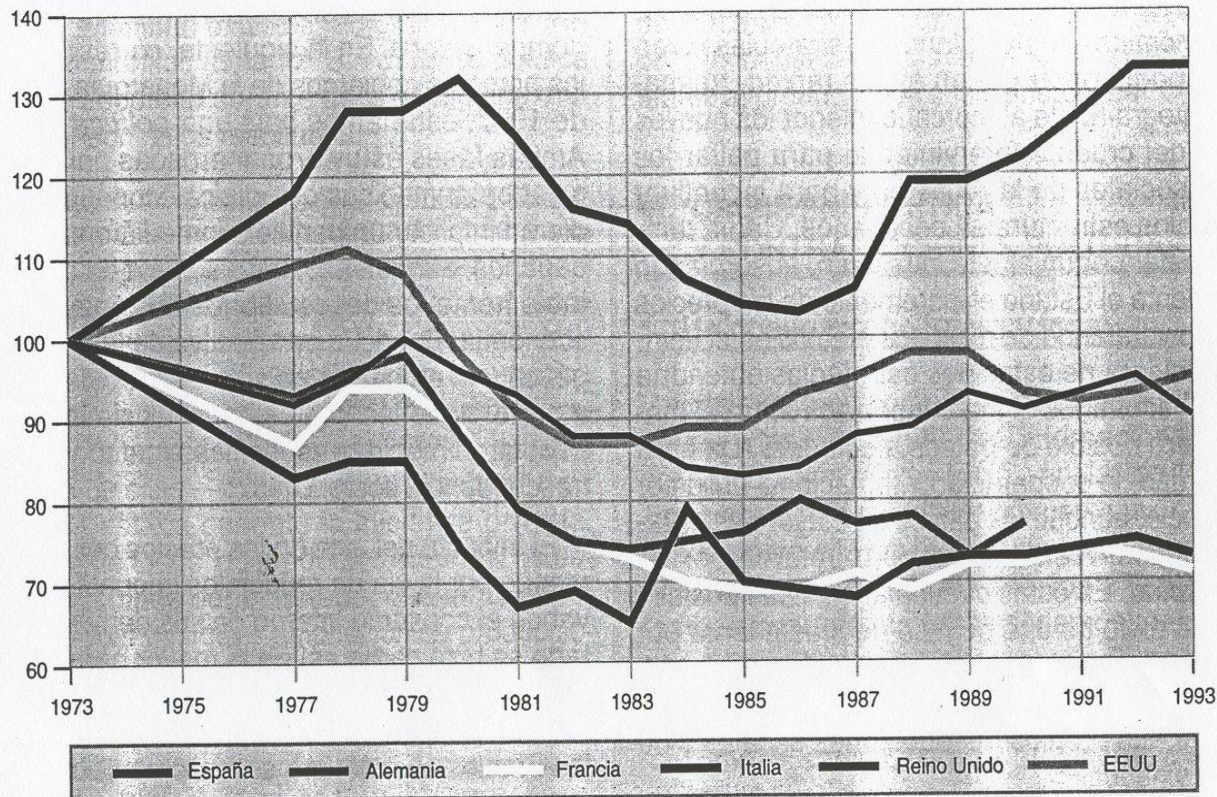
► Espanya, entre el final de la dictadura i l'inici de la democràcia: la coincidència temporal agreuja la crisi

■ manca de reacció davant la crisi energètica

La «factura» del petroli
Importacions (milions \$)

1970	517
1972	837
1973	1.097
1974	3.570
1978	4.777
1980	11.788

GRÁFICO 8
CONSUMO BRUTO DE PETRÓLEO (1973-1993)
(Índice, 1973=100)

Conseqüències:
dèficit públic
i exterior

- els efectes de la recessió mundial: tornada d'emigrants, caiguda del turisme, la inversió exterior i les exportacions
- els efectes de la inestabilitat política:
 - incerteses
 - retard en la presa de decisions
 - demanda de millores en les condicions de treball

► La crisi industrial:

- caiguda de la demanda
 - competència exterior
 - augment de costos energètics i laborals
- ● s'agreuja la situació del sector públic (INI)
- perd rendibilitat el sector privat

CUADRO 2.8. *Rentabilidad financiera de las empresas españolas*

	<i>Total empresas</i>	<i>Empresas no-financieras</i>	<i>Banca</i>
1970	8,0	7,2	11,4
1971	6,7	5,8	11,2
1972	8,3	7,5	12,5
1973	8,9	8,0	13,2
1974	7,1	5,9	13,8
1975	5,7	4,3	12,8
1976	5,2	3,7	13,8
1977	4,4	3,0	12,3
1978	2,3	0,6	11,3
1979	1,9	0,5	10,2
1980	0,8	-0,8	12,0
1981	1,7	-1,0	13,4

Fuente: Tafunell (2005).

Taxes de creixement

PIB PIBpc

1929-1952	0,60	- 0,26
1952-1958	4,35	3,51
1958-1974	6,92	5,86
1974-1986	2,50	1,76 ***

- ▶ Augment de la inflació i de l'atur

DOS INDICADORS DE LA CRISI ECONÒMICA A ESPANYA

	Taxa d'atur	Augment de l' IPC
1970	1	5,7
1971	1,3	8,3
1972	2,2	8,2
1973	2,6	11,3
1974	3	15,8
1975	4,1	16,9
1976	4,8	17,6
1977	5,1	24,5
1978	6,9	19,7
1979	8,6	15,7
1980	11,4	15,6

El diferencial espanyol d'inflació

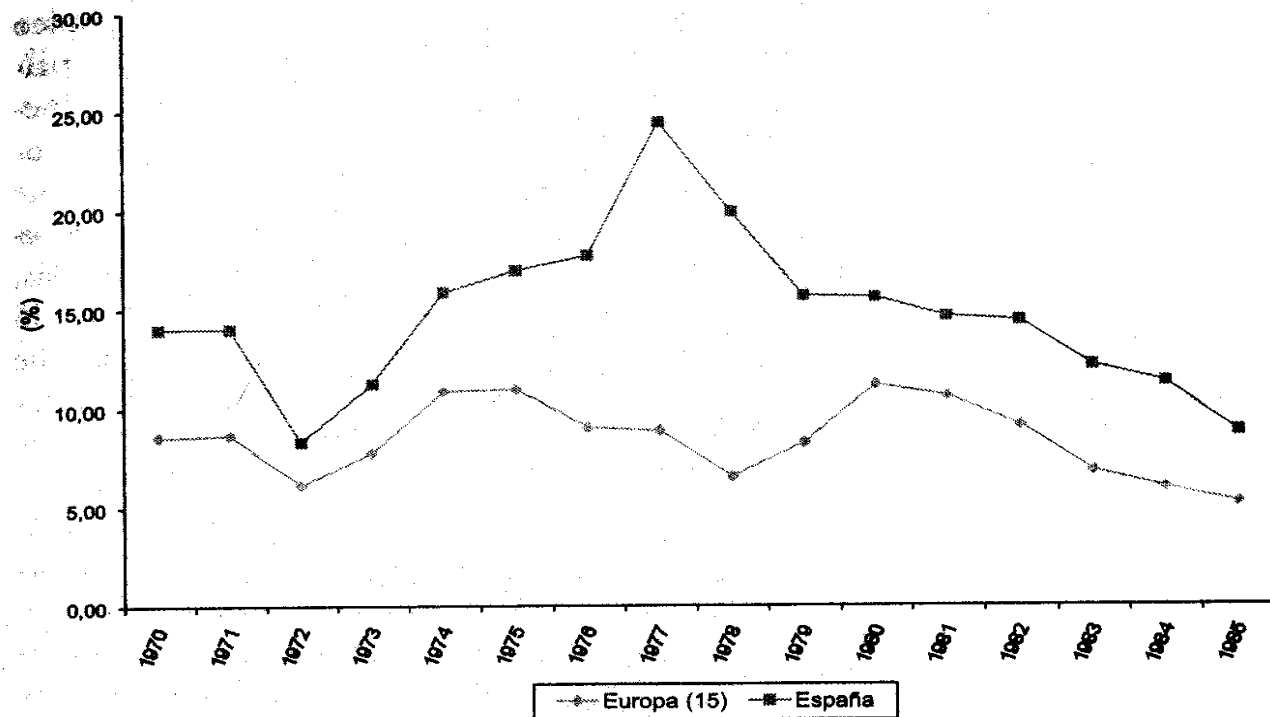
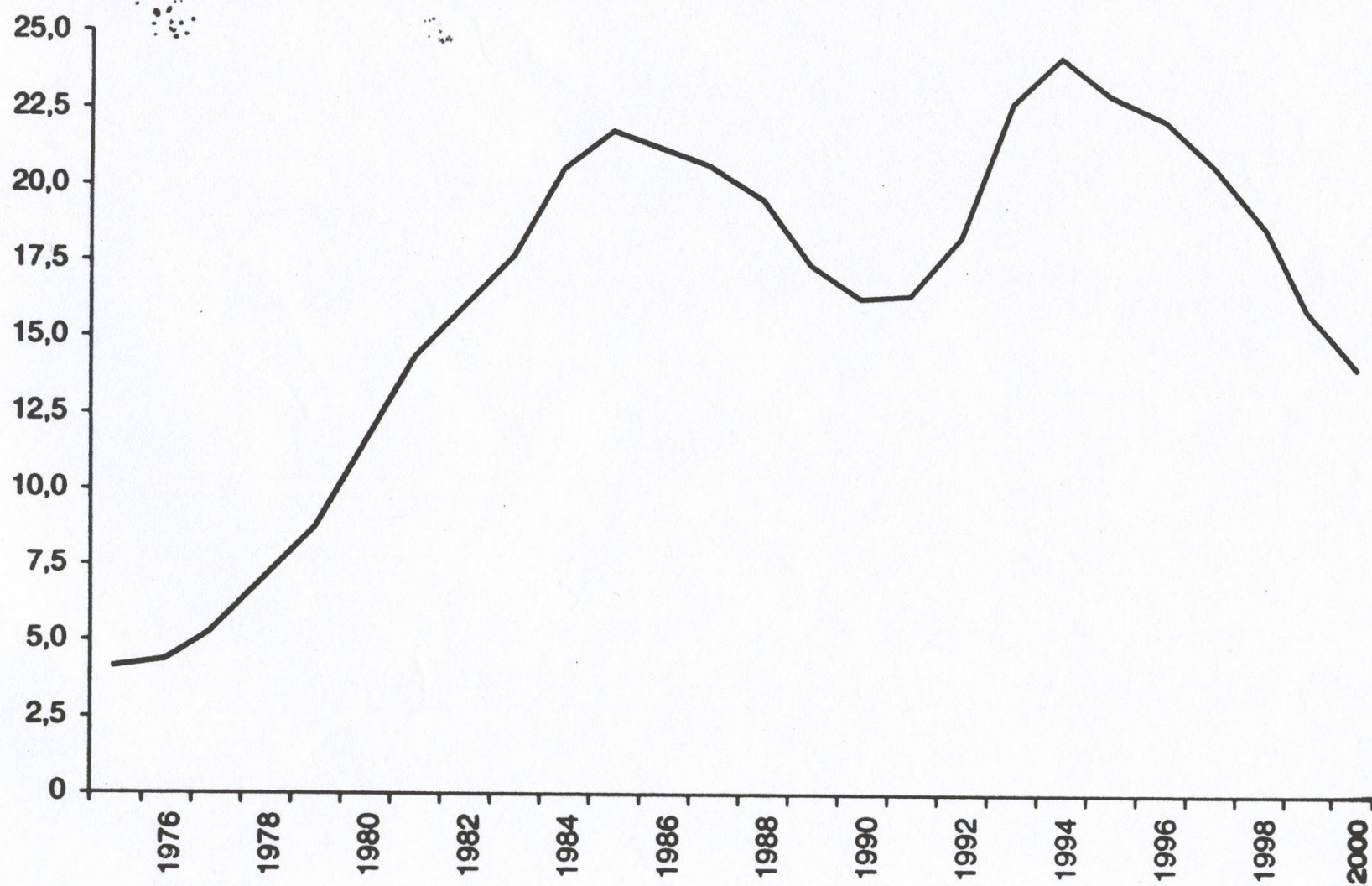

FIGURA 2.2. Comportamiento de la inflación: Tasa de crecimiento del IPC en Europa (15) y en España. Fuente: United States Department of Agriculture (USDA), Economic Research Services (Internacional Macroeconomic Data Set).

Causes:

- La tendència estructural a una inflació major: política monetària per finançar el dèficit.
- Augment dels costos laborals: salaris i cotitzacions a la Seguretat Social .

GRÁFICO 11.2. TASA DE PARO, 1975-2000 (EN PORCENTAJE SOBRE POBLACIÓN ACTIVA)

2. Les respostes a la crisi sota governs UCD i PSOE

2.1. El factor polític

- ▶ Les febleses i la inestabilitat de l'UCD: aglutinant de la dreta política i voluntat de distanciar-se del franquisme.
- ▶ La majoria absoluta del PSOE: estabilitat i capacitat reformista
 - el dilema: opció socialdemòcrata en un context d'ascens del neoliberalisme
(R. Reagan, EUA;
M. Thatcher, Gran Bretanya)
 - estabilitzar l'economia, promoure el creixement i promoure la redistribució

2.2. Els Pactes de la Moncloa (Adolfo Suárez, 1977)

Consens per a fer front a la crisi i preservar la democràcia:

- els sindicats accepten moderació salarial; reducció de la conflictivitat
 - el Govern ampliarà prestacions socials: la creació de l'estat del benestar
 - tots accepten reformes estructurals: sistema financer, paper de l'empresa pública, etc.
-
- ▶ La reforma tributària (1977): l'establiment de l'IRPF.
 - ▶ Però la segona crisi del petroli atura les primeres millores en inflació i dèficit extern.

2.2. Les polítiques estabilitzadores

correcció de la **inflació**

1982: 14,4% 1986: 8,8%

Política monetària:

- El Banc d'Espanya
- Major control del crèdit bancari (coeficient de caixa)

Moderació salarial

- Lent creixement econòmic
- Augment de la població activa (raons demogràfiques)
- Final de l'emigració

- Augment de la despesa pública en moments de creixement baix
- Ajuts a la reconversió industrial i bancària

però persisteixen **atur**

(> 20%)

dèficit

(5,7% del PIB)

2.3. Reformes estructurals

A) Sanejament del sistema financer amenaçat: més de 50 bancs en dificultats:

- baixa eficiència, causada per l'intervencionisme estatal
- efectes de la liberalització i expansió de sucursals
- repercussions de la crisi industrial: morositat

L'ajut estatal: Corporación Bancaria i Fons de Garantia de Dipòsits: 1,3 bilions de pessetes.

El procés posterior de concentració:

POPULAR

BANESTO

SANTANDER

CENTRAL

HISPANO AM.

VIZCAYA

BILBAO

EXTERIOR

CAJA POSTAL

ICO

SANTANDER

(1994)

BCH (1991)

BBV (1988)

ARGENTARIA

(1991)

SCH

(1999)

BBVA

- B) Reconversió industrial. Fracàs relatiu de la reindustrialització**
- fer front a la crisi industrial (empreses privades) i a la situació de fallida de l'INI
 - subvencions, crèdits a empreses concretes (sobretot, en la siderúrgia i naval)
 - creació de ZUR (zones d'urgent reindustrialització)
 - reducció i reestructuració de l'INI. Des del 1995: SEPI
 - tancaments. Ex.: Altos Hornos del Mediterráneo
 - plans de viabilitat. Ex.: Iberia
 - remodelació. Ex.: ENSIDESA
 - privatitzacions. Ex.: REPSOL Expropiacions: RUMASA
 - fort impacte en l'ocupació. Ex.: ENSIDESA + AHV + AHM: 13.219 llocs de treball (sobretot prejubilacions) Cost: 648.000 milions
 - forta conflictivitat

PES DE L'EMPRESA PÚBLICA (%)

	1975		1998	
	Ocupació no agrària	PIB	Ocupació no agrària	PIB
Alemanya	10,6	10,1	9	9,9
França	11,5	12,8	10,3	11,5
Itàlia	23,7	24,3	7,7	10
Gran Bretanya	8,1	11,3	2,5	1,9
Espanya	5,4	5,9	3,9	3,3

C) Implantació estat del benestar: sanitat, pensions

Despesa social com a % del PIB

1960 ... 8,6	1975 ... 15,2
1985 ... 28,4	1996 ... 31,5

PRÀCTICA

7

→ una considerable reducció de les desigualtats:

CUADRO 1.7. *La distribución personal de la renta, 1974-1996*

	<i>Gini</i>	<i>Decilas</i>		<i>Quintiles</i>		<i>Coefficiente entre valores extremos</i>	
		Inferior	Superior	Inferior	Superior	Decilas	Quintiles
1974	0,446	1,76	39,57	4,94	51,95	22,48	10,52
1980	0,363	2,41	29,23	6,39	44,28	12,13	6,93
1990	0,347	2,89	28,35	7,36	43,43	9,81	5,90
1992	0,344	2,85	28,01	7,37	43,09	9,83	5,85
1994	0,343	2,94	28,15	7,51	43,23	9,57	5,76
1996	0,342	2,99	28,23	7,60	43,20	9,44	5,68

Fuente: Alcaide Inchauste (1999).

D) Aplicació reforma tributària, iniciada per UCD i culminada pel PSOE

1977: Fernández Ordóñez-Fuentes Quintana

- simplificació sistema impositiu, harmonització amb Europa i lluita contra el frau
- principals impostos: directes: IRPF i impost de societats
indirectes: IVA

Pes relatiu dels diferents impostos (%)

	1970	1980	1990
Directes	21,5	27	35,5
Indirectes	43,9	28,4	27,8
Cotitzacions SS	34,6	44,5	36,6

Sevilla, p. 210

- l'aplicació: l'augment de les declaracions per IRPF:

1977 ... 400.000

1981 ... 6 milions

1995 ... 14 milions

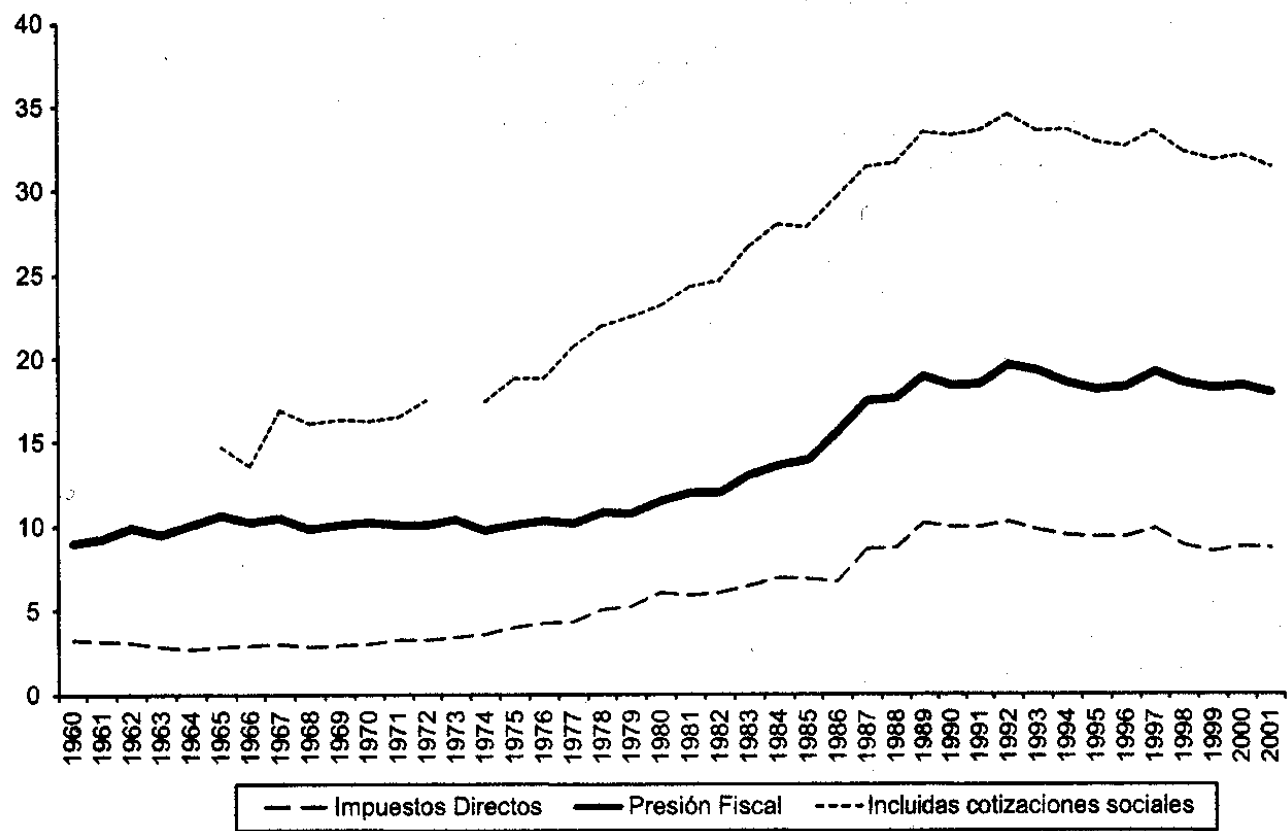

FIGURA 6.3. Evolución de la presión fiscal: impuestos con relación al PIB.

Fuente: Comín y Díaz (2005).

CUADRO 6.2. *Porcentajes de los distintos impuestos sobre el total de impuestos directos e indirectos*

<i>Principales impuestos directos</i>						
<i>Contribución rústica y pecuaria</i>	<i>Contribución urbana</i>	<i>Contribución industrial, licencia fiscal y cuota de beneficios</i>	<i>Impuesto sobre sociedades^a</i>	<i>Impuesto general sobre sucesiones más impuesto sobre transmisiones patrimoniales</i>	<i>Impuesto sobre la renta de las personas físicas^b</i>	<i>Impuesto sobre el patrimonio</i>
1970	1,5	5,3	12,1	59,8	17,6	–
1975	0,7	5,0	8,5	67,7	15,8	–
1986	–	–	–	24,2	2,0	72,9
2000	–	–	–	34,8	–	64,5

<i>Principales impuestos indirectos</i>						
<i>Impuesto sobre comercio exterior</i>	<i>Impuesto sobre tráfico de empresas</i>	<i>Impuesto sobre actos jurídicos documentados</i>	<i>Impuestos especiales sobre el consumo</i>	<i>Impuesto sobre el lujo</i>	<i>IVA</i>	<i>Impuesto sobre las primas de seguro</i>
1970	30,9	25,0	7,0	13,5	23,6	–
1975	18,6	31,1	9,4	11,4	29,6	–
1986	9,0	8,6	3,1	20,6	1,1	57,5
2000	1,9	–	0,0	30,9	–	65,7

Nota: ^a El dato relativo a 1970 se refiere al impuesto sobre sociedades y desde 1975 recoge sociedades y renta global. ^b El dato relativo a 1970 se refiere al impuesto sobre la renta de las personas físicas, el de 1975 a la cuota sobre la renta global de las personas físicas y a partir de 1979 al conocido actualmente como IRPE.

Fuente: Comín y Díaz (2005).

■ Un principi bàsic: la progressivitat

Tendència a incrementar-se ← Vessant socialdemòcrata

Però amb correccions ← Influència de la tendència a l'OCDE

- pes creixent de les rendes del treball (contribueixen més del que representen de la renda nacional)
- creació d'actius financers sense retenció
- eliminació del gravamen sobre increments patrimonials (grans fortunes)
- reducció de tributació per les rendes del capital

→ Augment substancial de la recaptació i de la pressió fiscal

1982 ... 26% del PIB

1986 ... 31,5

1991 ... 36

Era encara la segona més baixa de la CEE, però la que més havia crescut

→ Problemes de suport electoral de classes mitjanes al PSOE

3. Els cicles de creixement des de 1985

3.1. El factor polític

- Govern del PSOE: reformes i enfrontament sindical (vaga general de 1988); dilemes de la socialdemocràcia.
- Govern del PP: sota la disciplina de Maastricht.
- La reestructuració administrativa i política: l'Estat perd atribucions:
 - transferències de serveis públics a les comunitats autònomes finançats amb transferències de l'Estat,
 - situació peculiar del concert basconavarrès:
 - herència històrica sancionada per la Constitució,
 - autonomia fiscal: fixen i recapten impostos,
 - i en transfereixen una part (el *cupo*) a l'Estat.
- La integració en la CEE limita la política econòmica.

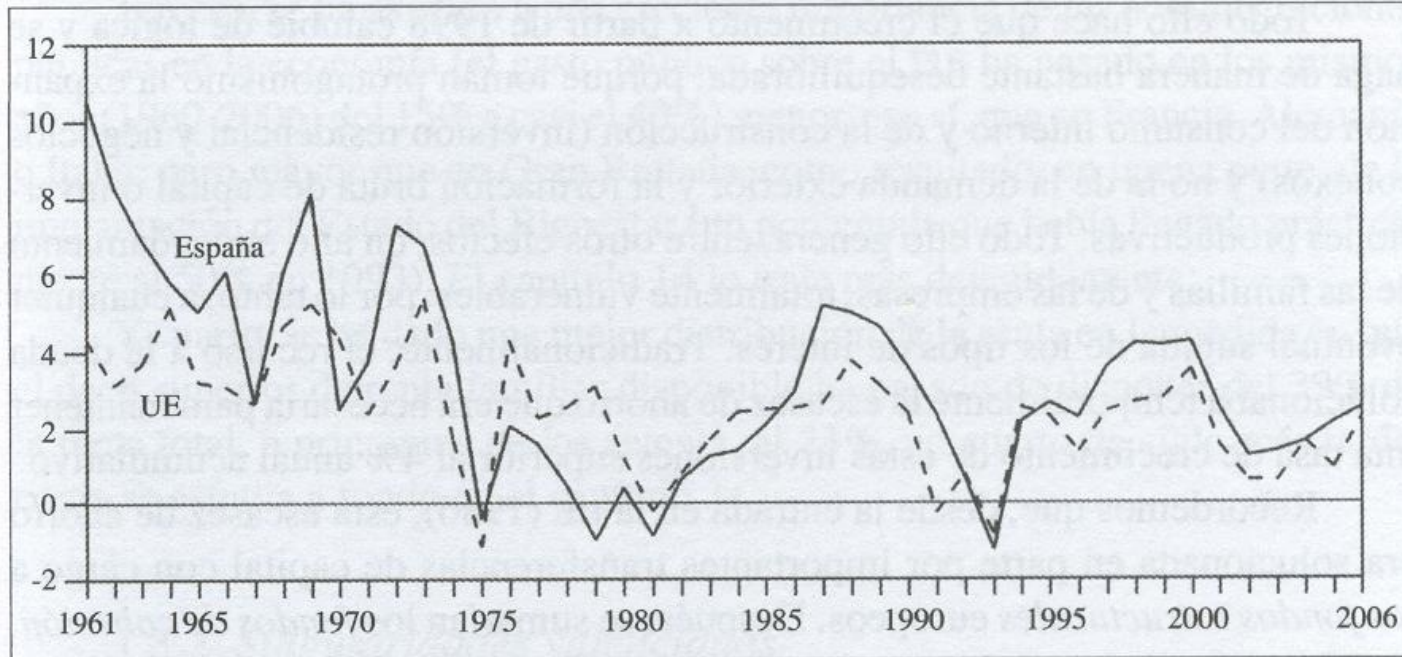
1985-92: creixement i modernització

1992-94: crisi breu però profunda

1994-2008: nou cicle de creixement

GRÁFICO 1.2

Crecimiento relativo en España y la Unión Europea, 1961-2006
(tasas anuales de variación del PIB per cápita)

Nota: Desde 1991 se recogen los datos de la Alemania unificada.

Fuente: Eurostat y elaboración de Rafael Myro.

3.2. L'increment de la despesa pública

- ▶ A més de l'estat del benestar: fort pes de les inversions

1991: 5% del PIB, el doble de la mitjana de l'OCDE

- ▶ Infraestructures: cobrir el dèficit tradicional

1982 ... 300.000 milions ptes. 1991 ... 850.000

- duplicar xarxa autovies. 7.000 km
 - millora 15.000 km carreteres
 - renovació ports i aeroports
 - augment 20% capacitat embassaments
 - pla de modernització de RENFE: doble via, AVE
 - accessos a les ciutats
- ▶ Expo Sevilla i JJOO Barcelona 1992: centren la despesa dels cinc anys previs.
 - ▶ Desenvolupament del sistema públic de recerca R+D.
Es dobla la despesa, però el 1992 era 0,9% del PIB, lluny del 2-3% dels primers països europeus.

► Caràcter redistributiu de la política d'infraestructures a favor de regions menys desenvolupades

Balears, P. Basc 30.000 ptes./hab.

Catalunya, Navarra 40.000

Andalusia, Extremadura ... 110.000

Castella-La Manxa 170.000

3.3. La integració a la Comunitat Econòmica Europea, 1986

- ▶ La culminació d'una aspiració iniciada el 1962.
Conseqüències econòmiques i repercussions simbòliques.
- ▶ Ràpida obertura a partir d'una economia molt tancada en el context europeu.

Grau d'obertura

1975 27%

1985 36

1995 61

Comerç amb la CEE (%)

Import. Export.

1985 37 52

1995 65 72

→ Europeïtzació del comerç

- ▶ Amb el desarmament aranzelari, les importacions van créixer més ràpidament que les exportacions

→ dèficit comercial

Però: increment de les exportacions

Espanya com a % de les exportacions de l'OCDE

1985 1,85

1994 2,37

Cobertura de les exportacions

1985 80%

1992 64

1996 83

→ Forta caiguda i forta recuperació

- ▶ Augment de la inversió exterior.
Ara sobretot: compra d'empreses
Ex.: el sector agroalimentari

- Transferència de recursos europeus: Espanya com a receptora d'ajut.

El Fons de Cohesió Econòmica i Social (1992): xarxes de transport i projectes mediambientals en regions per sota la mitjana europea

Ayudas comunitarias recibidas por España

Cantidades según periodo de programación y tipo de actuación entre 1989 y 2006 (en millones de euros de 1999)

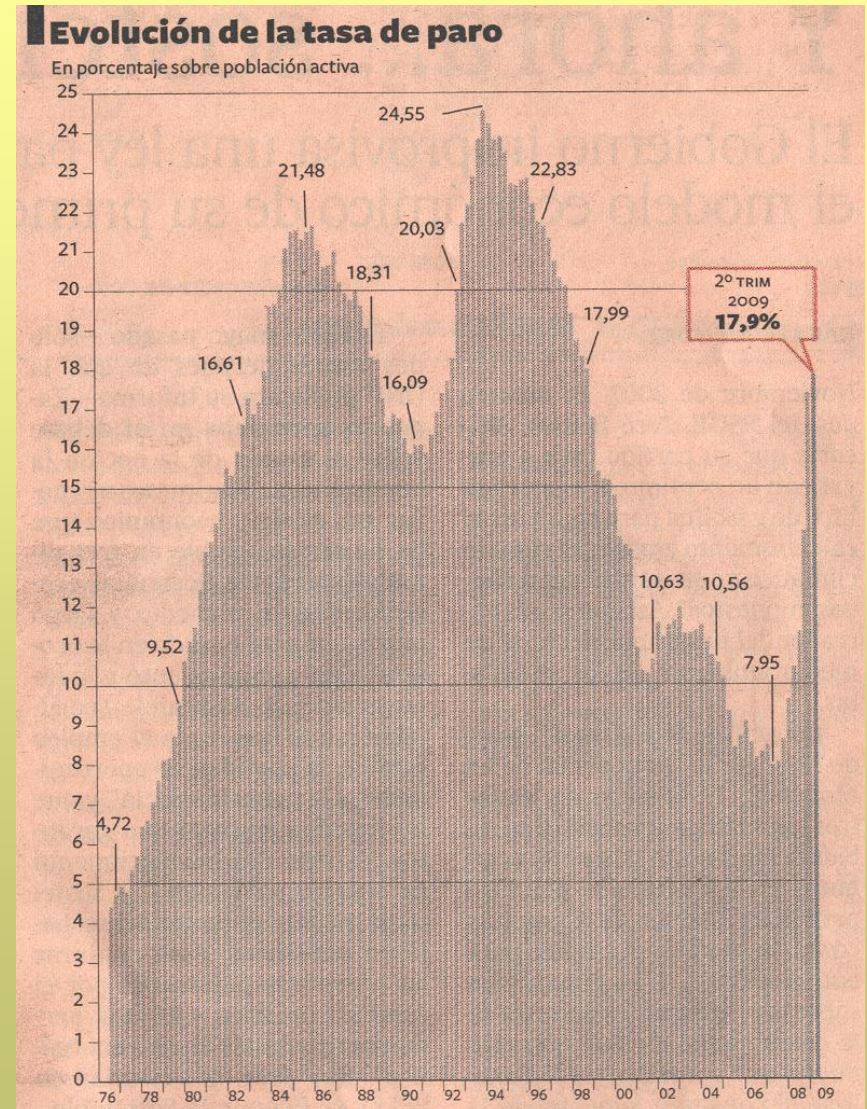
	Infraestructuras	Ayudas a empresas	Capital humano	TOTAL
Delors I (1989-1993)*	1.382,08	500,71	1.110,14	2.992,93
Delors II (1994-1999)*	3.135,74	835,82	2.049,41	6.020,97
Agenda 2000 (2000-2006)*	3.436,29	1.369,17	1.856,09	6.661,55
Media anual (1989-2006)	2.765,49	950,15	1.713,32	5.428,96
Ayudas totales (1989-2006)	49.778,90	17.102,64	30.839,80	97.721,34

*Media anual

4. Les febleses del creixement i la crisi del 2008

4.1. La persistència d'elevades taxes d'atur

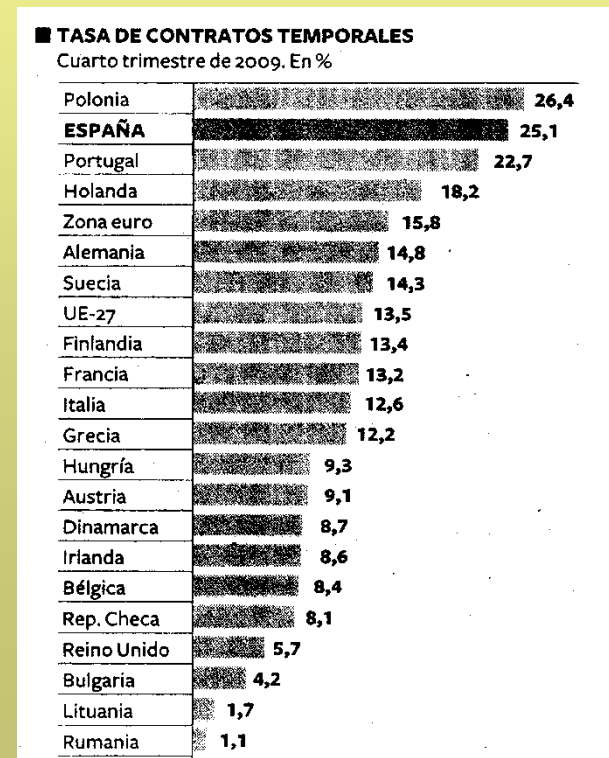
- ▶ Una peculiaritat espanyola.
- ▶ Inicialment: el creixement de la població activa.
«Reserva de treball»: sector agrari, dones.

	Destrucció llocs de treball	Creació llocs de treball	Augment població activa	Taxa d'atur	Treball temporal (%)	Perceptors per atur	Despesa en atur (% PIB)
1980- 1985	900.000	0	1.100.000	21,6 (1985)	15 (1986)	700.000 (1982)	2,5
1985- 1991	0	1.900.000	1.400.000	16,3 (1991)	30 (1990)	1.600.000 (1992)	3,3

► El debat sobre les causes:

- l'augment dels costos laborals no salarials, però no hi ha correlació entre atur i majors cotitzacions;
- la rigidesa del marc laboral, heretada del franquisme: carestia del comiat
 - per a uns autors: l'excessiva protecció desincentiva la contractació
 - i la introducció del contract temporal (flexibilització) ha dualitzat el mercat de treball i ha mantingut una part dels treballadors massa protegits (en canvi: ús menor que a Europa del contracte a temps parcial)

- per a d'altres autors: el comiat s'ha abaratit molt en reformes successives,
i el ràpid augment de l'atur en les recessions és degut al pes dels contractes temporals
- l'altre gran element en discussió: el tipus de negociació i els convenis sectorials
- el debat en l'espai polític: la reforma laboral

Manifest dels 100 economistes: «Propuesta para la reactivación laboral en España»

Contramanifest dels 700: «El trabajo, fundamento de un crecimiento económico sostenible»

► Per què l'elevat atur no ha generat conflicte social?

■ Els dubtes sobre les xifres

Enquesta sociodemogràfica INE 1991:

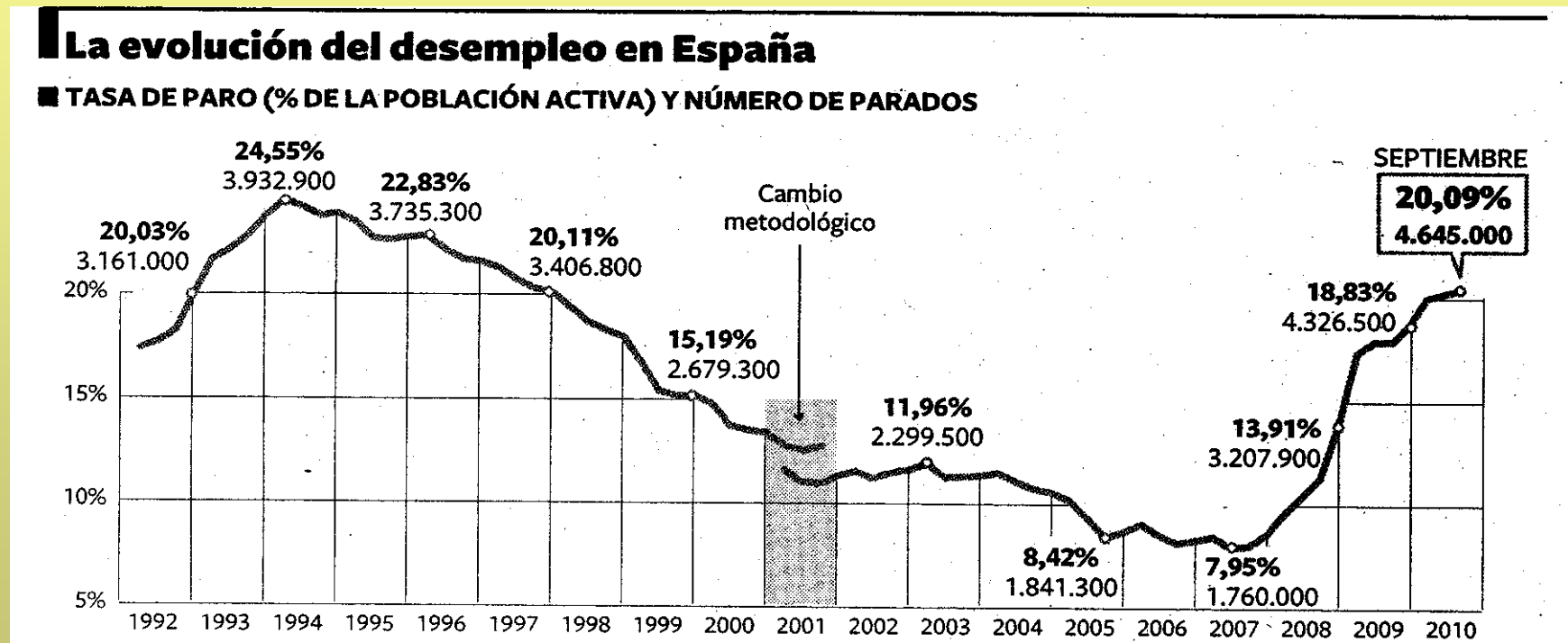
- 1 milió més d'ocupats que en l'EPA
- 3,5 milions de població no activa que feia algún treball remunerat

■ el paper de les estructures familiars

Només un 10% dels aturats vivia sol

Joves aturats al domicili familiar

- ▶ La crisi del 2008 ha interromput la baixada de l'atur a nivells europeus

Malgrat l'entrada important d'immigrants a la construcció, hostaleria, agricultura i servei domèstic (escassa competència amb l'oferta interna)¹⁸⁶

4.2. Obertura exterior, endeutament privat i baixa productivitat

- ▶ Amb la moneda única va augmentar el dèficit comercial fins el 10% del PIB (el major del món).
- ▶ Resultat de la baixa competitivitat i productivitat
 - la inversió, molt elevada, s'havia dirigit a l'immobiliari (on la rendibilitat no depèn de la productivitat sinó de l'expectativa d'augment del valor)
 - la creença que els mercats produïrien l'eficiència va fer abandonar polítiques públiques industrials (la creença que allò que fan els mercats és racional ha contribuït decisivament a la crisi mundial actual)

TABLA 2.7
Niveles de PIB per cápita y de productividad* (2002)

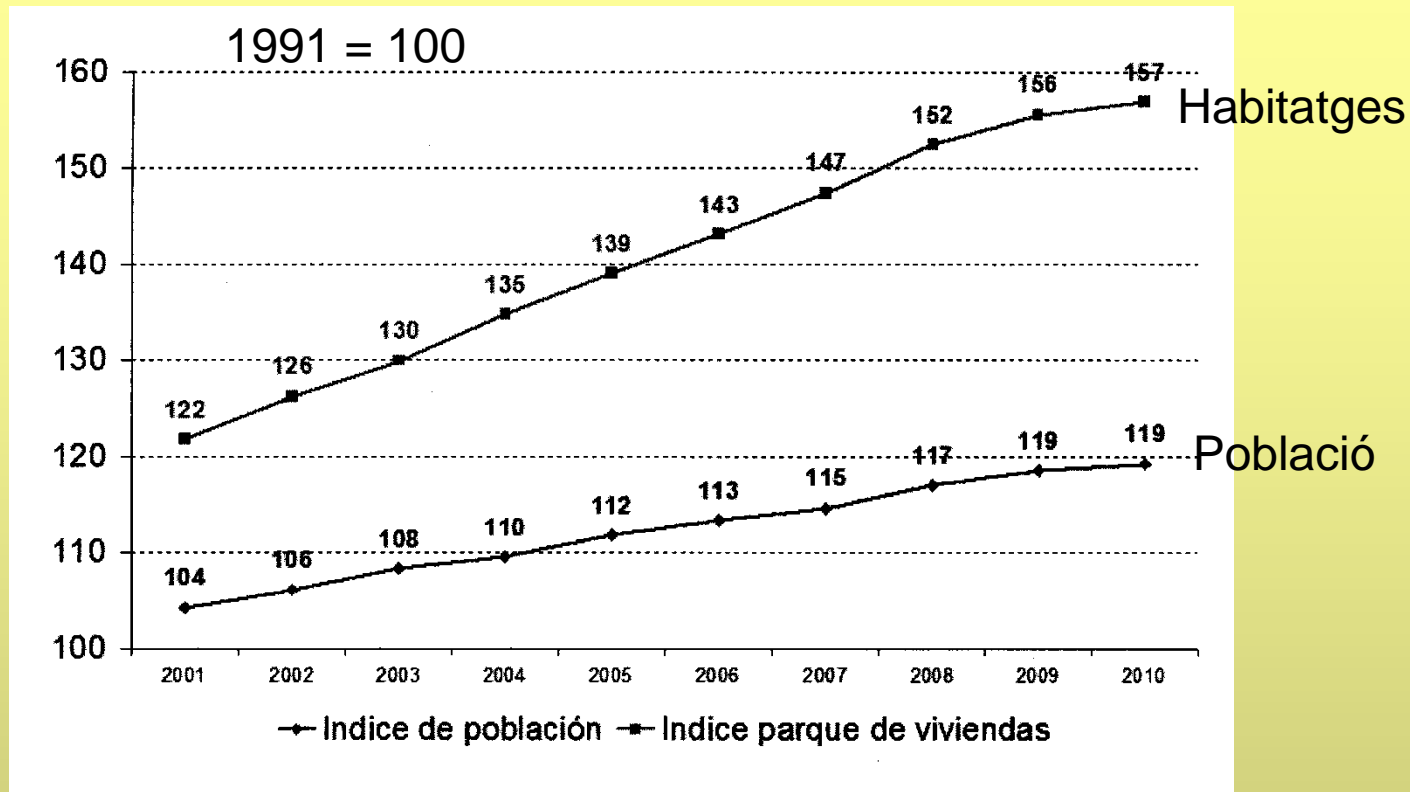
	PIB per cápita	Productividad	
		Por ocupado	Por hora trabajada
EE. UU.	139	132	115
UE	100	100	100
España	85	91	81

* EU = 100, en paridad de poder adquisitivo (PPA)

Fuente: Eurostat.

- ▶ Per què no hi va haver reacció a l'augment del dèficit?
 - la moneda única impedia devaluar
 - el gran flux de capital exterior permetia finançar-lo
 - 2007: els préstecs exteriors: 100.000 milions € = 10% PIB
 - es creia que, dins l'UE, el dèficit no era greu
 - Però ho és quan s'encareix el finançament extern

4.3. La bombolla immobiliària

Augment dels preus de l'habitatge

1997-2007:

EUA	175%
Gran Bretanya ...	210
Irlanda	240
Espanya	180

Habitatges i població (milions)

	1991	2011
Habitatges	17,2	27
Població	39,4	47

► Les causes de la bombolla:

- Dotació de factors favorable: experiència empresarial, mà d'obra abundant i mercat de treball flexible.
- Finançament abundant i barat

Tipus d'interès hipotecari: 1995 11% 2003 ... 3,5%

→ amb la revaloració dels actius immobiliaris, el cost d'ús del capital arribava a ser negatiu

- el sistema bancari obtenia abundant crèdit a l'exterior,
- el nivell d'endeutament inicial de les famílies era baix.
- Demanda estructural i demandes noves.
- Legislació urbanística favorable:

Llei del sòl, 1998: liberalització

Legislacions autonòmiques. Comunitat Valenciana, 1994 i 2005: la figura de l'agent urbanitzador i del programa d'actuació integrada¹⁹⁰

- Legislació fiscal favorable.
- L'habitatge com a inversió (després de la crisi borsària de 2002): expectatives de revaloració.
- ▶ Els efectes de la bombolla:
 - augment del pes de la construcció al PIB i a l'ocupació
 - canvis en les elits empresarials
 - la corrupció administrativa

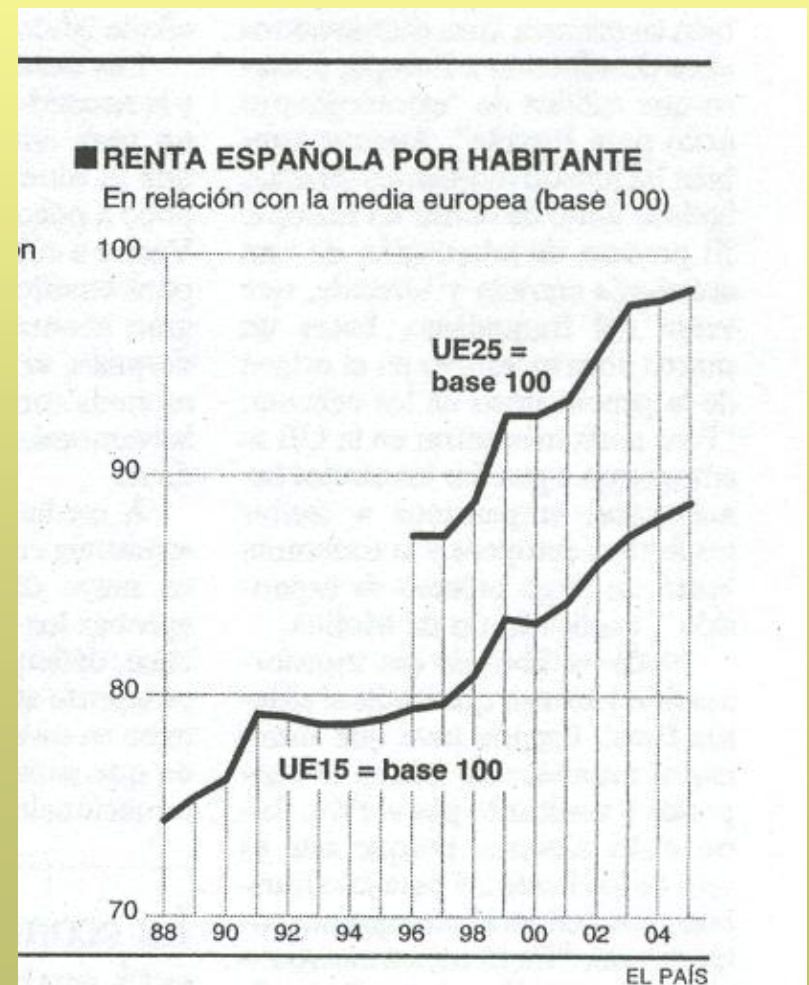
1974- 86	7,2
1986-2000 ...	8
2007	12

1974- 86	8,5
1986-2000 ...	9,5
2007	13,8

4.4. El creixement espanyol ha estat un miratge?

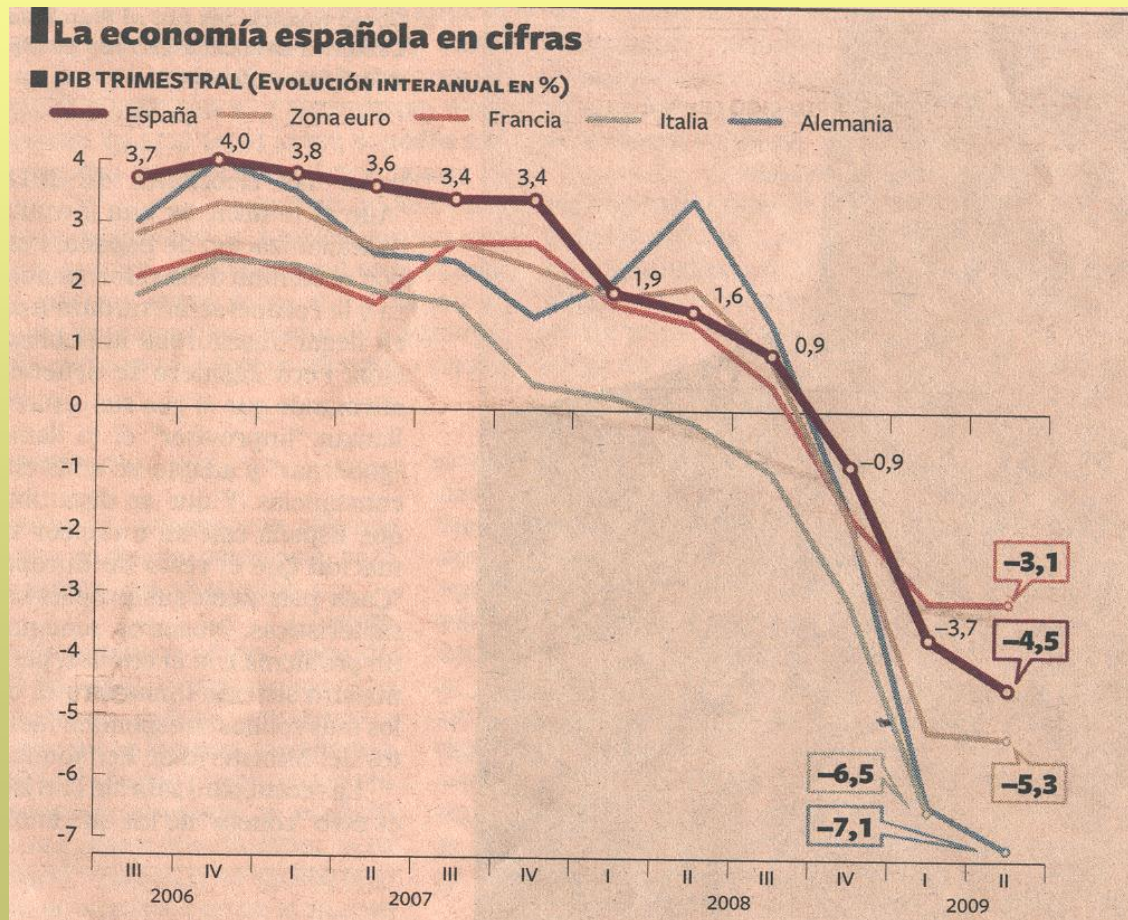
- ▶ Espanya: una de les transformacions més destacades a l'Europa dels darrers trenta anys:
 - d'una economia tancada i intervinguda a una altra d'oberta i liberalitzada
 - un creixement per damunt de la mitjana → convergència
 - una de les majors creacions de llocs de treball en l'època més recent
- Taxa d'atur 1997... 20,1%
2006... 8,3
- ▶ Amb diferències segons comunitats autònomes

PIB *per capita* COM A PERCENTATGE DE LA MITJANA ESPANYOLA

	1991	1995	2000	2005	2008	
Andalusia	70,9	74,6	73,7	77,7	77,0	■
Aragó	108,3	107,8	104,5	106,8	109,3	
Astúries	90,1	88,2	83,6	88,3	94,0	
Balears	145,3	121,3	123,2	111,4	107,7	■
Canàries	99,1	96,5	94,8	90,7	87,3	■
Cantàbria	92,2	93,0	93,5	98,5	101,5	■ ■
Castella-La Manxa	80,3	96,1	90,5	94,7	97,2	
Castella i Lleó	88,2	82,1	78,6	78,1	77,2	■ ■
Catalunya	124,4	121,5	121,8	118,4	116,9	■
Com. Valenciana	102,7	95,2	96,5	92,3	89,6	■
Extremadura	68,6	64,1	63,7	68,0	70,6	■
Galícia	83,2	81,6	77,7	81,7	86,1	■
Madrid	128,8	130,8	136,0	130,6	129,6	
Múrcia	82,2	82,7	83,9	84,4	82,5	
Navarra	117,2	125,9	127,3	125,8	126,9	■ ■
País Basc	111,5	119,3	122,5	126,8	133,2	■ ■
Rioja	112,7	114,5	113,9	107,5	107,4	
Espanya	100	100	100	100	100	

- ▶ Però la crisi actual ha mostrat febleses i problemes. I n'ha canviat la percepció: d'«alumne avantatjat» a «pacient europeu».

► Però: elements contra el pessimisme:

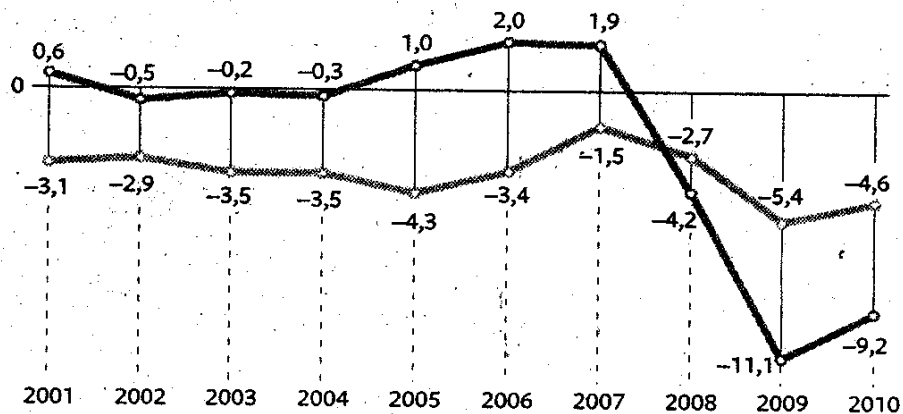
■ Un endeutament públic no excessiu

Deute públic com a % del PIB (Eurostat)

	1996	2008	2009	2010
Espanya	67,4	39,8	53,3	60,1
França	57,4	67,7	78,3	81,7
Grècia	99,4	110,7	127,1	142,8
Itàlia	120,9	106,3	116,1	119
Alemanya	58,4	66,3	73,5	83,2

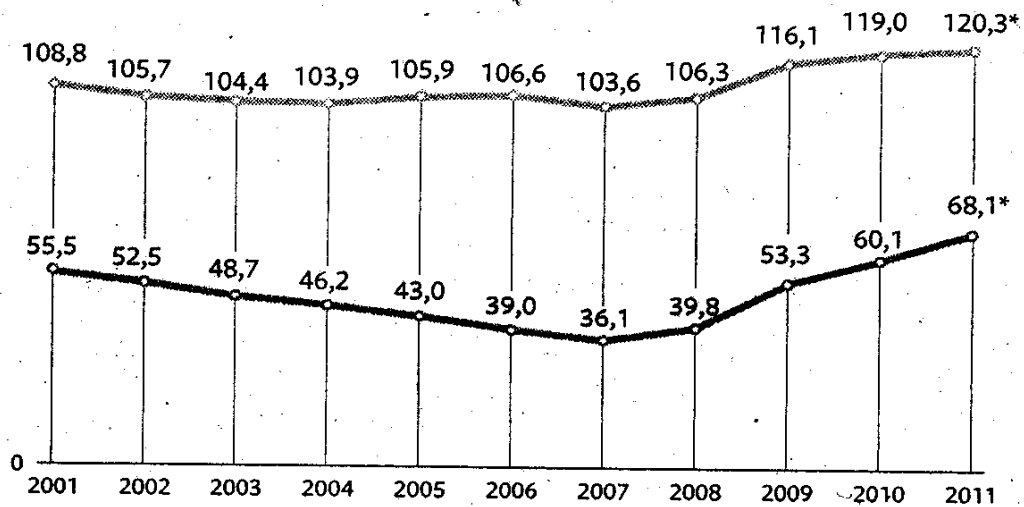
■ EVOLUCIÓN DEL DÉFICIT

En porcentaje del PIB

■ EVOLUCIÓN DE LA DEUDA PÚBLICA

En porcentaje del PIB. *Previsiones.

EL PAÍS

----- Italia
 ————— España

■ Un sector exportador no menyspreable

Quota de mercat de les exportacions a zona euro (%)

	2000	2009
Espanya	3,5	3,5
Alemanya	13	13,2
França	8	6,7
Itàlia	5,5	4,9